

VISUOMENĖS NUOSTATŲ KITIMO IR DISKRIMINACIJOS PRIEŽASČIŲ TYRIMO IR REZULTATŲ ANALIZĖ

Eglė Šumskienė, Margarita Jankauskaitė, Karilė Levickaitė

PSICHIKOS
SVEIKATOS
PERSPEKTYVOS

Turinys

Įvadas.....	3
Ataskaitos struktūra.....	6
Nacionaliniai tyrimai.....	6
Socialinė distancija kaip diskriminacijos prielaida.....	6
Socialinės įvairovės pripažinimas ir priėmimas.....	11
Etniškumas.....	11
Odos spalva.....	14
Religija.....	16
Negalia.....	19
Socialinė lytis.....	22
Tarptautiniai tyrimai.....	28
Apibendrinimas.....	31
Tyrimas.....	32
Tyrimo metodai ir instrumentai.....	32
Tyrimo imties formavimas ir duomenų rinkimas.....	34
Pusiau struktūruotų interviu ir fokusuotos grupių diskusijos duomenys.....	36
Įvadas.....	36
Vidinis skirtumus pažyminčių kategorijų formavimo kontekstas.....	37
Tarpasmeninis skirtumus pažyminčių kategorijų formavimo kontekstas.....	41
Institucinis skirtumus pažyminčių kategorijų formavimo lygmuo.....	48
Diskriminacijos, nepakantumo priežastys ir jų šalinimo galimybės.....	85
Delphi tyrimo duomenys.....	98
Veiksniai, darantys įtaka Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi.....	98
Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano priemonių veiksmingumas.....	100
Diskriminacijos mažinimas bei lygių galimybių užtikrinimas.....	102
Išvados.....	105
Rekomendacijos siekiant sumažinti diskriminaciją bei užtikrinti lygias galimybes įvairioms visuomenės grupėms.....	109
Literatūros sąrašas.....	111
Priedai.....	112

Įvadas

Lietuva – kraštas, kurio teritorijoje nuo seno gyvena įvairių tautybių, kultūrų, religijų atstovai. Taip pat mūsų visuomenė, kaip bet kuri kita visuomenė pasaulyje, yra sudaryta iš įvairaus amžiaus, sveikatos būklės, seksualinės orientacijos ir pan. skirtumais pasižyminčių individų. Kasdieniame savo gyvenime susiduriant su skirtingoms socialinėms grupėms priklausančiais asmenimis, svarbu gebėti korektiškai bendrauti, vengti išankstinių nuostatų, vadovautis priimančiu ir neteisiančiu požiūriu.

Lietuva jau dešimtmetį yra visateisė Europos Sąjungos narė ir priderino savo teisinę bazę, valdžios institucijų praktikas, visuomenėje skatinamas ir diegiamas vertybes prie Europos Sąjungoje propaguojamų demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms, tolerancijos įvairovei principų. Tačiau tyrimai rodo, kad Lietuvoje socialiai pažeidžiamos visuomenės grupės ne tik patiria atskirtį dėl jiems būdingų savybių, tokių kaip valstybinės kalbos nežinojimas, sveikatos būklė, amžius ar kitos aplinkybės, bet ir dėl diskriminacijos, ribojančios jų galimybes ir teises visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime – mokytis, dalyvauti darbo rinkoje, naudotis viešosiomis erdvėmis bei paslaugomis, ir pan.

Ar veiksmingos yra 2009-2014 metų laikotarpiu vykdomos SADM priemonės Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos įgyvendinimo priemonių bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinis veiklos planas, ar Lietuvos visuomenė tiki žmogaus teisių vertybėmis, tokiomis kaip tolerancija, tarpkultūrinė įvairovė ir solidarumas? Kiek ir kodėl paplitę prietarai ir neigiamos nuostatos, nukreiptos į „kitus“, „skirtingus“? Ar Lietuvos visuomenė linkusi priimti socialines, etnines, kultūrinės, religines mažumas lygiais pagrindais ir užtikrinti jiems lygų dalyvavimą ir ką socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių atstovų patiriamos kliūtys reiškia visuomenei ir politikai?

Viešoji įstaiga „Psichikos sveikatos perspektyvos“ LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atliko visuomenės nuostatų kitimo ir diskriminacijos priežasčių tyrimą. Šiuo tyrimu siekiama įvertinti visuomenės nuostatų pokyčius įvairioms socialinėms grupėms, iširti diskriminacijos priežastis bei suformuoti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti.

Tyrimui atlikti buvo pasitelkta tyrėjų komanda, kurią sudarė dr. Eglė Šumskienė (tyrimo vadovė, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Socialinio darbo katedros docentė, VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ projektų vadovė), dr. Margarita Jankauskaitė (tyrimo ekspertė, Europos Humanitarinio universiteto lektorė, VŠĮ „Lygių galimybių plėtros centras“ projektų vadovė) ir Karilė Levickaitė (tyrimo ekspertė, VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ direktorė).

Tyrimo ekspertės dėkoja Jurgitai Nemeikšytei, Kristinai Blauzdžiūnaitei, Rasai Ralytei ir Boženai Stankevič už pagalbą renkant duomenis.

Tyrimo tikslas - išanalizuoti visuomenės nuostatų įvairių pažeidžiamų visuomenės grupių atžvilgiu kaitą 2009-2014 metais, išskirti pagrindines diskriminacijos priežastis bei suformuluoti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti, ypatingą dėmesį skiriant šešioms diskriminacijos pagrindams: lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, amžius, etniškumas, religija.

Uždaviniai:

1. Atskleisti visuomenės elgesio ir nuomonės apie diskriminaciją įvairių socialinių grupių atžvilgiu kitimo tendencijas 2009-2014 m. laikotarpiu.
2. Įvertinti Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos įgyvendinimo priemonių bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano poveikį.
3. Ištirti diskriminacijos visuomenėje priežastis ir paplitimą, nustatant labiausiai pažeidžiamas socialines grupes bei gyvenimo sritis, kuriose diskriminacija labiausiai tikėtina.
4. Ištirti daugialypės diskriminacijos apraiškas ir išsiaiškinti nevienodo asmenų traktavimo dėl šeiminių padėties įvairiose socialinio gyvenimo sferose paplitimą.
5. Atskleisti pažeidžiamų grupių atstovų perspektyvą ir vertinimus apie jų padėtį visuomenėje.
6. Išanalizuoti gautus tyrimo rezultatus ir pateikti bei pagrįsti išvadas ir rekomendacijas tolesniam nediskriminacinių programų įgyvendinimui.

Informacijai surinkti buvo naudojama kokybinė metodologija. Duomenys buvo renkami pasitelkiant trianguliacijos metodą – analizės lygmenų ir metodų kaitą, kuri padeda išvengti vertinimų subjektyvumo, susijusio su tyrėjų betarpišku įsitraukimu į vertinamo objekto lauką, bei suteikia visapusiškesnės informacijos apie tiriamą dalyką.

Pagrindiniai tyrimo metodai:

- Antrinių dokumentų analizė.
- Fokusuota grupių diskusija.
- Delphi apklausa.

Antrinių dokumentų analizė. Valdžios institucijos, žmogaus teisių srityje veikiančios nevyriausybinės organizacijos bei mokslo institucijos vykdo žmogaus teisių, diskriminacijos tyrimus, kuriuose stebimi visuomenės požiūriai į atskiras socialiai pažeidžiamas visuomenės grupes ir išskiriamos gyvenimo sritys (darbas, mokslas, politinis ir visuomeninis dalyvavimas, sveikata, socialinės paslaugos ir pan.), kuriuose jų pasireiškimai yra ryškiausi. Šios analizės tikslas – apibendrinti per pastaruosius penkerius metus vykdytų tyrimų duomenis ir remiantis skirtingų nacionalinių ir tarptautinių tyrimų agentūrų duomenimis įvertinti nuostatų kaitos dinamiką. Tokia duomenų diversifikacija sudaro galimybę įvertinti kaitą, palyginti skirtingų tyrimų duomenis, bei analizuojant problematiką įvesti tarptautinį (Europos Sąjungos) kontekstą.

Siekiant surinkti visapusę informaciją apie nagrinėjamą problemą, buvo pasitelktas ir fokusuotos grupių diskusijos metodas. Buvo organizuojamos šešios diskusijų grupės, kurių kiekviena skirta atskiram diskriminaciniam pagrindui (lytis, seksualinė orientacija, fizinė ir psichikos negalia, vyresnis ir jaunas amžius). Jų dalyviai – asmeninės patirties turintys individai, atstovaujantys tiek savo individualią, tiek apibendrintą visos diskriminuojamos grupės patirtį. Fokusuota grupių diskusija – duomenų rinkimo forma naudojant nestandardizuotą diskusiją ir stebėjimą kaip duomenų rinkimo šaltinius. Tai būdas per trumpą laiką surinkti informaciją apie nuomonių įvairovę ar variacijas. Fokusuota grupių diskusija pasirinkta gauti informacijai, kurią geriausia analizuoti skatinant dalyvius diskutuoti, pateikiant provokuojančius klausimus, kartu ieškant argumentų, aptariant pavyzdžius ir pan. Etnines ir religines grupes atstovaujantys asmenys buvo apklausti naudojant pusiau struktūruotų interviu metodą.

12 diskriminacijos/ žmogaus teisių ekspertų grupė buvo apklausta naudojant kokybinį ekspertinio vertinimo Delphi apklausos metodą. Šis metodas suteikė galimybę atlikti giluminį interviu, išklausant ekspertų nuomones ir jas derinant nuotoliniu būdu. Ekspertai individualiai sprendė probleminius klausimus ir savo požiūrį pateikė visiškai anonimiškai – nei vienas ekspertas nežinojo, kas komentuoja jo atsakymus, o taip pat – kieno atsakymus komentavo jis pats. Išvados buvo daromos apibendrinant skirtingų ekspertų atsakymus į tuos pačius klausimus bei atsižvelgiant į tų pačių ekspertų suderintų atsakymų vertinimą.

Ekspertai buvo atrenkami tikslinės atrankos būdu, siekiant, kad jie atstovautų skirtingus sektorius: socialinės apsaugos sistemą, akademinės įstaigas, valstybines institucijas, bei nevyriausybines organizacijas.

Ataskaitos struktūra

Ataskaitą sudaro dvi pagrindinės dalys. Pirmojoje, teorinėje dalyje, apžvelgiami antriniai duomenys iš 2009-2014 metais Lietuvoje ir Europos Sąjungoje vykdytų tyrimų apie nuostatų kaitą bei socialiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms priklausančių asmenų patiriamą diskriminaciją. Antroji ataskaitos dalis skirta atliktų tyrimų (fokusuotų grupių diskusijų, pusiau struktūruotų interviu ir Delphi apklausos) duomenų pristatymui. Ataskaita užbaigiama išvadomis ir rekomendacijomis.

Nacionaliniai tyrimai

Siekiant išsiaiškinti Lietuvos visuomenės nuomonės įvairių socialinių grupių atžvilgiu *kitimo* tendencijas 2009-2014 metų laikotarpiu, remtasi Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto (ETI) atliekamais tyrimais, kurie nuo 2005 metų nagrinėja gyventojų nuostatas Lietuvos socialinių (mažumų) grupių atžvilgiu¹ ir vertina socialinę distanciją jų atžvilgiu. Ši informacija atskleidžia visuomenės atvirumą skirtingų grupių žmonėms, pasirengimą priimti mus supančią įvairovę ir yra vertintina kaip tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos prielaidų indikatorius.

Atliekant apklausas respondentams pateikiamas 31 socialinės grupės sąrašas. Socialinė distancija matuojama išskiriant gyvenimo kaimynystėje, darbo vietoje darbovietėje ir nuosavo būsto nuomos aspektus. Tyrimai yra *kartotiniai* ir suteikia galimybę įvertinti visuomenės *nuostatų kaitą* dėl asmenų negalios, etninės kilmės, „rasės“, tikėjimo, kalbos ir socialinio statuso, tačiau nepateikia informacijos apie Lietuvos gyventojų nuomonę dėl žmonių amžiaus ir socialinės lyties. Juose nėra nagrinėjami ir galimos diskriminacijos dėl šeiminių statuso klausimai.

Analizei pasitelkiami ir Lygių galimybių kontrolieriaus užsakymu² atliktų tyrimų rezultatai. Jie nėra kartotiniai, todėl patys savaime neleidžia įvertinti visuomenės nuomonės kaitos, tačiau sustiprina ETI tyrimų analizės išvadų pagrįstumą.

Socialinė distancija kaip diskriminacijos prielaida

Gyventojų nuomonės apklausos rodo³, kad socialinė distancija įvairių Lietuvoje gyvenančių žmonių grupių atžvilgiu reiškiasi nevienodai – kuo artimesnė aplinka (pvz.: būsto nuoma), tuo ryškesnė socialinė distancija. Tačiau socialinių grupių hierarchija iš esmės nekinta – labiausiai nemėgstamais laikomi romai, žmonės su psichikos negalia ir homoseksualūs asmenys. Vertinant religiniu aspektu,

¹ Dovilė Vildaitė, Karolis Žibas. Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010 m.). Etniškumo studijos 2010. <http://www.ces.lt/etniskumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniskumo-studijos-2010/>

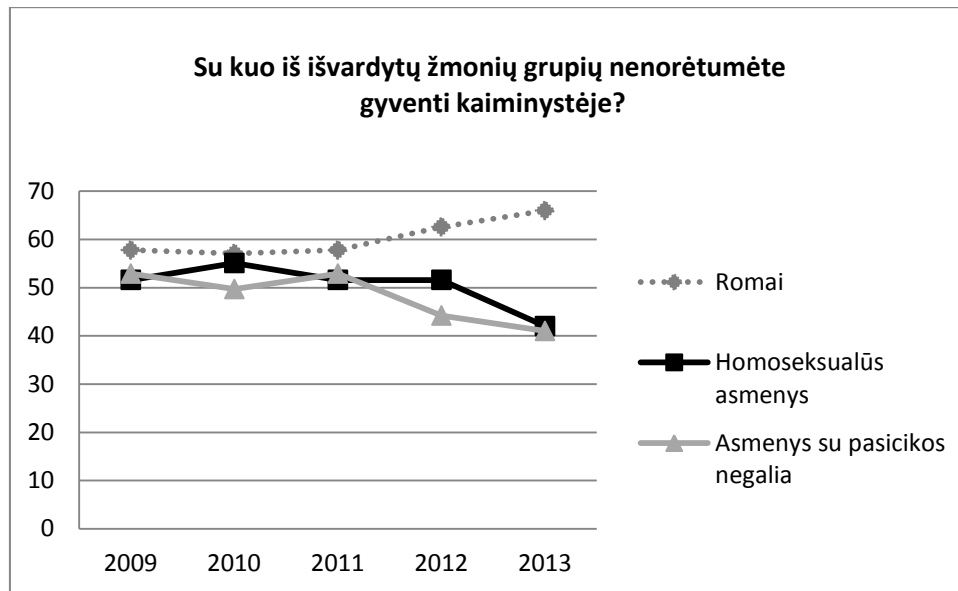
² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. <http://www.lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

³ Dovilė Vildaitė, Karolis Žibas. Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010 m.). Etniškumo studijos 2010. <http://www.ces.lt/etniskumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniskumo-studijos-2010/>

ypač nepageidaujami yra Jehovos liudytojai, musulmonai, hinduistai ir budistai. Didelė Lietuvos gyventojų dalis neigiamai vertina etninių grupių ir kitos „rasės“ žmones.⁴

Atsakydami į klausimą apie žmonių grupes, su kuriomis nenorėtų gyventi kaimynystėje, 2010 metų apklausoje⁵ daugiau kaip pusė respondentų nurodė romus (57,1 proc.) ir homoseksualius asmenis (55,1 proc.), pusė – psichikos negalią turinčius žmones (49,7 proc.). Didelė dalis nenorėjo kaimynais matyti Jehovos liudytojų (43,2 proc.), čekėnų (40,5 proc.) ir musulmonų (38,8 proc.). Trečdalis buvo linkę vengti kaimynystės su pakistaniečiais (34,6 proc.), hinduistais, budistais (32,1 proc.) ir juodaodžiais (29,7 proc.). Kas ketvirtas, penktas nenorėjo gyventi žydų (23,8 proc.), kazachų (21 proc.), turkų (20,1 proc.) bei kitos „rasės“ (odos spalvos) asmenų (19,4 proc.) kaimynystėje.

2011 metais pastebėti tam tikri nuostatų pokyčiai.⁶ Kaip galimus kaimynus Lietuvos gyventojai palankiau vertino beveik visų apklausoje išvardytų grupių atstovus, tačiau respondentų dalis, nepalankiai vertinanti kaimynystę su romais, padidėjo 6,6 proc. punkto (nuo 57,1 proc. 2010 m. iki 63,7 proc. 2011 m.). 2012 ir 2013 metais neigiamos nuostatos toliau stiprėjo (lyginant 2009 ir 2013 metus neigiamai nusistačiusių respondentų skaičius išaugo 8,2 proc. punkto). Nepageidaujančiųjų gyventi šalia homoseksualių asmenų skaičius 2011 metais sumažėjo 10,2 proc. punkto. 2012 ir 2013 metais požiūrio į homoseksualius asmenis ir asmenis su psichikos negalia kaitos tendencijas galima būtų įvardinti kaip neženkliai, nors ir netolygias gerėjančias (1 pav.)

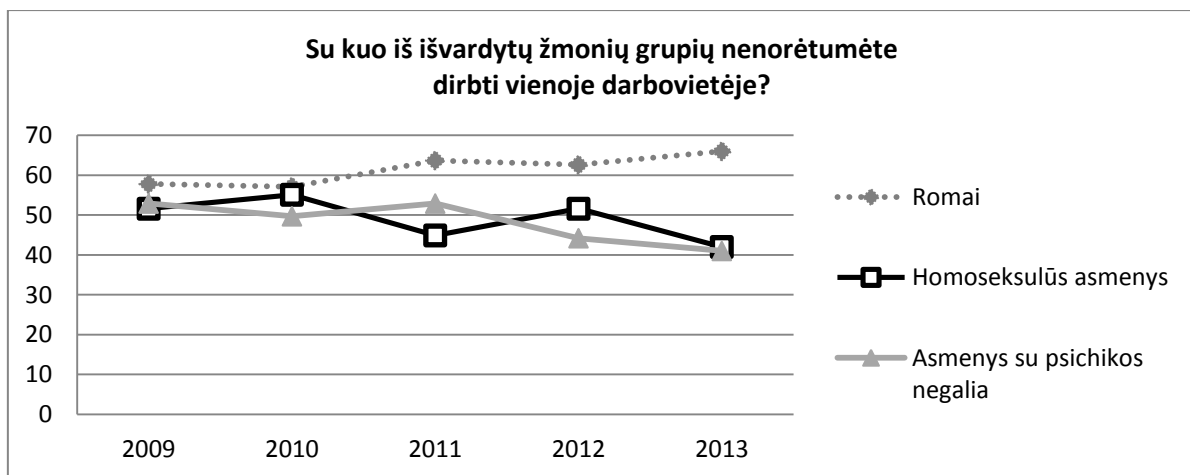
1. pav. 2009-2013 metais įvykęs pokytis socialinėje distancijoje trijų labiausiai nemėgstamų grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

⁴ Ten pat

⁵ Ten pat

⁶ Vilana Pilinkaitė Sotirovič, Karolis Žibas. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. Etniškumo studijos 2011. <http://www.ces.lt/etniškumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniškumo-studijos-2011/>

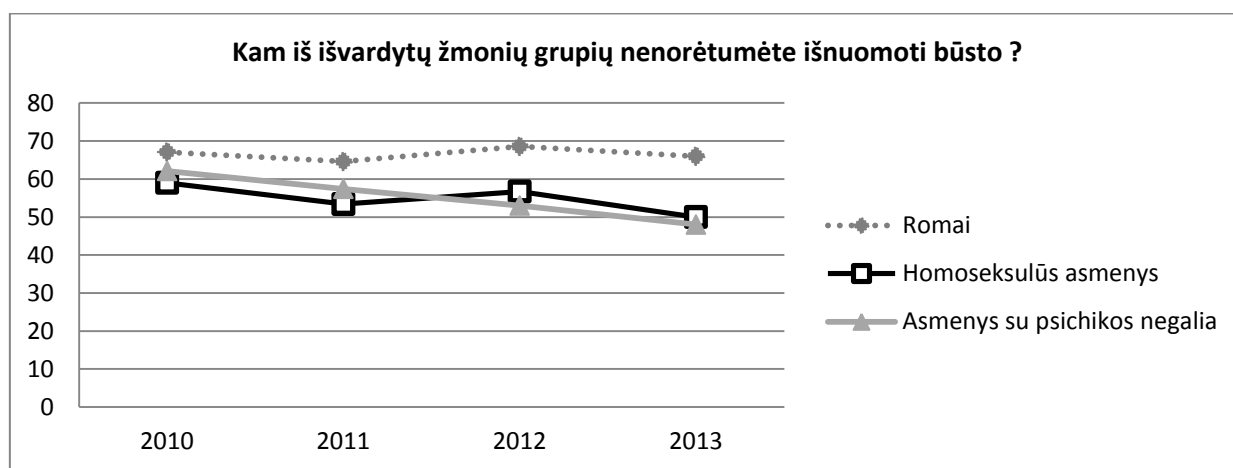
Atsakydami į klausimą apie žmonių grupes, su kuriomis nenorėtų dirbti vienoje darbovietėje 2010 metų apklausoje dalyvavę respondentai dažniausiai minėjo romus (45,1 proc.), asmenis su psichikos negalia (45 proc.) ir homoseksualių asmenis (43,8 proc.). Trečdalis jų teigė nenorį dirbti su čečėnais (33,1 proc.), Jehovos liudytojais (32,4 proc.), musulmonais (32,3 proc.) ir pakistaniečiais (28 proc.). Ketvirtadalis – su hinduistais ir budistais (25,8 proc.), kinais (25 proc.) ir juodaodžiais (24,4 proc.). 2011 metais sumažėjo neigiamas požiūris į homoseksualių bendradarbius (nenorinčiųjų dirbti su šia grupe skaičius sumažėjo 8,2 proc. punkto), musulmonus (-8,1), čečėnus (-8,3), juodaodžius (-11,1) ir romus (-3,1). Tačiau 2012 ir 2013 metais neigiamos nuostatos apie homoseksualių ir psichikos negalią turinčius žmones svyravo, o apie romus ir musulmonus vėl sustiprėjo. Apibendrinant 2009-2013 metų tendencijas galima teigti, kad, nepaisant laikino pagerėjimo, socialinė distancija romų atžvilgiu stiprėjo (lyginant 2010-2013 metus pastebimas beveik 3 proc. punktų padidėjimas), o homoseksualių ir psichikos negalią turinčių bendradarbių atžvilgiu turėjo tendenciją mažėti (2 pav.)

2 pav. 2009-2013 metais įvykęs pokytis socialinėje distancijoje trijų labiausiai nemėgstamų grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

Didžiausia socialinė distancija įvairių socialinių grupių atžvilgiu išryškėja aiškinantis, kam Lietuvos gyventojai nenorėtų išnuomoti būsto. 2010 m. daugiau nei du trečdaliai respondentų teigė, jog nenuomotų būsto romams (67,1 proc.), šeši iš dešimties – žmonėms su psichikos negalia (62,1 proc.) ir homoseksualiems asmenims (59 proc.). Nemaža dalis išreiškė nenorą nuomoti būstą Jehovos liudytojams ir čečėnams (52,1 proc.), musulmonams (46,7 proc.), pakistaniečiams (44,7 proc.), hinduistams ir budistams (41,2 proc.), kinams (41,2) ir juodaodžiams (40,5 proc.). Apie trečdalis Lietuvos gyventojų teigė nenorį, kad jų nuomininkai būtų valstybės neregistruotų religinių ar kitų netradicinių krikščioniškos kilmės kryptų tikėjimų atstovai (atitinkamai 35,8 ir 32,5 proc.), turkai (34,2 proc.), žydai (34 proc.), kazachai (32,1 proc.), kitos „rasės“ (odos spalvos) asmenys (31,3 proc.) ir gruzai (30 proc.).

2011 metais socialinė distancija trijų labiausiai nemėgstamų grupių atžvilgiu kiek sumažėjo, tačiau vėliau vėl išaugo. 2011 metais daugiau nei 60 proc. respondentų teigė, jog nenuomotų būsto romams, daugiau nei pusė – asmenims su psichikos negalia ir homoseksualams. Keturi iš dešimties (39–40 proc.) nenorėtų nuomoti būsto čečėnams ir musulmonams. Trečdalis – Jehovos liudytojams ir pakistaniečiams. Ketvirtadalis–penktadalis respondentų išreiškė nenorą nuomoti būstą juodaodžiams, hinduistams ir budistams, kinams, lietuvių kalbos nemokantiems asmenims ir žydams. Apie 15 proc. respondentų nepageidavo nuomoti būsto žmonėms su fizine negalia (15,7 proc.). 2012 ir 2013 metų apklausos atskleidė tam tikrus teigiamus pokyčius homoseksualių asmenų ir žmonių su psichikos negalia atžvilgiu, tačiau stiprus neigiamas požiūris į romus išliko (3 pav.).

3 pav. 2009-2013 metais įvykęs pokytis socialinėje distancijoje trijų labiausiai nemėgstamų grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

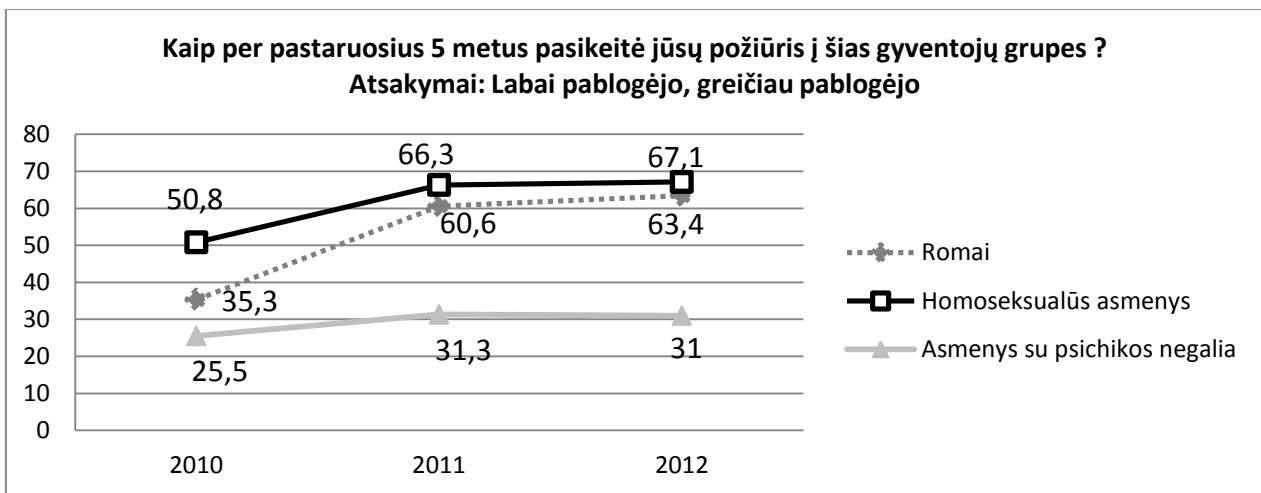
Socialinės distancijos dydis iš esmės rodo diskriminacijos tikimybę. Todėl galima daryti išvadą, kad labiausiai pažeidžiami Lietuvos visuomenėje yra romai, homoseksualūs ir psichikos negalią turintys žmonės. 2013 metų atliktas *Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas* atskleidė, kad absoliuti dauguma respondentų nenorėjo žmonių su psichikos negalia matyti savo aplinkoje: beveik pusės (46 proc.) nuomone jie turėtų gyventi specialiai tam pritaikytuose namuose, kas dešimto – ligoninėje (12 proc.) ar toliau nuo miesto (10 proc.). Tik kas ketvirtas respondentas (27 proc.) išsakė požiūrį, kad asmenys su psichikos negalia turėtų gyventi bet kurioje vietoje, kaip ir visi kiti žmonės.⁷

Tame pačiame tyrime nagrinėjant požiūrį į homoseksualius asmenis paaiškėjo, kad 35 proc. respondentų nerinktų politiko, atvirai prisipažinusio apie savo lytinę orientaciją, 37 proc. nenorėtų priklausyti jokiai organizacijai, kuri turi homoseksualių narių, 42 proc. bijotų, jeigu jų vaikų mokytoja(-s) būtų homoseksuali(-us). Nors tuo pat metu didesnė pusė (52 proc.) teigė, kad

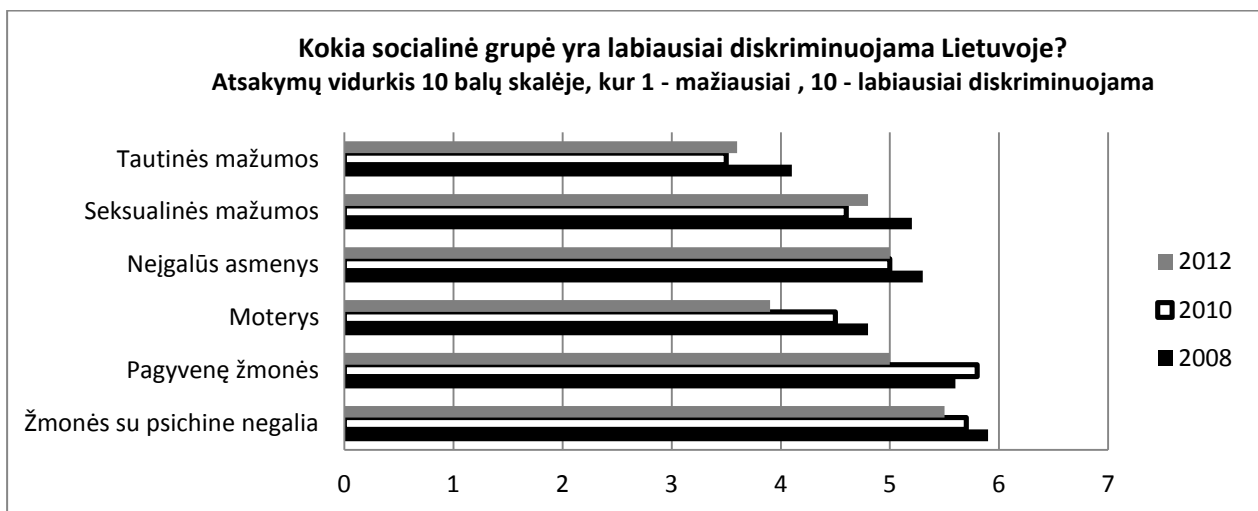
⁷ Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas. <http://www.lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

homoseksualūs asmenys privalo turėti tokias pat galimybes darbo rinkoje, kaip ir kiti asmenys. Apklausos metu išryškėjusius paradoksus, galima būtų aiškinti tuo, kad teorinis pritarimas lygių galimybių ir nediskriminavimo nuostatomis ne visuomet koreliuoja su praktinio jų įgyvendinimo palaikymu, nes tai reikalauja gilesnio asmeninių stereotipų permąstymo ir vertybinių nuostatų kaitos.

Atkreiptinas dėmesys, kad net ir mažėjant socialinei distancijai, požiūris į labiausiai nemėgstamų grupių žmones blogėja. 2010-2012 metais respondentų nuostatos romų, homoseksualių asmenų, žmonių su psichikos negalia atžvilgiu blogėjo atitinkamai 16,3, 28,1 ir 5,5 proc. punktais (4 pav.). Tokią situaciją galima būtų aiškinti tuo, kad Lietuvos visuomenė po truputi susitaiko su socialinės įvairovės faktu, skirtingų grupių buvimas vis labiau suvokiamas kaip neatsiejama kasdienybės (darbovietėje, kaimynystėje) dalis, tačiau ši įvairovė nėra priimama kaip teigiama ar pageidautina duotybė, stiprinanti visuomenės potencialą.

4 pav. Požiūrio į tris mažiausiai mėgstamas visuomenės grupes kaita 2010-2012 metais. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

5 pav. Respondentų nuomonė apie Lietuvoje labiausiai diskriminuojamas grupes. Sudaryta, remiantis Žmogaus teisių stebėjimo instituto atliktu tyrimu.

Atkreiptinas dėmesys, kad blogėjant požiūriui į labiausiai nemėgstamas grupes, mažėja Lietuvos gyventojų pripažinimas, kad joms priskiriami žmonės susiduria su diskriminacijos prielaidomis ir pačia diskriminacija. Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimas⁸ atskleidė (5 pav.), kad 2008-2012 metais mažėjo respondentų manančių, kad Lietuvoje labiausiai diskriminuojami yra psichikos negalią turintys asmenys, homoseksualūs žmonės ir tautinių mažumų atstovai.

Socialinės įvairovės pripažinimas ir priėmimas

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas reglamentuoja diskriminacijos draudimą socialinės lyties, amžiaus, „rasės“, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu. Tačiau Lietuvos gyventojų apklausos rodo, kad siekiant giliau suvokti gyventojų nuostatų dinamiką, sukuriančią prielaidas tiesioginei ir netiesioginei diskriminacijai, svarbu ne tik kompleksiskai vertinti skirtingus žmogaus tapatybę formuojančius aspektus, bet matyti ir atskiros socialinės kategorijos viduje vykstančias tendencijas.

Etniškumas

Etniškumo kategorija yra ypač įvairialypė ir turi nevienareikšmį poveikį žmonių vertinimui, taigi ir diskriminacijos prielaidų kūrimuisi. ETI atliekami tyrimai suteikia galimybę palyginti 14 etninių grupių padėtį ir įvertinti socialinės distancijos jų atžvilgiu pokyčius (6-10 pav.). Duomenų analizė rodo, kad etniškumo aspektas gali turėti labai neigiamos įtakos žmonių padėčiai (pvz.: romų atveju), bet gali ir nesukelti didesnių kliūčių socialiniam bendrabūviui (pvz.: rusų, ukrainiečių atveju).

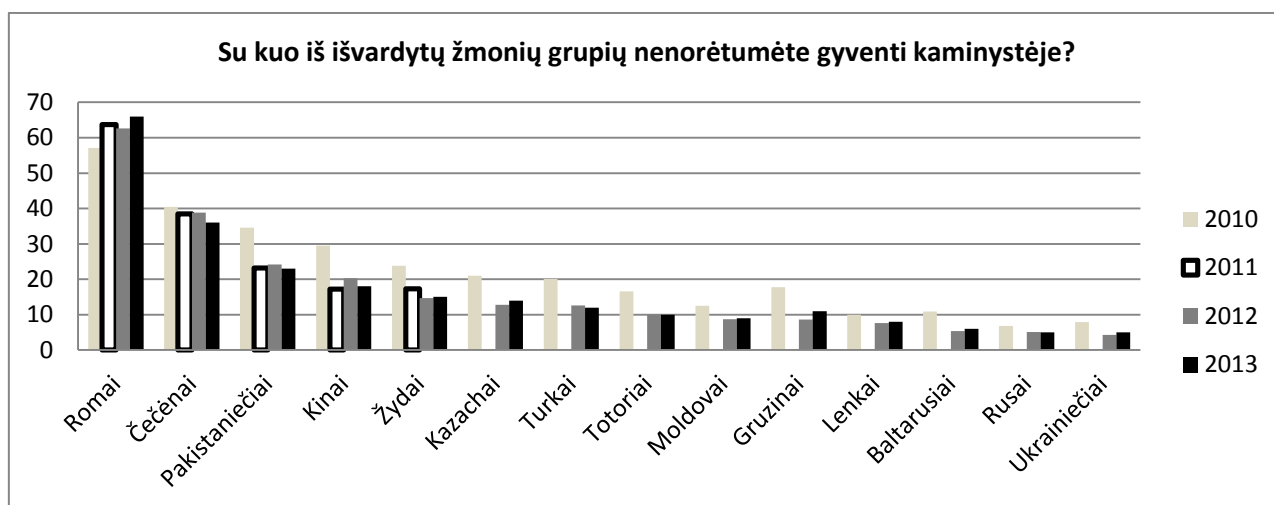
2010-2013 metų laikotarpiu socialinė distancija visų etninių grupių atžvilgiu, išskyrus romus, mažėjo (6-8 pav.). Tai liudija esant galias struktūrines, su neigiamu požiūriu į romus susijusias problemas, nes didėjančios socialinės distancijos jų atžvilgiu negalima paaiškinti nei „rasinių“ skirtumų, nei rezervuoto (neigiamo) požiūrio į nepažįstamos kultūros žmones argumentais – romų istorija Lietuvoje siekia XV a.⁹, o 2010-2013 metų duomenys rodo socialinės distancijos dėl asmenų „rasės“ (11-13 pav.) ar religijos (15-17 pav.) mažėjimą Lietuvoje.

„Netradicinės“ etninės grupės patiria didesnę socialinę distanciją nei „tradicinės“ (6-8 pav.), nors esama išimčių. Be jau minėtos romų etninės grupės, tenka atkreipti dėmesį į nuostatas apie žydus. Socialinė distancija jų atžvilgiu yra didesnė nei kazachų, turkų, gruzinų, moldovų („netradicinių“

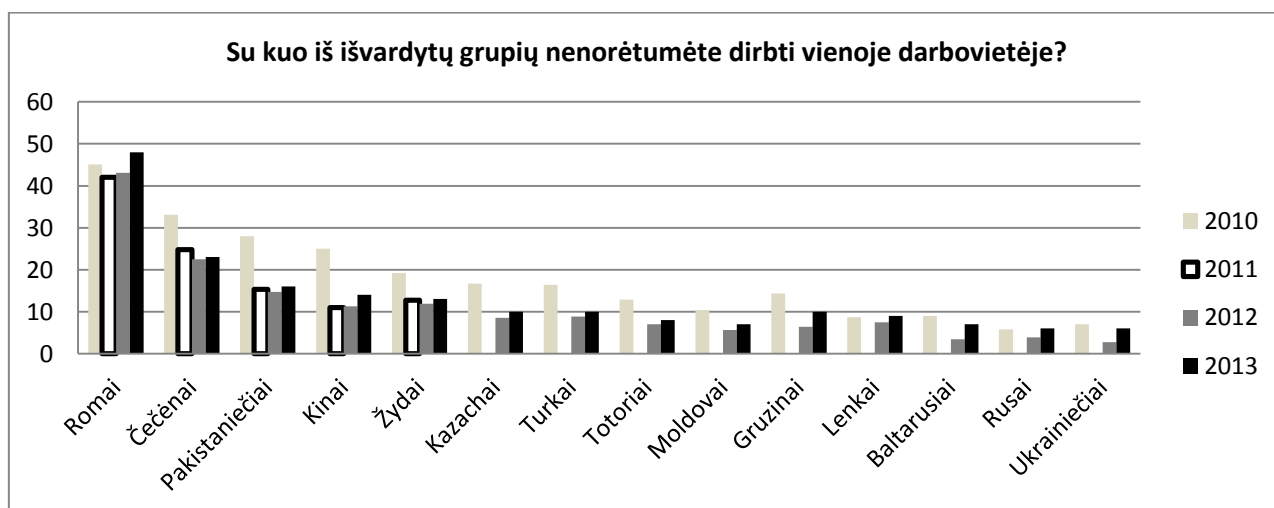
⁸ *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*. Tyrimą Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilmorus. 2012 m. http://www.hrm.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Vilmorus%20visuomenes%20nuomones%20apklausa_Santrauka_2012.pdf

⁹ Aušra Simoniukštytė. Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. 2006. <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367163336688/DS.002.0.01.ARTIC>

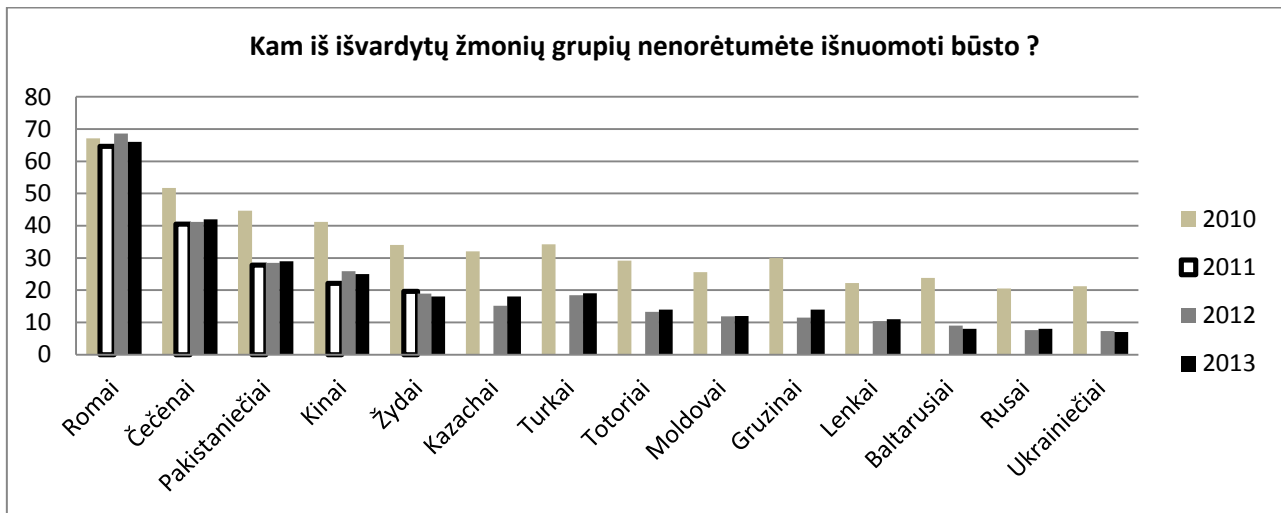
etninių grupių) atžvilgiu, nors 2010-2013 metų laikotarpiu ši distancija mažėjo, kaip ir daugumos kitų etninių grupių atžvilgiu.

6 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais įvairių etninių grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

7 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais įvairių etninių grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

8 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais įvairių etninių grupių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

Lietuvos gyventojų požiūrio kaitos analizė rodo (9-10 pav.), kad romai susiduria ne tik su didėjančios socialinės distancijos problema, bet ir neigiamo požiūrio stiprėjimu. 2010-2012 metais skaičius respondentų, teigusių, kad jų požiūris į romus tapo blogesnis, nuolat augo ir 2012 metais viršijo 60 proc.

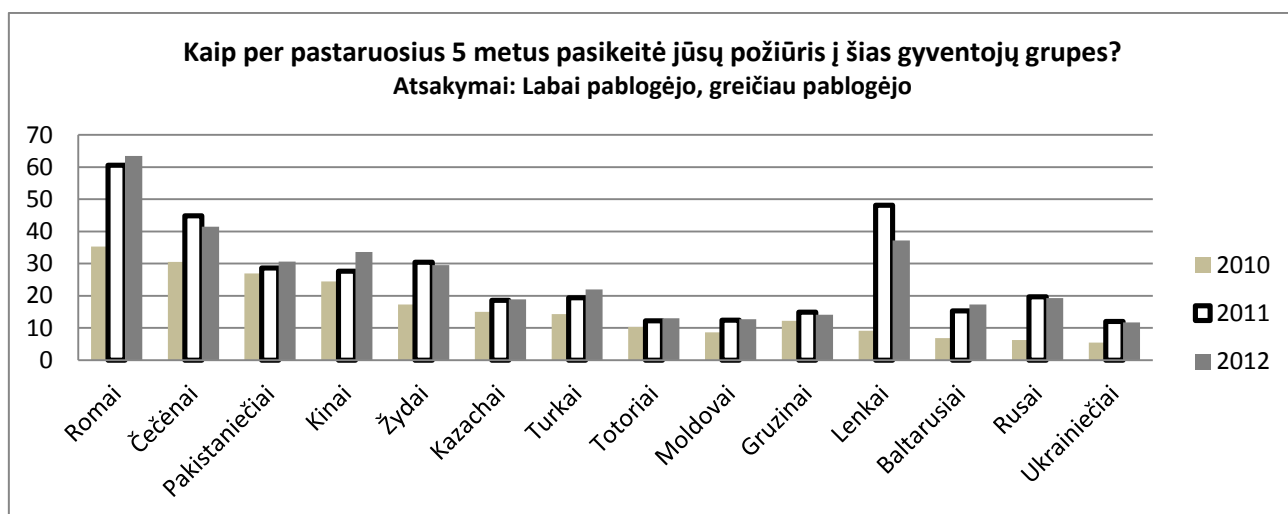
Atkreiptinas dėmesys ir į Lietuvos gyventojų požiūrio į lenkus kaitą. 2011 metų apklausa atskleidė stipriai pablogėjusias nuostatas jų atžvilgiu.¹⁰ 2010 metų duomenimis, keturi iš dešimties respondentų (40,6 proc.) lenkus vertino palankiai, 9,1 proc. teigė, kad nuomonė apie juos pablogėjo. 2011 metais 48,1 proc. respondentų teigė, kad požiūris į lenkus labai pablogėjo arba greičiau pablogėjo ir tik 26,4 proc. sakė, kad nuomonė pagerėjo. 2011 metais lenkai tapo penkta mažiausiai mėgstama grupe, nors 2010 metais jie užėmė 23 vietą iš 31. 2012 metais lenkai buvo 8-ti tarp labiausiai nemėgstamų grupių (37,2 proc. respondentų teigė, kad jų požiūris į lenkus pablogėjo).¹¹ Šis nuostatų šuolis nėra nulemtas išorinių grupės požymių ir yra sietinas su viešojoje erdvėje formuojamu požiūriu.

Atkreiptinas dėmesys, kad kitų tautinių grupių asmenys yra labiau pastabūs diskriminacijos dėl etniškumo apraiškoms nei lietuviai. 2013 metais atsakant į klausimą, ar tautinėms mažumoms priklausančios etninės grupės susiduria su diskriminacijos apraiškomis Lietuvoje, 43 proc. kitoms nei

¹⁰ Vilana Pilinkaitė Sotirovič, Karolis Žibas. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. Etniškumo studijos 2011. <http://www.ces.lt/etniškumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniškumo-studijos-2011/>

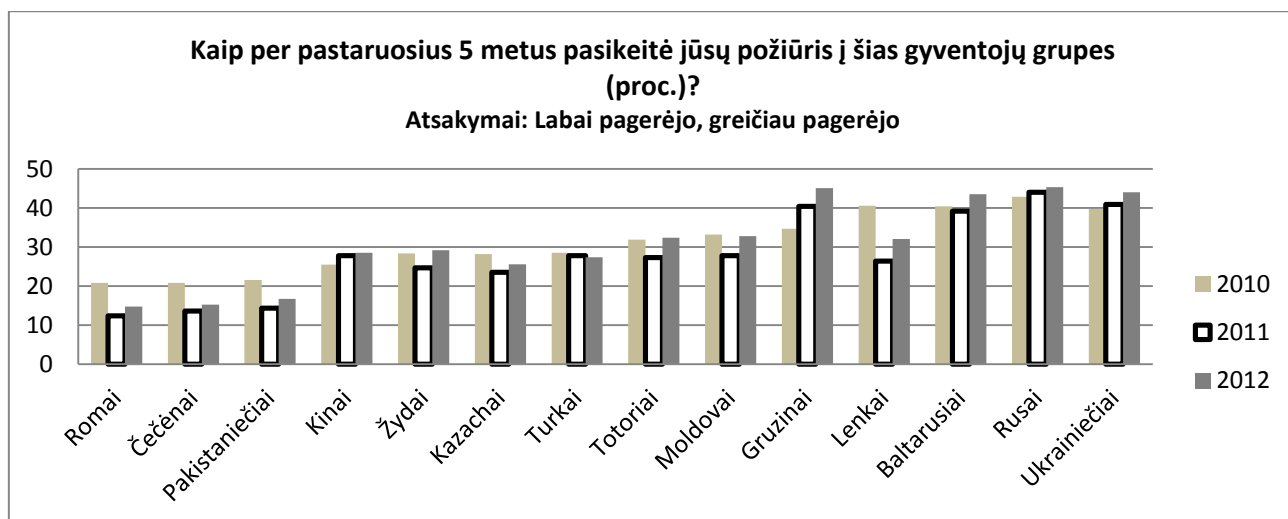
¹¹ 2012 m. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2012 m. kovo 26–balandžio 3 d. [apklausa duomenys. http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/](http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/)

lietuvių tautybei save priskiriančių respondentų atsakė teigiamai. 54 proc. lietuvių manė, kad tokios problemos nėra ir tik 7 proc. pripažino šį faktą.¹²

9 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

2010-2012 metų laikotarpiu (10 pav.) Lietuvos gyventojų požiūris teigiama linkme labiausiai kito į gruzinus (7,7 proc. punkto padidėjimas), ukrainiečius (+4,2), baltarusius (+3,1), rusus (+2,4), kad požiūris pagerėjo teigė atitinkamai 34,7; 39,8; 40,4 ir 42,9 proc. respondentų.

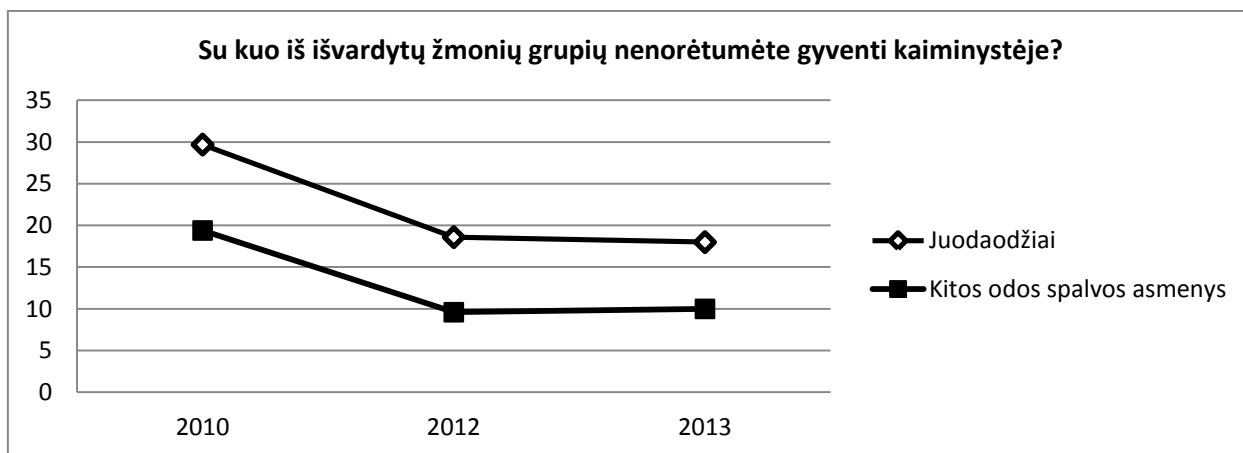
10 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

Odos spalva

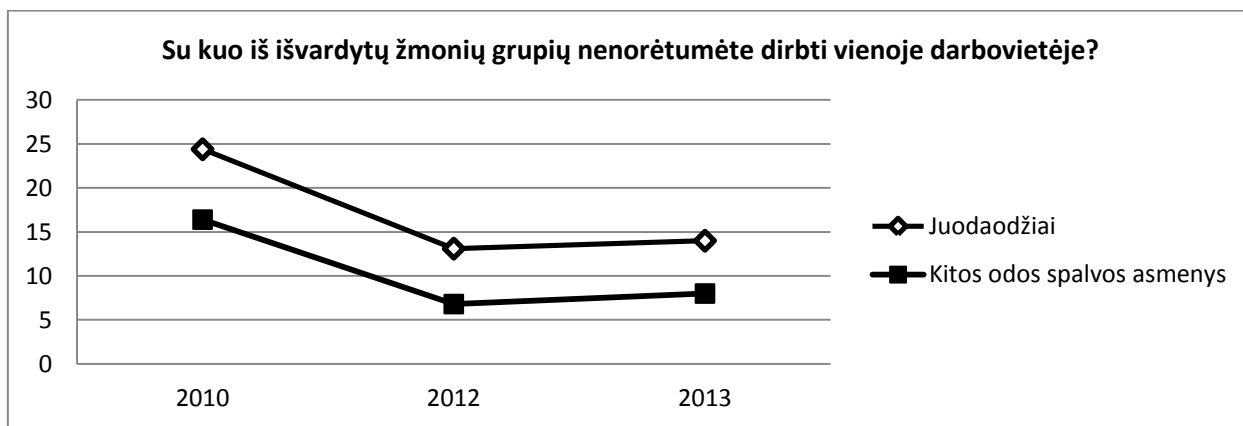
Nagrinęjant Lietuvos gyventojų nuostatų kaitą 2010-2013 metų laikotarpiu „rasės“ požiūriu galima pastebėti socialinės distancijos mažėjimą visais trimis (gyvenimo kaimynystėje, darbo vietoje darbovietėje ir būsto nuomos) aspektais. Tačiau skirtingų „rasių“ žmonės priimami nevienodai. Visu

¹² Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas. <http://www.lygybe.lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

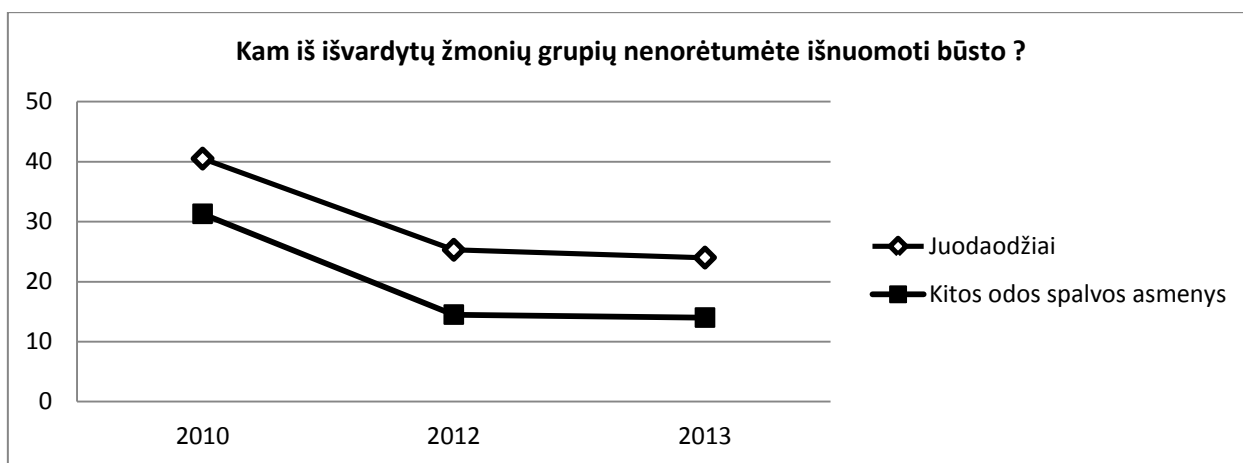
nagrinėjamu laikotarpiu socialinė distancija juodaodžių atžvilgiu išliko didesnė nei santykyje su kitos odos spalvos asmenimis (11-13 pav.) ir sudarė 10,3 – 6,3 proc. punktų skirtumą.

11 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

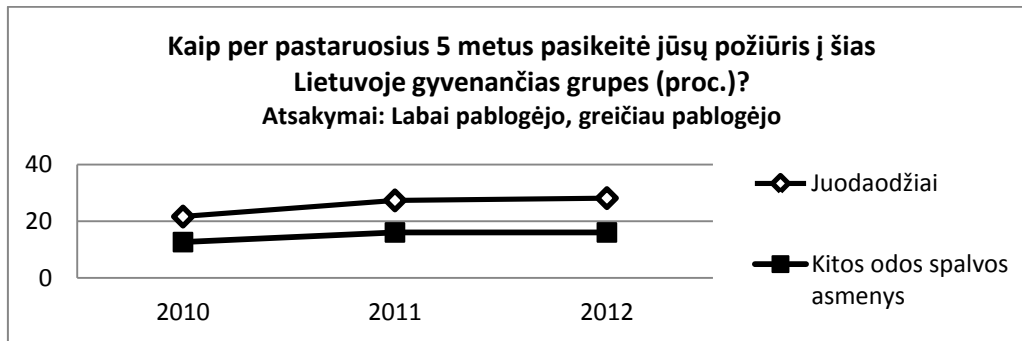

12 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

13 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

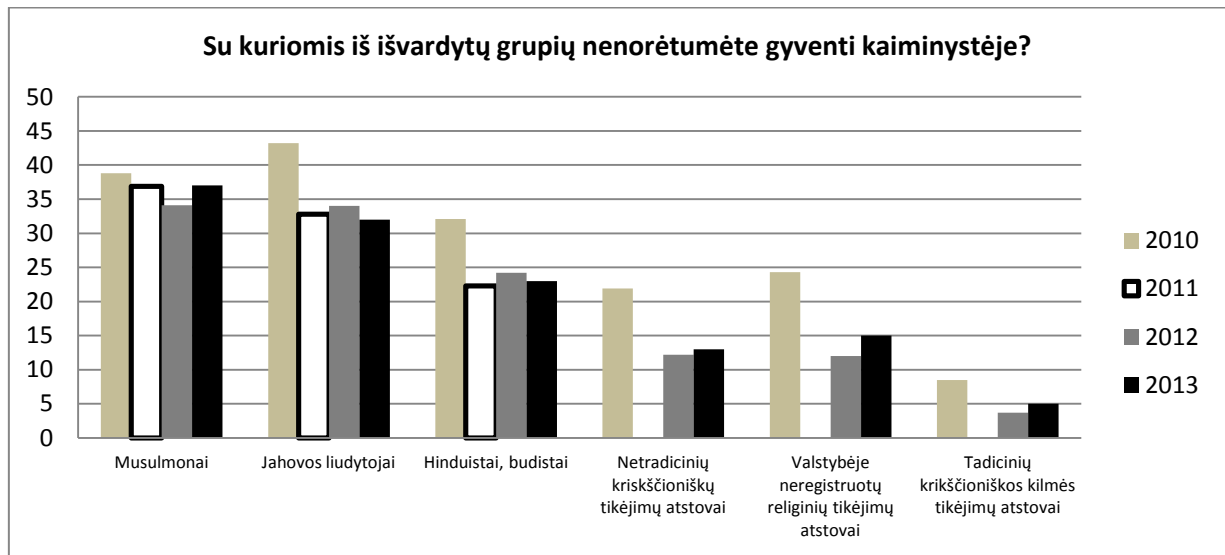
Atkreiptinas dėmesys, kad socialinės distancijos dėl asmens odos spalvos mažėjimas savaime dar nereiškia teigiamo požiūrio į „kitos rasės“ asmenis. 2010-2012 metų apklausų duomenys rodo priešingas tendencijas – Lietuvos gyventojų požiūris į kitos odos spalvos žmones, ypač juodaodžius, blogėjo (14 pav.) atitinkamai 3,4 ir 7 proc. punktais. Tai gali būti vertinama kaip rasistinių nuostatų stiprėjimas visuomenėje, kuris, savo ruožtu, sukuria prielaidas diskriminuoti žmones, besiskiriančius savo odos spalva.

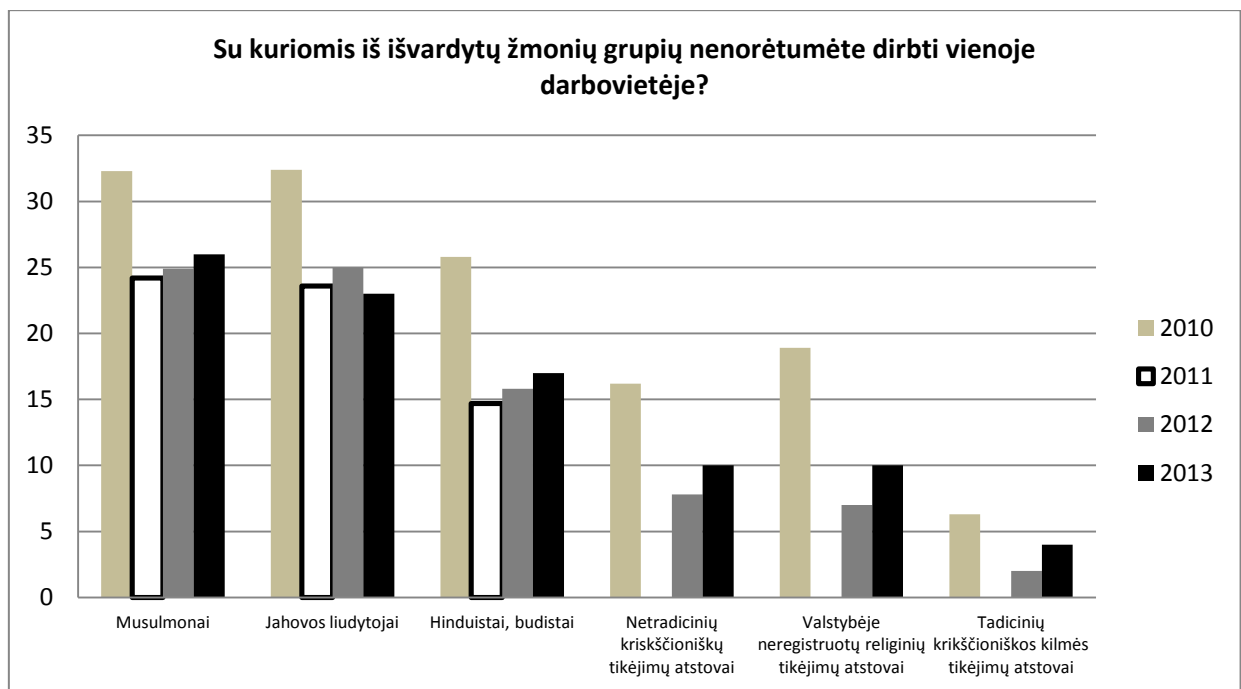
14 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

Religija

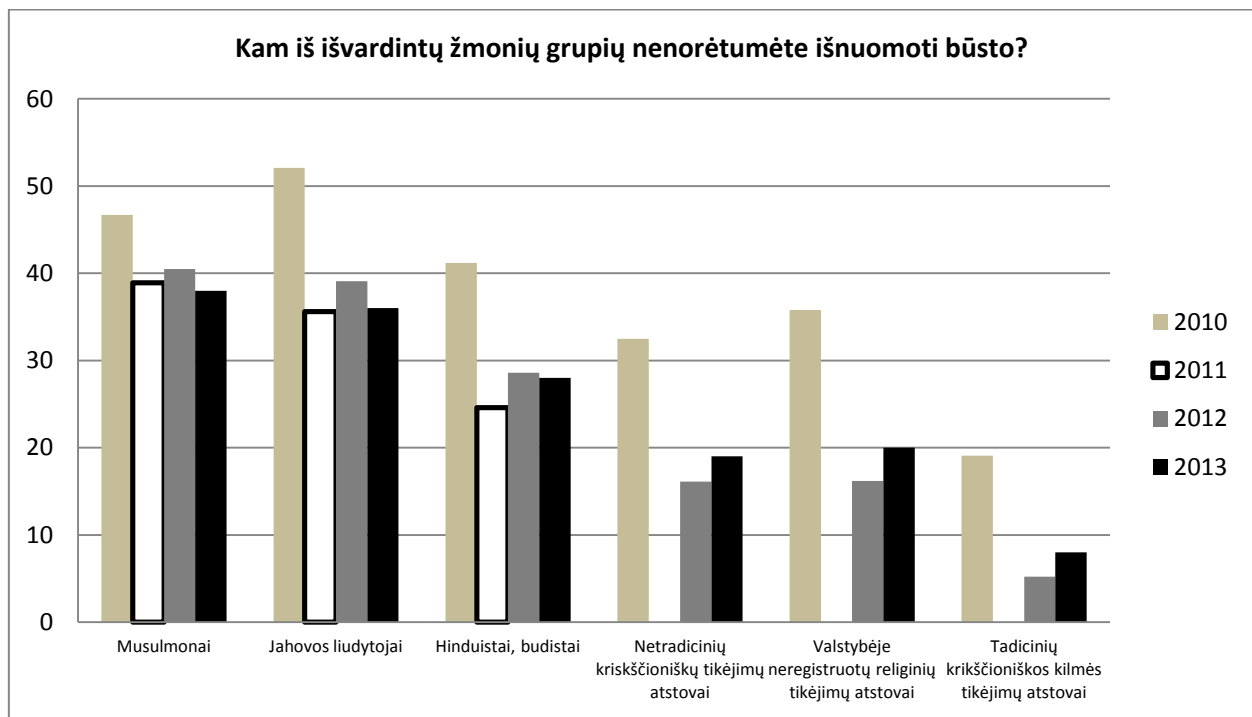
Religija taip pat išlieka rimta socialinės distancijos priežastimi (15-17 pav.), nors 2010-2013 metų laikotarpiu vyko jos mažėjimas. Ypač ženklus teigiamas pokytis pastebimas lyginant 2010 ir paskesnius metus, nors grupių hierarchija iš esmės lieka nepakitusi. Labiausiai nepageidaujamais laikomi musulmonai, Jahovos liudytojai, budistai ir hinduistai. Socialinė distancija su tradicinių krikščioniškų tikėjimų atstovais išlieka mažiausia, nors nuolat kinta, tai kiek išaugdama, tai sumažėdama. Valstybėje neregistruotų religinių tikėjimų ir netradicinių krikščioniškų tikėjimų atstovai vertinami labiau rezervuoti, tačiau nenoras juos matyti savo aplinkoje yra 2-3 kartus mažesnis nei Jahovos liudytojus ir musulmonus.

15 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

16 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

17 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

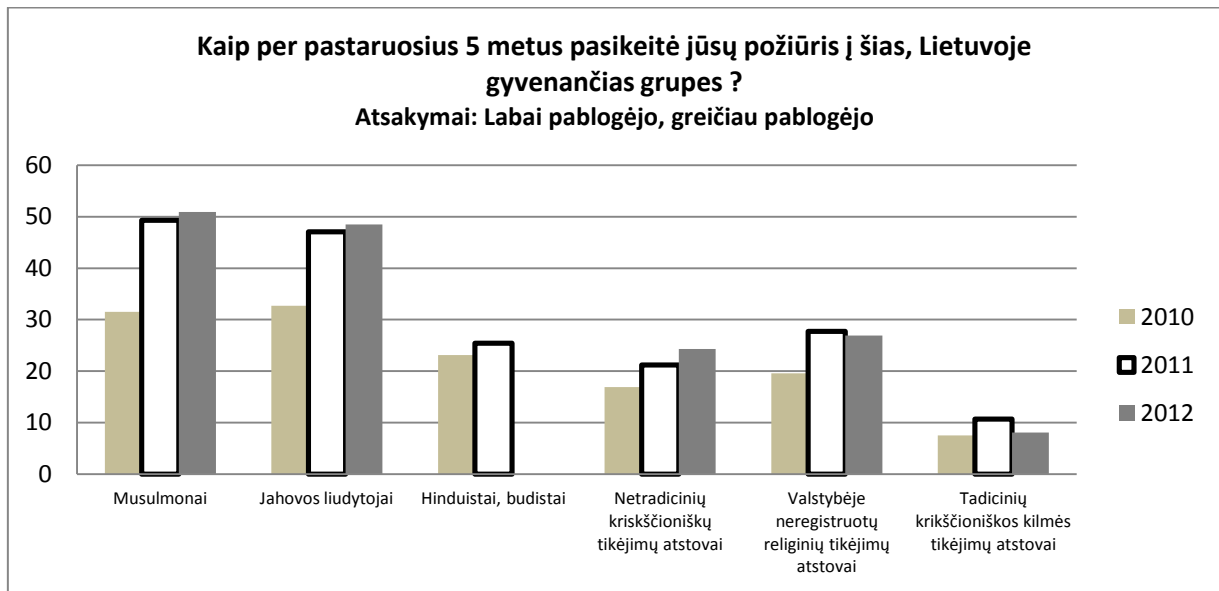
Apklausų duomenys leidžia daryti prielaidą, kad didelė socialinė distancija musulmonų atžvilgiu yra sietina ne tiek su tam tikrą religiją išpažįstančių bendruomenių tradicijos (ne)buvimu šalyje (islamą išpažįstantys totoriai Lietuvoje gyvena nuo XIV a.¹³), kiek Lietuvos kultūros sampratoje vyraujančiomis sąsajomis su krikščionybe. Antra vertus, šie argumentai nepaaiškina neigiamų nuostatų Jahovos liudytojų atžvilgiu. 2010-2012 metais požiūris į juos, kaip ir į musulmonus, blogėjo (18 pav.) atitinkamai 15,8 ir 19,4 proc. punkto. Kad požiūris į musulmonus ir Jahovos liudytojus pablogėjo per pastaruosius penkerius metus 2012 metų apklausoje teigė atitinkamai 50,9 proc. ir 48,5 proc. respondentų.¹⁴

Per aptariamąjį laikotarpį labiausiai gerėjo požiūris į tradicinių krikščioniškos kilmės religijų atstovus (7,8 proc. punkto) (19 pav.). 2012 metų apklausoje 40,8 proc. respondentų teigė, kad per pastaruosius penkerius metus jų požiūris į šią asmenų grupę pagerėjo.

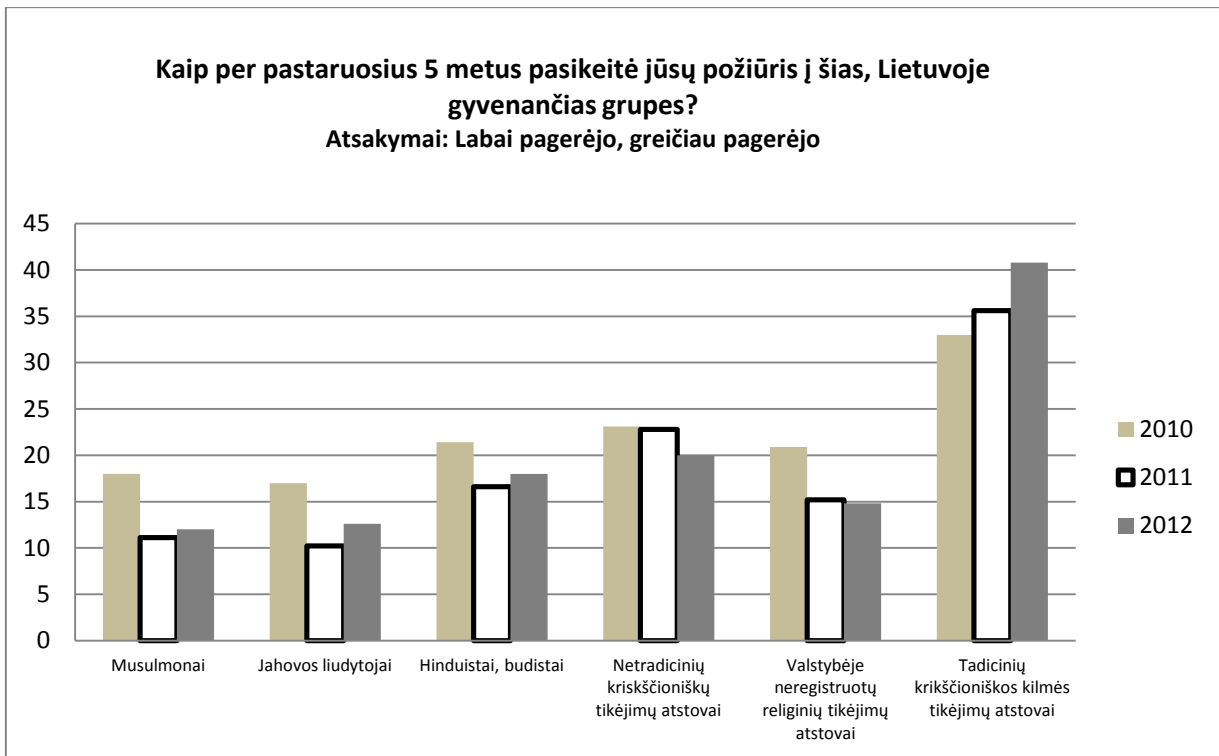
¹³ Adas Jakubauskas, Dalim Sitdykov, Stanislav Dumin. Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje.

<http://humanitas.lt/lietuvas-totoriai-istorijojeir-kulturoje.html>

¹⁴ 2012 m. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2012 m. kovo 26–balandžio 3 d. [apklausos duomenys](http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklauso/). <http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklauso/>

18 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

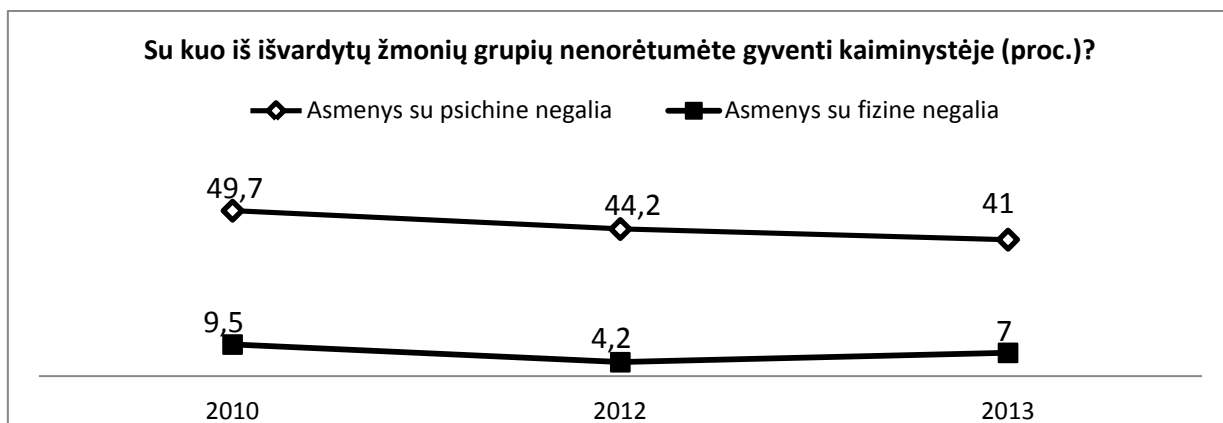

19 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

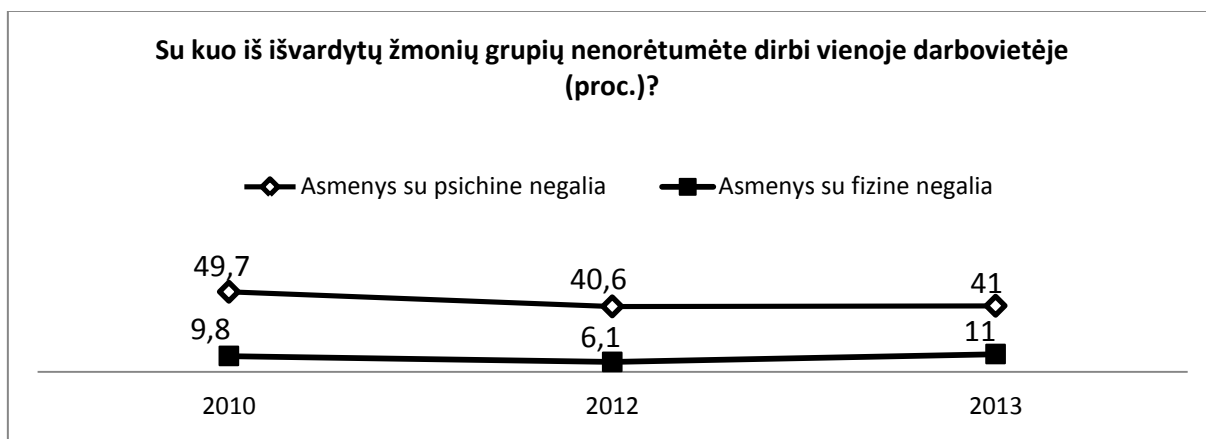
Negalia

Lietuvos gyventojų nuostatos ir socialinė distancija negalią turinčių žmonių atžvilgiu taip pat nėra vienareikšmės. ETI atliekami kartotiniai tyrimai leidžia palyginti du – psichikos ir fizinį – negalios aspektus. Bendros 2010-2013 metų tendencijos rodo, kad socialinė distancija šios grupės žmonių atžvilgiu mažėjo visais trimis (kaimynystės, darbovietės ir gyvenamo būsto) aspektais (20-22 pav.),

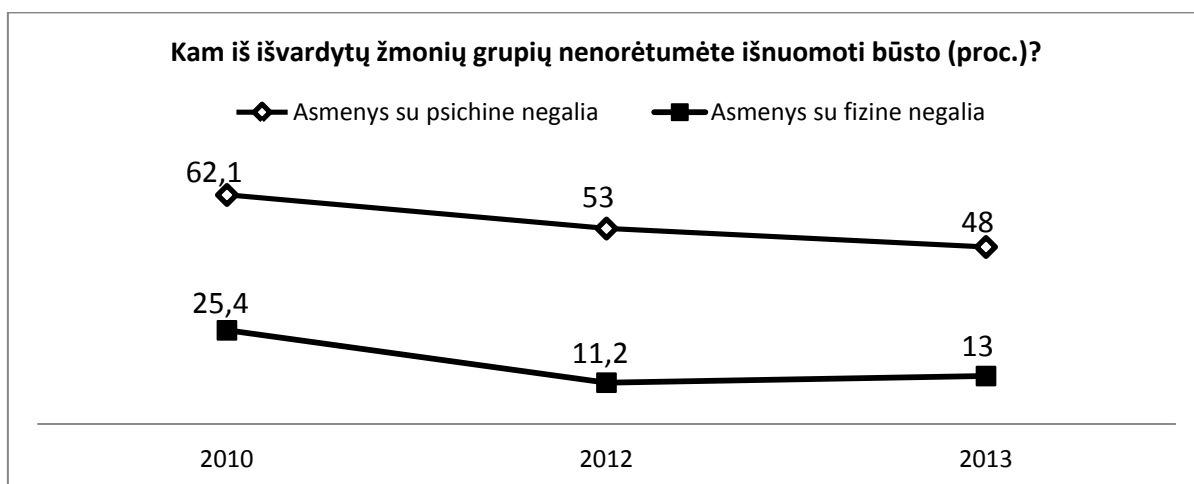
nors neženkliai. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad stipriai (net iki 9 kartų) skyrėsi socialinės distancijos mastai fizinę ir psichikos negalią turinčių žmonių atžvilgiu.

20 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

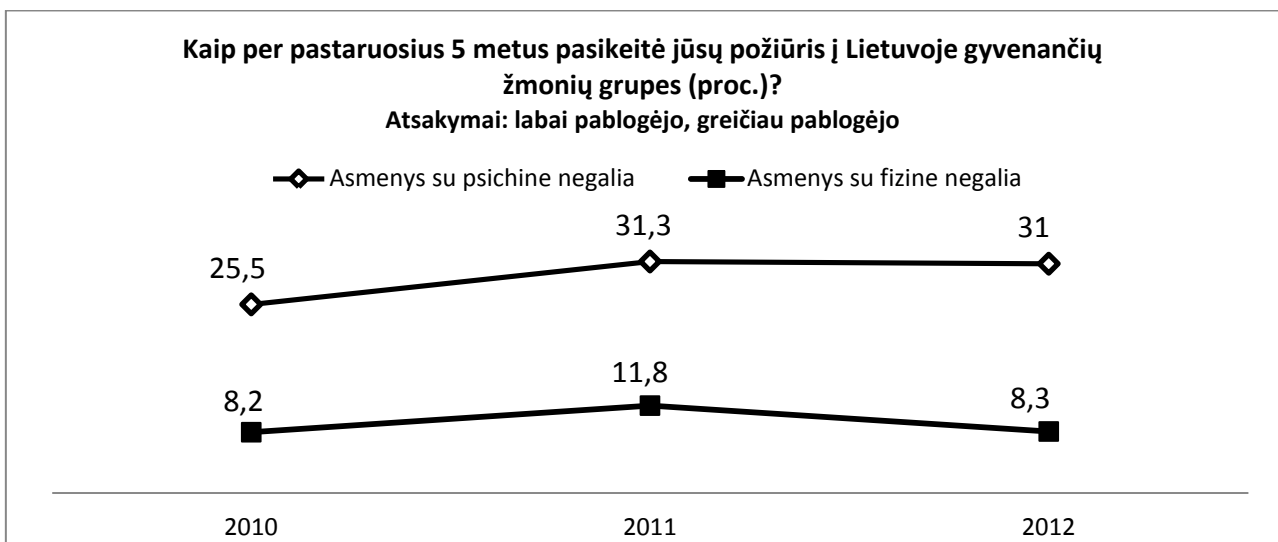

21 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

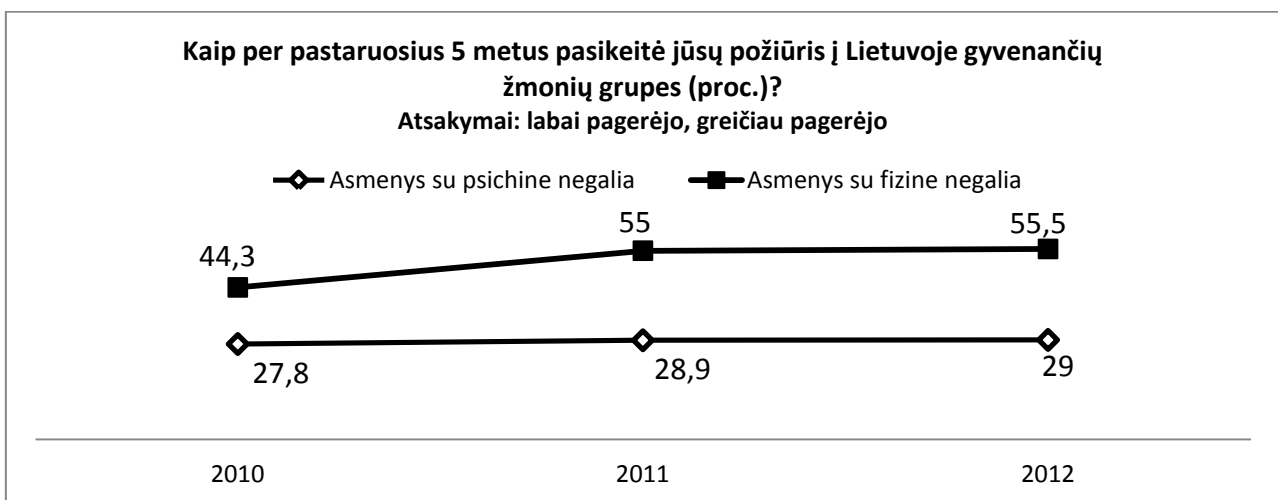

22 pav. Socialinės distancijos pokyčiai 2010-2013 metais skirtingų „rasių“ žmonių atžvilgiu. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

Tyrimai rodo, kad Lietuvos gyventojų patirtys bendraujant su įvairių negalią turinčiais asmenimis skiriasi, o tai greičiausiai lemia nevienodą jų požiūrį į fizinę ir psichikos negalią turinčius žmones. 2013 metais atliktas Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas¹⁵ atskleidė, kad pusė respondentų (47 proc.) dažniausiai pastebi žmones, judančius ratukuose, kas ketvirtas (27 proc.) – asmenis, turinčius kitų fizinių negalių. Tuo tarpu su proto ar psichikos negalią turinčiais žmonėmis viešojoje erdvėje susiduria tik kas penktas (19 proc.) žmonių. Iš dalies šį faktą gali paaiškinti tai, kad 2010-2012 metų laikotarpiu beveik trečdalis respondentų požiūris į psichikos negalią turinčius žmones blogėjo, tuo tarpu fizinę negalią turinčius žmones neigiamai vertino apytiksliai tik kas dešimtas apklaustasis (23 pav.).

23 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

24 pav. Gyventojų požiūrio pokyčiai 2010-2012 m. Sudaryta, remiantis ETI tyrimų duomenimis.

¹⁵ Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas. <http://www.lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

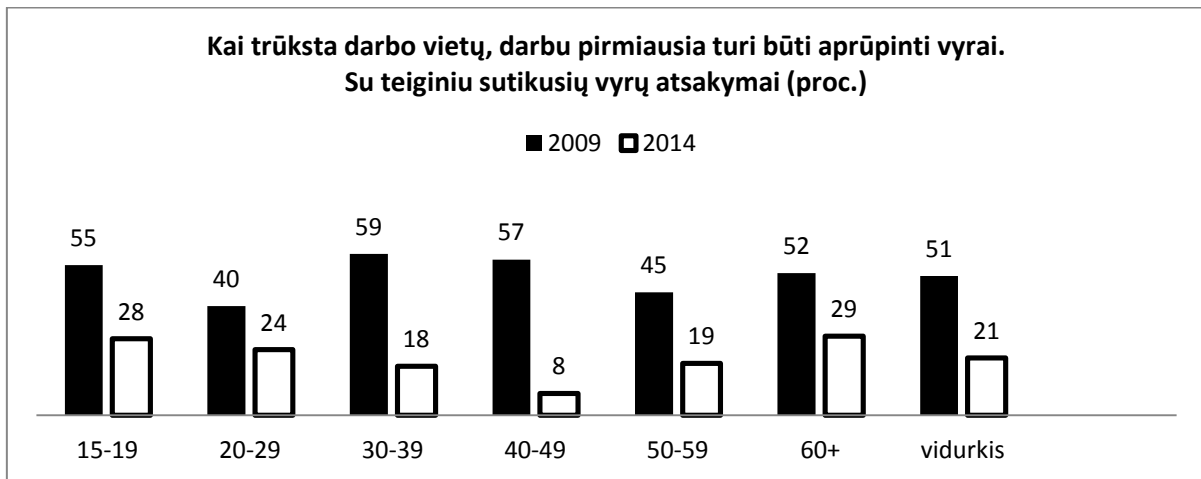
2010-2012 metais ženkliai (11,2 proc. punktais) gerėjo nuostatos žmonių su negalia atžvilgiu, tuo tarpu požiūryje į psichikos negalią turinčius žmones teigiamas pokytis praktiškai neįvyko (1,2 proc. punkto) (24 pav.).

Socialinė lytis

Socialinė lytis – viena pamatinių visuomenės struktūros kategorijų, todėl kasdieniame gyvenime besireiškiančius moterų ir vyrų padėties skirtumus žmonės linkę aiškinti kaip kylančius iš prigimties ir savaime suprantamus. Tačiau ši aplinkybė nereiškia, kad visuomenėje nevyksta lyčių vaidmenų ir galimos diskriminacijos lyties pagrindu suvokimo pokyčiai. 2014 metais Socialinių inovacijų fondo atliktas tyrimas¹⁶ atskleidė visuomenės (diskriminacinių) nuostatų permainas moterų ir vyrų atžvilgiu.

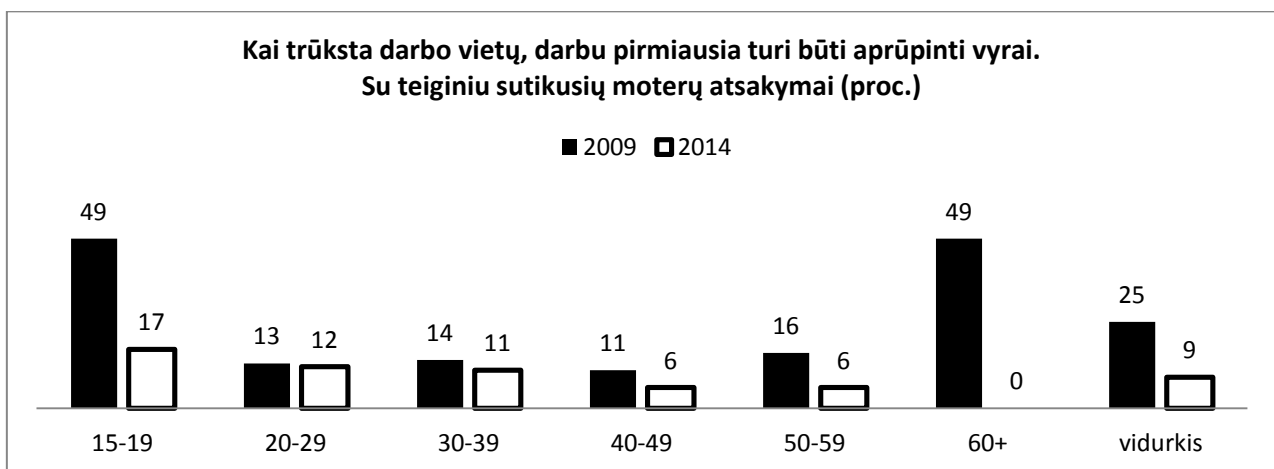
Vienodų galimybių užtikrinimas apmokamo darbo sferoje yra ypač svarbus žmogaus teisių užtikrinimo veiksnys, tad įsitikinimas, jog esant darbo vietų trūkumui, vienai iš visuomenės grupių (pavyzdžiui, vyrams) turėtų būti suteikiama pirmenybė, bylotų ne tik apie diskriminacijos galimybę, bet ir apie jos palaikymą. Tyrimo duomenys rodo, kad žmonių – tiek moterų, tiek vyrų – manančių, jog trūkstant darbo vietų, darbu pirmiausia turi būti aprūpinti vyrai, 2009-2014 metais Lietuvos visuomenėje ženkliai sumažėjo visose amžiaus grupėse (25-26 pav.). Vyrų, manančių, kad pirmenybė aprūpinant darbu turi būti teikiama vyrams, aptariamam laikotarpiu sumažėjo 30 proc. punktų (nuo 51 proc. 2009 m. iki 21 proc. 2014 m.), o moterų – 16 proc. punktų (nuo 25 proc. 2009 m. iki 9 proc. 2014 m.). Labiausiai nuomonę šiuo požiūriu pakeitė 40-49 metų amžiaus vyrai – 2014 metais vyrų privilegijavimui darbo rinkoje pritarė 8 proc. šios grupės respondentų, kurių buvo 7 kartus mažiau nei 2009 metais (57 proc.) (25 pav.).

¹⁶Socialinių inovacijų fondo atliktas tyrimas Moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis lyginamasis poveikio vertinimas. 2014.

25 pav. Atsakymai vyrų, manančiųjų, kad aprūpinant darbu pirmenybė turi būti teikiama vyrams. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Tarp respondenčių mažiausiai diskriminacinę vyrų privilegijavimo darbo rinkoje nuostatą palaikė 40-59 metų amžiaus moterys (6 proc.), tačiau didžiausios permainos 2009-2014 metų laikotarpyje įvyko jauniausių (15-19 metų) ir vyriausiųjų (60+) respondenčių kategorijoje. 2009 metais 49 proc. ir vienos, ir kitos grupės moterų manė, kad vyrai turi teisę į privilegiją gauti darbą, tačiau 2014 metais 15-19 metų amžiaus grupėje taip manančių buvo 3 kartus mažiau (17 proc.) ir nei vienos tarp šešiasdešimtmečių ir vyresnio amžiaus moterų (26 pav.).

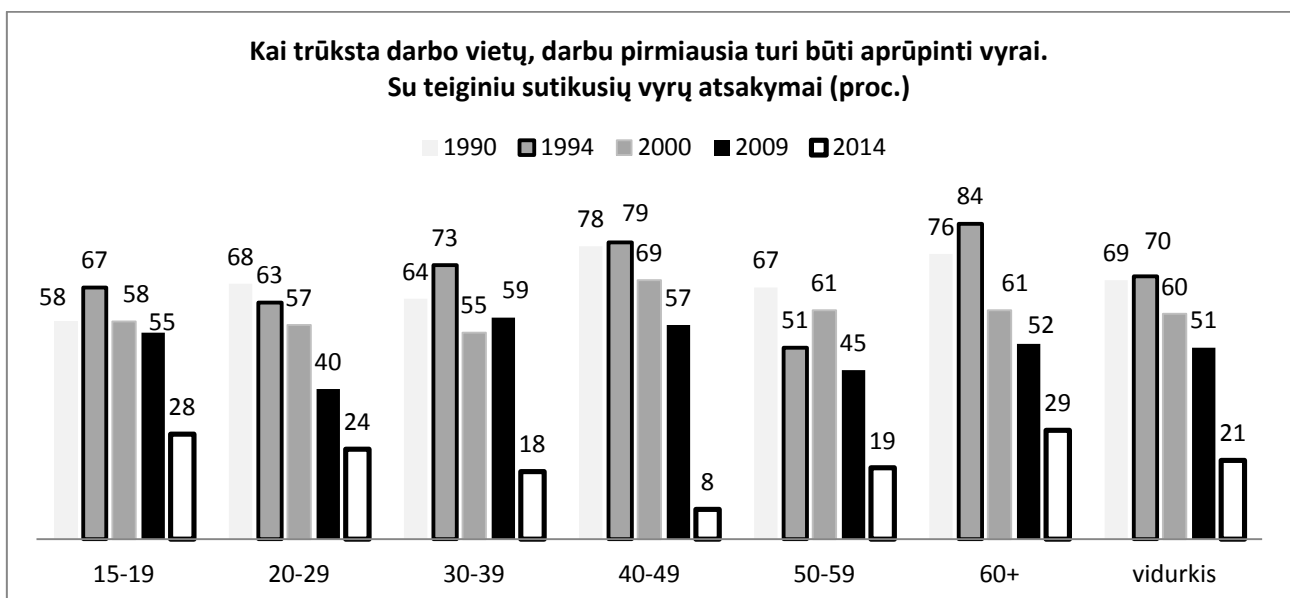

26 pav. Atsakymai moterų, manančiųjų, kad aprūpinant darbu pirmenybė turi būti teikiama vyrams. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Atkreiptinas dėmesys, kad vyrų nuostatos nepritarimo diskriminacijai linkme kito ženkliau nei moterų, ypač 20-59 metų amžiaus grupėje. Vidutinis moterų nuostatų pokytis 2009-2014 metais sudarė 4,8 proc. punkto, o vyrų – 33 proc. punkto. Tačiau diskriminacinę vyrų privilegijavimo nuostatą 2014 metais palaikė dvigubai mažiau moterų nei vyrų (atitinkamai 9 ir 21 proc.).

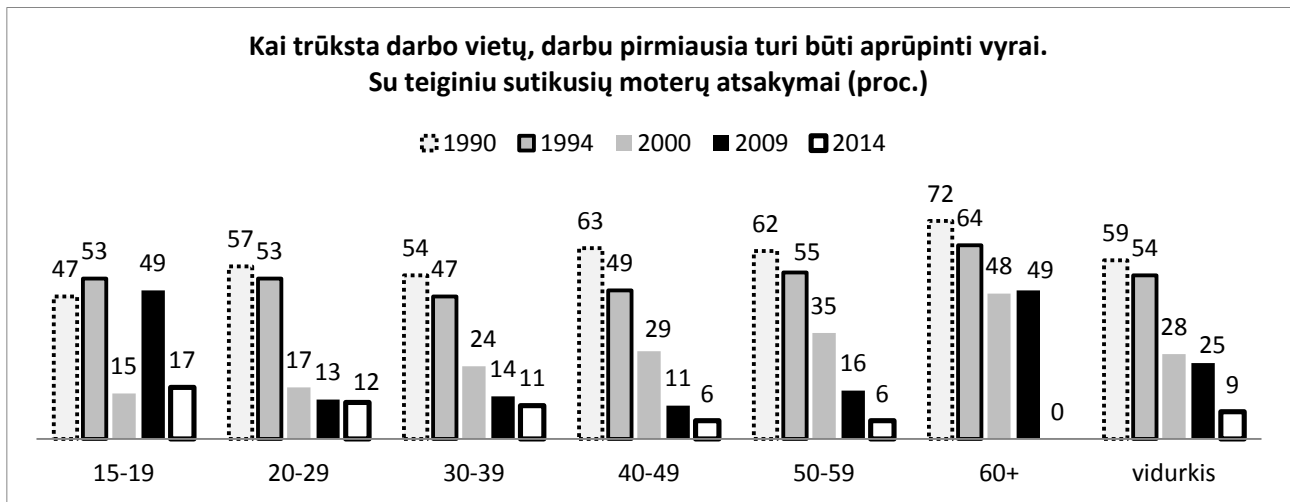
Žmonių nuostatų kaita, tame tarpe didėjantis pritarimas lyčių lygybės principams, akademinėje literatūroje¹⁷ dažnai aiškinamas visuomenės modernizacija ir kartų pasikeitimu. Tačiau paprasti kartų kaitos argumentai tyrime užfiksuotų permainų nepaaiškina. Lyginant 1990-2014 metų apklausų duomenis (27 pav.) matyti, kad ypač ryškus nuostatų pokytis 2009-2014 metų laikotarpiu įvyksta visose vyrų amžiaus grupėse. Todėl galima daryti prielaidą, kad jis sietinas ne tiek su natūraliu kartų pasikeitimu, kiek su išoriniais veiksniais, vienas kurių (greta ekonominės būtinybės) galėtų būti kryptingas visuomenės nuostatų formavimas lyčių lygių galimybių įtvirtinimo kryptimi.

Šią išvadą sustiprina ir moterų nuostatų kaitos 1990-2014 metais analizė (28 pav.). Apklausų duomenys ir šiuo atveju rodo ryškias, visose amžiaus grupėse vienu metu pastebimas nuostatų permainas, tačiau moterų atveju esminė požiūrio kaita įvyksta dešimčia metų anksčiau. Tyrimas rodo, kad moterys anksčiau suvokė diskriminacijos dėl lyties darbo sferoje faktą ir atmetė įsisenėjusius stereotipus. Tačiau būtent vyrų vertinimuose įvykęs lūžis leidžia kalbėti apie kokybinį visuomenės nuostatų pokytį. Kai vyrų ekonominės privilegijos idėja nebegauna daugumos palaikymo (2014 metais tokiam požiūriui pritarė 15 proc. respondentų), sukuriama prielaida veiksmingesnei kovai su lyčių diskriminacija darbo aplinkoje.

27 pav. Atsakymai vyrų, manančiųjų, kad aprūpinant darbu pirmenybė turi būti teikiama vyrams. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

¹⁷ Inglehart, R. F. "Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006". *West European Politics*, Vol. 31, p.130 – 146, January–March 2008. Routledge.

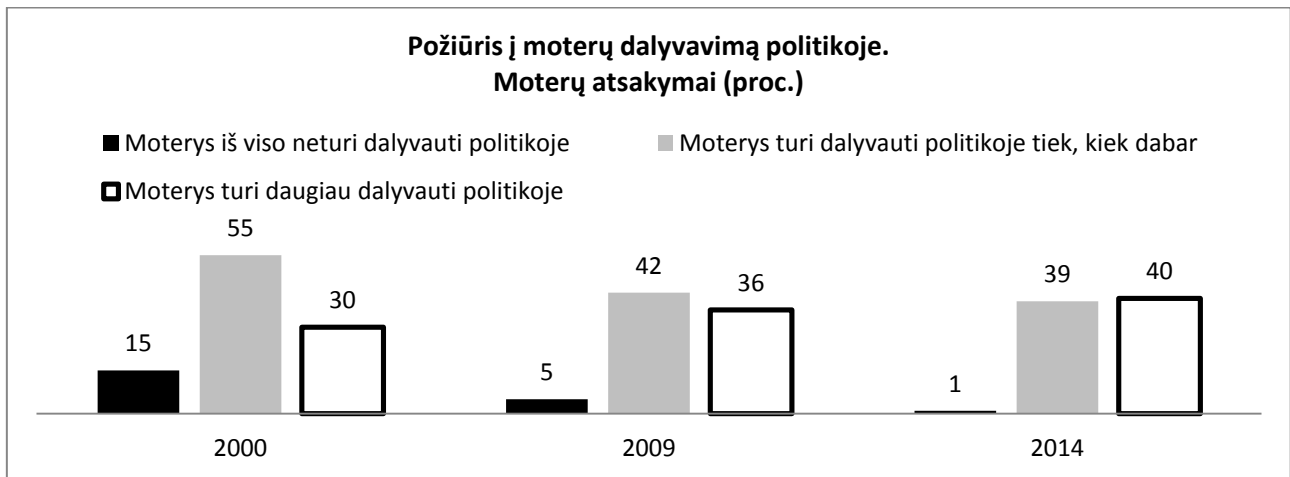
27 pav. Atsakymai moterų, manančiųjų, kad aprūpinant darbu pirmenybė turi būti teikiama vyrams. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Kitas visuomenės nuostatų pokyčius lyčių lygybės srityje atskleidžiantis aspektas yra susijęs su žmonių (ne)pritarimu moterų dalyvavimui sprendimų priėmimo. Stereotipiškai politinė veiklos sritis priskiriama vyrams, todėl visuomenės nuomonė apie moterų dalyvavimo politikoje būtinybę yra reikšmingas ne tik lyčių lygybės pažangos, bet ir demokratijos kokybės rodiklis.

2014 metais atliktas *Moterų ir vyrų padėties pokyčių vertinimas*¹⁸ rodo, kad Lietuvos visuomenėje vyksta permainos, vertinant moterų politinio dalyvavimo būtinumą (29-30 pav.), tiesa, jie nėra tokie ženklūs ir transformuojantys, kaip pripažįstant ekonomines moterų teises.

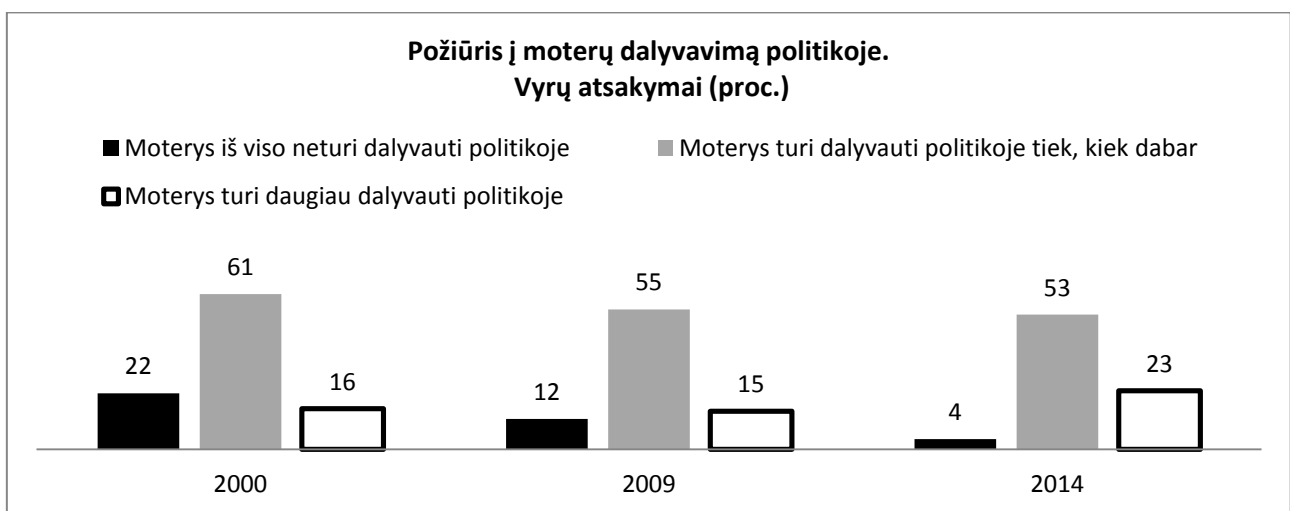
Vertinant moterų atsakymus (29 pav.) ryškėja, kad 2009-2014 metais mažėjo moterų, manančių, kad moterys iš viso neturėtų dalyvauti politikoje (4 proc. punktais) ar turi joje dalyvauti tiek, kiek dabar (3 proc. punktais). Manančių, kad moterys politikoje turi dalyvauti daugiau, šiuo laikotarpiu padaugėjo 4 proc. punktais ir sudarė 40 proc. respondenčių.

¹⁸ Socialinių inovacijų fondo atliktas tyrimas *Moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis lyginamasis poveikio vertinimas*. 2014.

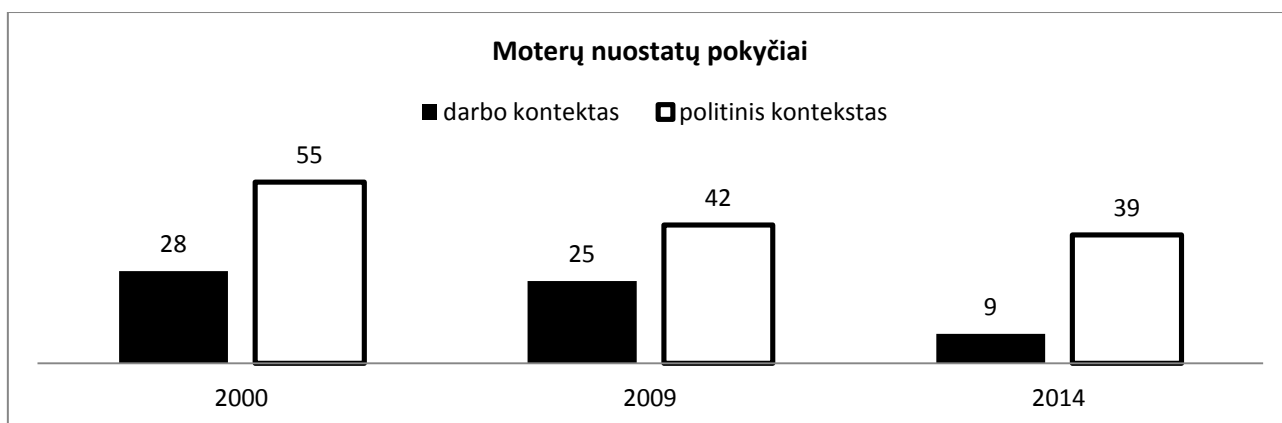
29 pav. Požiūris į moterų dalyvavimą politikoje. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Vyrų požiūris į moterų politinį dalyvavimą yra labiau rezervuotas, nors taip pat po truputi kinta. 2009-2014 metais mažėjo manančių, kad moterys iš viso neturėtų dalyvauti politikoje (8 proc. punktais) ir daugėjo pritariančių jų dalyvavimui (8 proc. punkto), tačiau praktiškai nepasikeitė dalis tokių, kurie manė, kad šiuo metu esantis politinis moterų dalyvavimas yra pakankamas (30 pav.). Esama padėtimi patenkintų vyrų skaičius 2009 metais buvo toks, koks moterų 2000 metais. Pastebime, kad šiuo, kaip ir ekonominio moterų diskriminavimo klausimu, vyrų nuostatos kinta lėčiau, atsilikdamos beveik dešimčia metų ir vis dar nėra pasiekusios kritinio transformuojančio lygmens. 2014 metais tik kas ketvirtas vyras (23 proc.) manė, kad moterys turi daugiau dalyvauti politikoje, o bendras Lietuvos visuomenės vidurkis sudarė nepilną trečdalį (31,5 proc.) apklaustųjų. Tokio lygmens visuomenės nuostatų pokytis nėra pakankamas, kad galima būtų tikėtis „savaiminio“ moterų reprezentacijos gerėjimo sprendimų priėmėjų gretose, todėl darytinos išvados, jog vis dar būtinos specialios priemonės, nukreiptos į moterų politinio atstovavimo skatinimą.

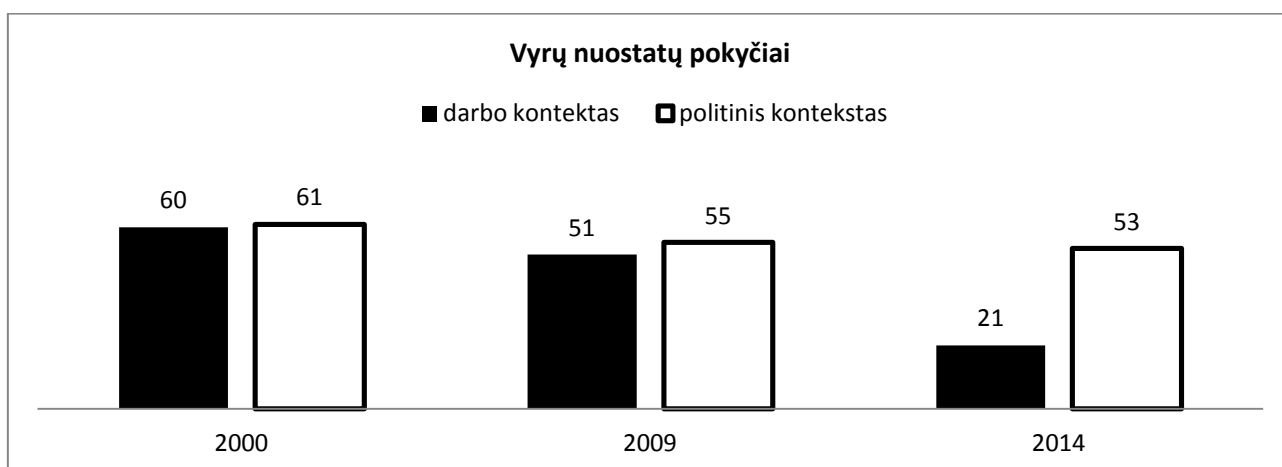

30 pav. Vyrų požiūris į moterų dalyvavimą politikoje. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Tyrimo duomenys taip pat atskleidžia sąsajas tarp respondentų pritarimo moterų diskriminacijai darbo rinkoje ir nepakankamo jų politinio atstovavimo pateisinimo (31-32 pav.). Palyginus dvi atsakymų grupes – pritarimą nuomonei, kad „kai trūksta darbo vietų, darbu pirmiausia turi būti aprūpinti vyrai“ (paveikslėlyje tai pažymėta kaip „darbo kontekstas“) ir požiūriui, kad „moters turi dalyvauti politikoje tiek, kiek dabar“ („politinis kontekstas“) – matyti, kad silpnėjant stereotipams vienoje srityje, jie mažta ir kitoje. Tai pasakytina tiek apie vyrų, tiek apie moterų nuostatų kaitą, nors moterų nuostatos kinta greičiau nei vyrų.

31 pav. Sąsajos tarp moterų respondenčių pritarimo moterų diskriminacijai darbo rinkoje ir nepakankamo jų politinio atstovavimo pateisinimo. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

32 pav. Sąsajos tarp vyrų respondentų pritarimo moterų diskriminacijai darbo rinkoje ir nepakankamo jų politinio atstovavimo pateisinimo. Sudaryta, remiantis Socialinių inovacijų fondo tyrimo duomenimis.

Duomenų analizė taip pat rodo, kad darbo (išteklių generavimo) kontekste moteris diskriminuojančių stereotipų atsikratoma sparčiau, nei politiniame (galios) kontekste. Tai pasakytina tiek apie vyrų, tiek apie moterų nuostatas. Pastebėtina, kad 2014 metais koreliacija tarp dviejų tipų vertinimų moterų ir vyrų respondentų atsakymuose buvo vienoda ir sudarė atitinkamai 30 ir 32 proc. punktus.

Tarptautiniai tyrimai

Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos įgyvendinimo priemonių bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano įgyvendinimo laikotarpiu buvo atlikti du reikšmingi Eurobarometro tyrimai: „Diskriminacija ES šalyse 2009 m.“ ir „Diskriminacija ES 2012 m.“, įvertinę diskriminacijos paplitimą Europos Sąjungoje. Remiantis šių tyrimų duomenimis, galima įvertinti Lietuvos visuomenės nuostatų kaitą visos Europos Sąjungos kontekste.

2009 metų Eurobarometro tyrimas atskleidė, jog Lietuvos visuomenė pagrindine laiko diskriminaciją dėl **amžiaus** (59%) ir **negalios** (50%). Praėjus trejiems metams, 2012 m. išliko panašios tendencijos – dominuoja diskriminacija dėl amžiaus¹⁹ (59%) ir negalios (45%). Kiekybine prasme, šie duomenys mažai skiriasi nuo bendro Europos Sąjungos konteksto: 2009 amžių nurodė 58%, o negalią – 50%; 2012 – 45% amžių²⁰ ir negalią – 46% europiečių.

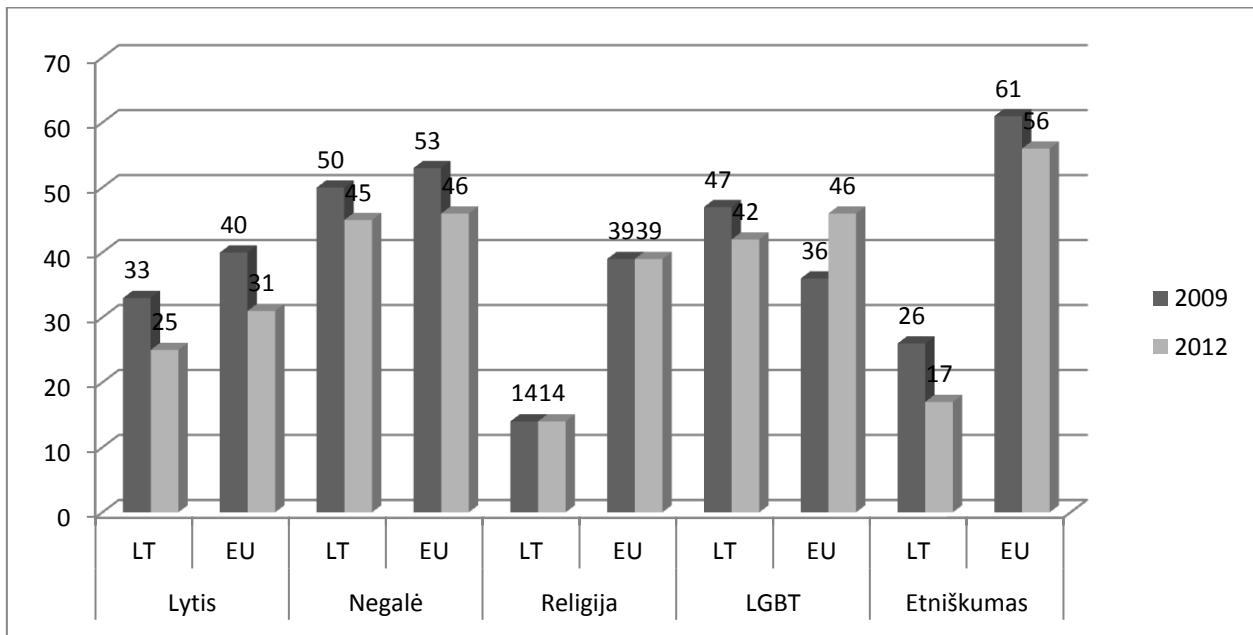
Tačiau tyrėjus labiau domina kokybiniai šių duomenų skirtumai, atspindintys skirtingus požiūrius į tam tikras visuomenės grupes Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Pavyzdžiui, 2009 m. ES net 61%, o 2012 m. – 56% apklaustųjų nurodė, jog labiausiai paplitusi diskriminacija dėl **tautybės ar „rasės“**, Lietuvoje tokios nuomonės buvo kelis kartus mažiau respondentų: 2009 – 26%, o 2012 – 17%. Taip pat svarbu konstatuoti, jog per trejetą metų, kurie skyrė abu Eurobarometro tyrimus, supanašėjo Lietuvos ir ES piliečių samprata apie **socialinės lyties** pagrindu patiriamą diskriminaciją: 2009 diskriminaciją šiuo pagrindu įvardijo 47% ES ir 36% Lietuvos respondentų, tuo tarpu 2012 metais vertinimas praktiškai nebesiskiria: 46% ES ir 42% Lietuvos piliečių diskriminaciją lyties tapatybės pagrindu nurodė kaip labai paplitusią.

Diskriminacija **religiniu pagrindu** Lietuvoje tradiciškai visuomenėje suvokiama kaip nepaplitusi: Eurobarometrų duomenimis, 2009 ir 2012 tik 14% Lietuvos respondentų nurodė ją kaip „gana paplitusią“ (ES vidurkis 2009 ir 2012 buvo trigubai didesnis ir sudarė 39%).

Paveiksle Nr. 33 pateikiamas 2009 ir 2012 metų Eurobarometrų duomenų palyginimas, iš kurio matyti pokytis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje vertinant atskirą diskriminacijos rūšių (lyties, negalios, religijos, lytinės tapatybės bei etniškumo pagrindu) paplitimą. Diskriminacija amžiaus pagrindu į šį paveikslą neįtraukta dėl duomenų nepalyginamumo: 2009 m. buvo matuojama diskriminacija dėl amžiaus (vyresnių nei 55 m. asmenų), 2012 m. ji išskirta į dvi grupes – asmenų, jaunesnių nei 30 metų ir asmenų, vyresnių nei 75 metai.

¹⁹ Vyresnių nei 55 m. asmenų

²⁰ Vyresnių nei 55 m. asmenų

33 pav. 2009-2012 metais įvykęs pokytis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje vertinant atskirų diskriminacijos rūšių paplitimą. Sudaryta, remiantis Eurobarometro 2009 ir 2012 tyrimų duomenimis.

2012 metų Eurobarometras atskirą dėmesį skyrė **romų integracijos** klausimams. Šiuo požiūriu lietuviai demonstravo palankesnę požiūrį negu kiti europiečiai: net 74% Lietuvos (palyginimui – 53% Europos Sąjungos) piliečių pritarė teiginiui, jog jų šalių visuomenėms būtų naudinga romų integracija.

2010 m. Eurobarometro tyrimo apie **psichikos gerovę** rezultatai atskleidė, kad Lietuvoje 52 proc. gyventojų pritarė teiginiui, kad jiems būtų sunku kalbėtis su rimtų psichikos sveikatos problemų turinčiu žmogumi. Šis stigmą atspindintis rodiklis yra didžiausias ES šalyse, kur 22 proc. gyventojų pritaria tokiai nuostatai ir beveik 9 kartus didesnis už mažiausiai stigmatizuojantį požiūrį turėjusius Kipro gyventojus (tik 6 proc. pritarė tokiai nuostatai)²¹.

Europos Parlamento užsakymu atliktas Flash Eurobarometro tyrimas “**Moterys ir lyčių nelygybės** krizės kontekste” (2013²²) parodė, kad vaikų turėjimas gali apsunkinti moters įsidarbinimą, o į profesinę patirtį labiau atsižvelgiama priimant vyrus, tačiau lietuviai moterų teisių padėtį vertina geriau negu vidutiniai europiečiai. Jie taip pat teikia mažiau svarbos darbo patikimumui bei lankstumui. 35 proc. lietuvių ir 49 proc. europiečių įsitikinę, jog vaikų turėjimas gali paveikti sprendimą dėl moters įdarbinimo, tuo tarpu šio veiksnio svarbą įdarbinant vyrą paminėjo tik 6-7 proc. apklaustųjų. Įdarbinant moterį daug svarbesnė yra ir žmogaus išvaizda, pripažino daugelis

²¹ Special Eurobarometer 345. Mental well-being, 2010. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_248_en.pdf, cit. pagal Pūras et al 2013, „Socialiniai iššūkiai Lietuvos psichikos sveikatos politikai“

²² Eurobarometras 2012. Briuselis, 2012. Prieiga per internetą: http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/lt/00191b53ff/Eurobarometras-.html?tab=2012_1

apklaustųjų. Darbo valandų lankstumo svarbą įdarbinant paminėjo vos 15 proc. apklaustųjų Lietuvoje ir beveik trečdalis - visoje ES. Kita vertus, gerokai daugiau lietuvių negu vidutinių europiečių pripažįsta kvalifikacijos, profesinės patirties bei kompiuterinių įgūdžių svarbą įdarbinant moteris. 25 proc. lietuvių ir 30 proc. europiečių mano, kad krizė padidino vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkį. Padidėjusius sunkumus moterims derinant asmeninį ir profesinį gyvenimą paminėjo 30 proc. europiečių, tačiau tik 19 proc. lietuvių.

Šiame Eurobarometro tyrime Lietuva išsiskyrė tuo, kad tik 12% apklaustųjų įvardijo mažą moterų atstovavimą svarbiuose postuose (ES vidurkis – 30%), ir tik 4% - seksistinių stereotipų paplitimą (ES vidurkis – 13%) ir šie rodikliai buvo mažiausi iš visų ES šalių narių.

Lyčių lygybės indeksas²³ - priemonė, matuojanti atotrūkį tarp **moterų ir vyrų** padėties, taip pat atsižvelgiant į bendrą šalies pasiekimų lygį. Tai – nauja priemonė, pristatyta Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungai metu 2013 metais, tad kol kas nėra galimybės matuoti kaitos. 2014 metais Europos Sąjungos indeksas sudarė 54 balus, Lietuvoje – 43,6.

Lietuvoje beveik du trečdaliai (61%) **lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių (LGBT) asmenų** teigia patiriantys diskriminaciją ar priekabiavimą dėl savo seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės, rodo Europos Sąjungos (ES) Pagrindinių teisių agentūros (FRA) 2013 m. gegužės 17 d. paskelbti apklausos rezultatai. Tyrimo duomenimis, tai didžiausia diskriminaciją jaučiančių LGBT asmenų dalis tarp visų ES šalių ir Kroatijos. Diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės darbo santykių srityje Lietuvoje per pastaruosius 12 mėnesių nurodė patyrę net 27% apklaustų LGBT asmenų. Šis rodiklis Lietuvoje buvo vienas iš didžiausių ES – jis didesnis tik Kipre (30%). Šioje srityje Lietuva gerokai viršija ir ES vidurkį (20%). Apklauso duomenimis, LGBT asmenys patiria diskriminaciją ir kitose srityse, t.y. teikiant prekes ir paslaugas, švietimo, sveikatos priežiūros ir socialinės rūpybos srityse. Lietuvoje bent vienoje iš šių sričių diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ar lytinės tapatybės nurodė patyrę net 42% respondentų²⁴.

²³ Lyčių lygybės indeksas – tai ypatinga vertinimo priemonė, jungianti įvairius lyčių lygybės aspektus į daugiamatės koncepcijos visumą bei pateikianti vartotojui patogų ir lengvai suvokiamą lyčių lygybės vertinimo rodiklį. Jis apima šešias pagrindines (darbo, pinigų, žinių, laiko, galios ir sveikatos) ir dvi papildomas (daugialypių nelygybių ir smurto) sritis. Indeksas rodo, kiek ES ir jos šalys narės 2010 m. buvo priartėjusios prie visiškos lyčių lygybės (visiška lyčių nelygybė – 1, visiška lyčių lygybė – 100).

²⁴ Svetainės www.atviri.lt duomenys

Apibendrinimas

2009-2014 metų laikotarpiu Lietuvos gyventojų nuostatos labiausiai blogėjo homoseksualių asmenų, romų, Jehovos liudytojų ir musulmonų atžvilgiu. 2011 m. labai pablogėjo nuostatos dėl lenkų, kurie iki 2010 metų buvo vertinama greičiau teigiamai nei neigiamai²⁵, o žydai išlieka penkta labiausiai nemėgstama etnine grupe. Lietuvos visuomenėje stiprėja rasistinės nuostatos, ypač juodaodžių žmonių atžvilgiu. Didžiausio Lietuvos visuomenės nepitarimo dėl išpažįstamos religijos susilaukia musulmonai ir Jehovos liudytojai.

Lyginant su tarptautiniu (Europos Sąjungos) kontekstu bendrai etninė ir religinė diskriminacija Lietuvoje vertinama kaip mažai paplitusi. Tuo tarpu diskriminacija lytinės tapatybės pagrindu Lietuvoje vertinama panašiai kaip Europos Sąjungos vidurkis.

Trimis labiausiai nemėgstamomis grupėmis šiuo laikotarpiu išliko romai, homoseksualūs asmenys ir žmonės, turinys psichikos negalią. Empirinių tyrimų analizė rodo praktiškai nekintančią socialinių grupių hierarchiją. Lietuvos visuomenės nuostatos skirtingo pobūdžio negalią turinčių asmenų atžvilgiu stipriai skiriasi. Požiūris į žmones su fizine negalia yra palankesnis ir neženkliai gerėja. Tuo tarpu psichikos negalią turintys asmenys vertinami labai neigiamai. Tarptautiniuose Eurobarometro tyrimuose psichikos negalią turintys asmenys neišskiriami kaip atskira negalios grupė, tačiau diskriminacija negalios pagrindu Lietuvoje suvokiama panašiai kaip Europos Sąjungoje (2012 metais vertinimo vidurkis praktiškai susilygino). Specialiame psichikos sveikatai skirtame Eurobarometro tyrime Lietuva pasirodė kaip šalis, labiausiai stigmatizuojanti psichikos negalią.

2009-2014 metais kito respondentų požiūris į moterų ir vyrų vaidmenis visuomenėje. Didėjo pritarimas lyčių lygybės nuostatomis darbo ir politinio atstovavimo sferose. Tačiau vyrų nuostatų kaita beveik 10 metų atsilieka nuo moterų. Lyčių stereotipų pokyčiai darbo (išteklų generavimo) sferoje vyksta greičiau nei politinėje (galios, sprendimų priėmimo) sferoje. Nuostatų kaita moterų politinio atstovavimo klausimais dar nėra pasiekusi kritinio taško, todėl be nuoseklaus specialiųjų priemonių taikymo sunku tikėtis „savaiminio“ pagerėjimo.

Eurobarometro tyrimai rodo, jog Lietuvos visuomenė pagrindine laiko diskriminaciją dėl amžiaus ir negalios. Procentine išraiška šie duomenys mažai skiriasi nuo bendro Europos Sąjungos konteksto.

²⁵ *Vilana Pilinkaitė Sotirovič, Karolis Žibas*. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. Etniškumo studijos 2011. <http://www.ces.lt/etniškumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniškumo-studijos-2011/>

Tyrimas

Tyrimo metodai ir instrumentai

Siekiant tyrimo tikslo numatoma taikyti kokybinę metodologiją. Pagrindiniai tyrimo metodai:

- Antrinių dokumentų analizė.
- Pusiau struktūruotas interviu.
- Fokusuota grupių diskusija.
- Delphi apklausa.

Antrinių dokumentų analizė

Valdžios institucijos, žmogaus teisių srityje veikiančios nevyriausybinės organizacijos, mokslo institucijos atlieka žmogaus teisių pažeidimo, diskriminacijos paplitimo tyrimus, kurie leidžia įvertinti visuomenės požiūrį į atskiras socialiai pažeidžiamas visuomenės grupes. Šiuose tyrimuose išskiriamos atskiros gyvenimo sritys (darbas, mokslas, politinis ir visuomeninis dalyvavimas, sveikata, socialinės paslaugos ir pan.), kuriose diskriminacija ir atskirtis reiškiasi ryškiausiai. Atliekamos analizės tikslas – apibendrinti per pastaruosius penkerius metus skirtingų nacionalinių ir tarptautinių tyrimų agentūrų vykdytų tyrimų duomenis ir remiantis jais įvertinti visuomenės nuostatų kaitos dinamiką. Tokia duomenų diversifikacija sudaro galimybę įvertinti pokyčius, palyginti skirtingų tyrimų duomenis ir nagrinėti situaciją Europos Sąjungos kontekste.

Fokusuota grupių diskusija

Siekiant surinkti visapusę informaciją apie nagrinėjamą problemą, pasitelktas ir fokusuotos grupių diskusijos metodas. Buvo organizuojamos šešios diskusijų grupės (toliau – fokus grupės), skirtos atskiriems diskriminacijos pagrindams (lytis (6 dalyvių), LGBT (8 dalyvių), fizinė (12 dalyvių) ir psichikos (14 dalyvių) negalia, jaunimas (13 dalyvių) ir vyresnio amžiaus asmenys (12 dalyvių)). Jų dalyviai – asmeninės patirties turintys asmenys, atstovaujantys tiek savo individualią, tiek apibendrintą visos diskriminuojamos grupės patirtį. Fokusuota grupių diskusija kaip duomenų rinkimo formą pasitelkia nestandartizuotą diskusiją ir stebėjimą. Tai būdas per trumpą laiką surinkti informaciją apie nuomonių įvairovę ar jų variacijas, skatinant dalyvius diskutuoti, pateikiant provokuojančius klausimus, kartu ieškant argumentų, aptariant pavyzdžius ir pan. (Priedas Nr. 1).

Pusiau struktūruotas interviu

Asmenys, atstovaujantys skirtingas religijas ir tautines mažumas, buvo apklausti naudojant kokybinį tyrimą – pusiau struktūruotą interviu (Priedas Nr. 2). Pusiau struktūruota apklausa yra tinkamiausias tyrimo būdas rinkti informaciją apie socialines problemas, socialiai pažeidžiamas grupes ir nelygybę,

nes šie žmonės turi specifinių, kasdienio gyvenimo patirtimi grindžiamų žinių. Tai ne tik sistematizuotos, analizės būdu prieinamos dalykinės žinios, bet ir informacija apie praktikas ir veiklas, darančias įtaką iš esmės skirtingoms elgesio taisyklėms, individualiems apsisprendimo būdams, kolektyvinėms orientacijoms, socialinėms reikšmėms. Tyrime dalyvavo žydų, romų, lenkų, rusų, budistų, stačiatikių ir musulmonų – etninių ir religinių mažumų atstovai. Atrenkant tyrimo dalyvius vadovautasi tikslinės atrankos principu: buvo kreipiamasi į tautinių bei religinių mažumų organizacijas kviečiant tyrime dalyvauti jų vadovą. Tokiu būdu buvo renkami tyrimo duomenys ne tik apie individualią respondento patirtį, bet ir gaunamos akumuliuotos žinios apie savitą visos tikslinės grupės padėtį.

Delphi apklausa

Diskriminacijos / žmogaus teisių ekspertai buvo apklausti naudojant kokybinį ekspertinio vertinimo Delphi apklausos metodą. Šis metodas suteikė galimybę atlikti giluminį interviu, išklausant ekspertų nuomones ir jas derinant nuotoliniu būdu. Ekspertai individualiai nagrinėjo probleminius klausimus ir pateikė savo požiūrį visiškai anonimiškai – nei viena(s) nežinojo, kas komentuoja jo(s) atsakymus, o taip pat – kieno atsakymus komentavo ji(s). Išvados buvo daromos apibendrinant skirtingų ekspertų atsakymus į tuos pačius klausimus ir atsižvelgiant į tų pačių ekspertų suderintų atsakymų vertinimą.

Ekspertai buvo atrenkami tikslinės atrankos būdu, siekiant, kad jie atstovautų skirtingiems sektoriams: socialinės apsaugos sistemai, akademinėms įstaigoms, valstybinėms institucijoms, bei nevyriausybinėms organizacijoms.

Ekspertai buvo atrinkti tikslinės atrankos būdu: iš viso apklausoje dalyvauti buvo pakviesti 24 ekspertai iš kurių sutiko dalyvauti - 12. Visų tyrimo informantų veikla siejasi su žmogaus teisėmis, lygių galimybių ar diskriminacijos analize. Ekspertai, dalyvavę tyrime, reprezentavo trijų tipų sektorius: 4 ekspertai iš nevyriausybinių organizacijų, 4 iš akademinėms institucijoms bei dar 4 iš viešojo sektoriaus. Tokiu būdu buvo užtikrinama, jog gauta informacija apimtų ir atspindėtų įvairias nuomones. Taip pat buvo siekiama, kad ekspertų specializacija apimtų visas nagrinėjamas diskriminacijos pagrindų sritis.

Delphi apklausos metodu šiame tyrime buvo siekiama: išsiaiškinti diskriminacijos ir visuomenės netolerancijos įvairioms grupėms priežastis; išskleisti spektrą priemonių, kurias įgyvendinant būtų siekiama sumažinti diskriminaciją bei užtikrinti lygias galimybes įvairioms visuomenės grupėms; įvertinti Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. tarpinstitucinio veiklos plano įgyvendinimo rezultatus ir poveikį visuomenės nuomonės kitimui.

Siekiant išsiaiškinti rūpimus klausimus ekspertų anonimiškai buvo klausiama trijų klausimų:

1. Kokie veiksniai turėjo įtakos Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi įvairių visuomenės grupių atžvilgiu pastarųjų penkerių metų laikotarpiu?
2. Kurios Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano priemonės buvo pačios veiksmingiausios?
3. Kas turėtų būti padaryta, kad diskriminavimo įvairių grupių atžvilgiu Lietuvoje būtų mažiau?

Tyrimo imties formavimas ir duomenų rinkimas

Tyrimo generalinė visuma – Lietuvoje gyvenantys asmenys, atstovaujantys skirtingus diskriminavimo pagrindus – turintys negalią, jaunimas, vyresnio amžiaus asmenys, moterys, LGBT grupę atstovaujantys asmenys, žmonės, priklausantys tautinėms ir religinėms mažumoms. Dėl tikslinių grupių specifikos (tiriamųjų grupės nėra homogeniškos) kiekybinių tyrimo metodų taikymas nėra tikslingas.²⁶ Šioms spragoms užpildyti pasitelkti papildomi saugikliai:

- Pusiau struktūruoti interviu ir fokusuotos grupių diskusijos organizuojamos kviečiant dalyvius iš nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) darant prielaidą, jog NVO atstovai galės pateikti ne tik savo asmeninę patirtį, bet ir visapusiškesnę, labiau apibendrintą ir visos socialinės grupės situaciją atspindinčią informaciją.
- Naudojama metodų ir informacijos šaltinių trianguliacija – antrinių statistinių dokumentų analizė derinama su kokybiniais tyrimų metodais, o diskriminacinius pagrindus atstovaujančių individų asmeninė patirtis papildoma žmogaus teisių ekspertų įžvalgomis.

Respondentų atrankai ir imties formavimui pasirinktas tikslinės (ekspertinės) imties formavimo būdas.

Tyrimų dalyviai atrinkti atsižvelgiant į šiuos pagrindinius kriterijus: fokusuotos grupių diskusijos ir pusiau struktūruoto interviu atveju - asmeninis priklausymas diskriminuojamai grupei ir / arba dalyvavimas NVO veikloje; Delphi apklausos atveju – buvimas žmogaus teisių ekspertu, proporcingas visuomeninio, akademinio, viešojo sektoriaus atstovavimas tiriamųjų tarpe.

Delphi apklausa buvo vykdoma elektroniniu paštu siunčiant apklausos instrumentus dviem ciklais, siekiant konsensuso kiekvienu iš trijų klausimų. Pirmame etape visų ekspertų buvo paprašyta atsakyti į pusiau struktūruotame klausimyne pateiktus klausimus (Priedas Nr.3). Ekspertų atsakymai buvo apibendrinti ir susisteminti. Antrajame etape visiems ekspertams buvo išsiųsta antro ciklo lentelė (Priedas Nr.4), kurioje buvo prašoma išreitinguoti jau susistemintus, pirmo ciklo ekspertų atsakymais remiantis apibendrintus pateiktus teiginius. Nors teoriškai Delphi apklausa turėjo būti vykdoma

²⁶ Reprezentatyvūs tyrimo metodai sunkiai įgyvendinami ir dėl riboto tiriamųjų pasiekiamumo.

trimis ciklais, praktiškai vykdant apklausą jau po dviejų ciklų buvo pasiektas konsensusas tarp ekspertų, todėl apklausos procesą sudarė tik du anksčiau aprašyti etapai.

Interviu, diskusijos ir Delphi tyrimas vyko 2014 m. rugsėjo – spalio mėnesiais.

Pusiau struktūruotų interviu ir fokusuotos grupių diskusijos duomenys

Įvadas

Socialinius skirtumus pažyminčių kategorijų kūrimas, įtvirtinimas ir dėl to atsirandančios prielaidos diskriminacijai, vyksta skirtinguose žmogaus gyvenimo kontekstuose, kurie akademinėje literatūroje įvardijami kaip institucinis, tarpasmeninis ir vidinis²⁷. *Vidinis kontekstas* parodo kaip pasisavinamos (internalizuojamos) instituciniuose ir tarpasmeniniuose kontekstuose formuojamos (galimai diskriminacinės) nuostatos ir tampa „savomis“. *Tarpasmeninis kontekstas* yra susijęs su kasdienėmis žmonių sąveikomis ir vertinimais, kurie daromi remiantis įprastinio (įsitvirtinusio) elgesio normomis. *Institucinis kontekstas* siejamas su socialinių institucijų veikla, reglamentuojančia visuomenės elgesio taisyklių ir santykių rinkinį, kuris reguliuoja esminius žmonių poreikius tenkinančias sąveikas, todėl atlieka ypač svarbų vaidmenį kuriant, įtvirtinant arba šalinant *struktūrinę* diskriminaciją.

Pagrindinės mūsų visuomenėje esančios socialinės institucijos, kurias nagrinėsime diskriminacinių praktikų skatinimo, įtvirtinimo ar šalinimo analizės kontekste, yra *valstybė*, turinti teisinę galią reguliuoti visuomenės narių elgesį, taip pat santykius su kitomis visuomenėmis; *ekonomika*, sukurianti, kontroliuojanti ir skirstanti žmoniškuosius ir materialinius išteklius; *žiniasklaida*, teikianti informaciją visuomenės nariams, palaikanti kitų institucijų politiką ir prisidedanti prie visuomenės narių socializacijos; *švietimas*, mokantis, suteikiantis žinių, įgūdžių ir vertybių, kurios laikomos ypač svarbiomis asmeniui ir visuomenei; *medicina*, palaikanti visuomenės narių fizinę ir psichikos sveikatą ir įtvirtinanti jos normas sampratą; *šeima*, atliekanti reprodukcijos, socializacijos, apsaugos, lytinio elgesio reguliavimo, emocinio komforto ir paramos funkcijas.

Visi trys kontekstai – vidinis, tarpasmeninis ir institucinis – glaudžiai siejasi tarpusavyje ir kompleksiskai veikia kasdienės patirtis. Tačiau šios patirtys ne visų žmonių pastebimos ir suvokiamos vienodai aiškiai. Vienuose kontekstuose diskriminacinės praktikos atpažįstamos lengviau, kituose lieka nepastebėtos – daug ką lemia socialinė asmens pozicija ir individuali patirtis. Todėl siekiant giliau užčiuopti kompleksiško diskriminacijos reiškinių veikimą, bus nagrinėjami visi trys skirtumus pažyminčių kategorijų kūrimo kontekstai ir aptariamos skirtingoms socialinėms grupėms priskiriamų asmenų patirtys.

²⁷ Ore, Tracy *The Social Construction of Difference and Inequality: Race, Class, Gender and Sexuality*, p.1-18.
<http://www.coursesmart.com/0077284453/ch0002#X2ludGVybmFsX1BGUmVhZGVyP3htbGlkPTAwNzcyODQ0NTMvMQ==>

Vidinis skirtumas pažyminčių kategorijų formavimo kontekstas

Vidinis skirtumas pažyminčių kategorijų formavimo kontekstas iš esmės susijęs su socializacijos procese vykstančia socialinių normų internalizacija ir asmeniui skirtos nišos visuomenėje „apgyvendinimu“. Sklandi socializacija remiasi sėkmingu socialinio vaidmens įsisavinimu ir teigiamu savo tapatumo priėmimu. Todėl prieš visą socialinę grupę nukreiptos diskriminacijos faktą pastebėti gana sudėtinga, nes žvelgiant iš individualios perspektyvos ši situacija gali būti suvokta kaip neatsiejama priklausymo tam tikrai grupei sąlyga.

Bendraujant su respondentais buvo pastebėta instituciniu ir / ar tarpasmeniniu lygiu suformuotų nuostatų pasisavinimo (internalizacijos), nevienodo traktavimo pateisinimo tendencijų. Fokus grupių dalyviams buvo sunku prisiminti / pateikti asmeninės diskriminacijos pavyzdžių, jautėsi polinkis sumenkinti problemos mastus arba prisiimti atsakomybę dėl neigiamų išgyvenimų:

(...) mes, pensininkai, skundžiamės. Na, skundžiamės, bet žiūrėkime kaip jaunimas auga. Tikrai yra vargstančių tų šeimų ir patys yra žmonės kalti, kad girtuokliauja. Bet į vaikus reikia žiūrėti, nes čia valstybės ateitis. Na, o kad mes čia padejuosime, tai mūsų jau nugyventas amžius. Jau reikia daugiau žiūrėti į jaunus žmones.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

... aš tikrai nesutikau, kad mane būtų kažkur pastūmę ar iš viso... Va, į savivaldybę kviečiasi, architektai planuoja ten Žirmūnų tą visą kvartalą, tai kviečiasi, kad kaip ir dalyvaučiau. Kviečiasi, kaip atstovus vyresnio amžiaus: „jūs čia geriau žinote...“. Vienu žodžiu, man tai neteko (patirti diskriminacijos – autorės)...

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Na, jeigu ten koks nepraustaburnis pastumia, neatsiprašo, bet čia nepasakysi, kad (diskriminacija – autorės) ...

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Aš tiesiog galvoju dėl tų diskriminacijos pavyzdžių iš realaus gyvenimo. Kažkaip sunku identifikuoti. Aš negalėčiau pateikti tokių pavyzdžių tokios akivaizdžios diskriminacijos, nes svarbiausia, kad mes dėl savo tos padėties (...) kaip mes jaučiamės. (...) visuomenėje egzistuojantis stereotipas veikia ne tiek tuos žmones, kurie diskriminuoja, tai paveikia tu tariamai (pabrėžta autorių) diskriminuojamų žmonių mąstyseną. Visą laiką tu pridedi daugiau pastangų, labiau pastebi savo atžvilgiu kažkokius veiksmus. Aš nežinau, kaip čia išsireikšti... stipriau ar skausmingiau (pabrėžta autorių) reaguoja į kažkokias aplinkybes (Baltarusių etninei grupei priklausančios moters komentaras)

(...) vienas didžiausias toks diskriminacijos momentas, prie kurio mes beveik visi pripratome (pabraukta autorių), čia kaip gyventi Černobylyje ir nejusti to radiacinio fono. (...) Gal būt mes pripratome nejusti to stipraus homofobinio fono, susitaikyti su juo ir tai tampa mums norma (...)

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Priešinga tendencija pastebima tik pokalbyje su romų tautybės asmeniu, kuris ne tik atstovauja romus vienijančią organizaciją, bet ir pats, būdamas šios bendruomenės nariu, dėl savo tapatybės dažnai patiria diskriminaciją. Pastebėtina, kad respondento asmeniškai juntama diskriminacija pasireiškia įvairiuose sektoriuose ir skirtingose gyvenimo srityse.

Parduotuvėje į tave žiūri, kaip į nežinau ką. Stereotipas, kaip vizitinė kortelė. Dėl šito, kaip aš sakau, didelė problema. Tai net visuomenėje, paslaugų ir prekių aprūpinime, tiesiog jaučiate, kad žmonės neigiamai žiūri? Tai aišku. Vakar, tarkim, stovėjau eilėje. O visi saugo savo kišenes, viską. Aš sakau: „Pas mane daugiau pinigų, nei pas tave durno proto“

(Romų etninės mažumos atstovas)

Tarkim, aš gyvenu Kalvarijų gatvėje. Pas mane namas sudegė. Ne iš mūsų pusės. Pas mus kaimynas gyveno. Ir pas juos kažkokių problemų buvo su elektra ar su kuo. Ar jie ten padegė, ką aš žinau. Ir mes ten netoli gyvenom. Ir mūsų namas, viskas sudegė. Mums valstybė nė 100 litų nedavė. Nepadėjo.

(Romų etninės mažumos atstovas)

„Nėra, sako, pas mus ne manevrinis fondas“, kad duotų gyventi kažkur. „Stokit į eilę“, sako. „Stovėkit eilėje“, sako, ir dar 10 ar 3, ar 5 metus laukti. Tai kokia čia pas mus valstybė. Pati supraskit, kokia čia situacija. Va taip yra. Tik davė mums leidimą atstatinėti savo namą iš savų lėšų. Nei kokios kompensacijos, nieko.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Mano vaikai mokosi „Santaros“ mokykloje. Kaip žinot... 10 vaikų nepasakys, o 12 pasakys: „Tu čigonas“, ar kaip.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Komentarai rodo, kad įvairių socialinių patirčių turintys žmonės prisitaiko gyventi visuomenėje, todėl asmeninių potyrių nedramatizuoja. Tiesa, suvokia internalizacijos mechanizmus, kuriuos taikliai komentavo patys fokus grupės dalyviai, atskleisdami būdingas pažeidžiamo asmens kaltinimo tendencijas ir jam / jai primetamą atsakomybę dėl pasekmių:

Tarsi problema būtų tavo galvoje arba tu pati ją sukurtum kažkoku pernelyg emocionalių elgesiu.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Tai signalas tau, kaip tu turi elgtis pagal tas daugumos normas. (...) Tai kaip sako, kad problemos nėra, o čia tu kažkaip sureaguoji, kad yra, tai čia kaip ir tau yra signalas, kad gal tu čia turėtum keisti savo (elgesį – autorės).

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Tu žinai, kokie yra lūkesčiai ir žinai, kad tu neatitinki. Nepataikei truputėlį su savo gyvenimo būdu ir požiūriu (...) Reakcijom.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

(...) to homofobinio fono, nepakantumo momentas yra tas, kad žmogus iš tikrųjų keičia savo gyvenimo būdą. Jis tiesiog nepastebimai pradeda riboti save ten, kur jis galėtų būti savimi. (...) tai po to pavirsta į tas įmanomas ir neįmanomas psichines ligas (...) žmogus iš tikrųjų sau gadina visą gyvenimą ir tai tampa norma. Tai yra baisiausia, kad žmogus netgi nekelia sau problemos...

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

... Internalizuota homofobinė viktimizacija

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Kaip rodo ir kiti tyrimai (pvz.: Šumskienė et al, 2014²⁸), fizinę negalią turinys asmenys siekia įveikti internalizuotą stigmą, nelinkę taikstyti su visuomenės jiems primestu bejėgiškumu ir tam tikrose gyvenimo srityse, ypač – švietime ir darbo rinkoje, siekia įrodyti savo sugebėjimus, nesiskiriančius nuo likusios visuomenės dalies (žr. skyrių „Ekonomika“).

Bet žinot kiek dar savyje yra to, žinot, žmonės tokie yra, būdami patys su negalia kiek jie sugeria to visko, jie nori pasirodyti gražesni, tobulesni, o iš tikrųjų pas mus visa visuomenė tokia papuvusi, žinai, gerokai, tai koks tas ir tobulumas.

(Fokus grupės fizinės negalios pagrindu dalyvė)

²⁸ Šumskienė, E., Augutienė, R., Jonutytė, J., Šumskas, G. Moterų, turinčių negalią, gyvenimo kokybės tyrimas. Vilnius, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014

Tarpasmeninis skirtumas pažyminčių kategorijų formavimo kontekstas

Vertinant kasdienes žmonių sąveikas – *tarpasmeninį kontekstą* – diskriminuojantis vyraujančių normų turinys pastebimas aiškiau ir įvardijamas kaip **socialinis spaudimas**. Jis ypač ryškus, kalbant apie socialinius lyčių vaidmenis ir lytinę orientaciją:

Mano draugas. Jis užsiima buitimi visa, mažamečiu vaiku, jis verda valgyti, jis tvarko namus, jis viską daro. Jo žmona yra diplomatė. (...) Ir kas atsitinka. Visuomenėje (visuomenės akimis – autorės) jis sėdi žmonai ant sprando. Blogai. Ne esmė, kad jis rašo knygą savo vaikui, užsiima (...), bet kai moteris dirba, o vyras sėdi namie, tai vyras visuomenėje yra toks kaip „skuduras“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Mano tėtis kažkaip darydavo daug tokių „mamiškų“ darbų (...) jis su mumis ir į lauką eidavo, ir į mamyčių šventę eidavo, nes mama būdavo amžinai užsiėmusi. Ir šiaip toks švelnus ir rūpestingas žmogus (...) tai mato mano draugai ir aplinkos žmonės. Vienas bičiulis, kuris save labai tokiu vyrišku laiko, tai jo komentaras buvo: „na, fainas tas tavo tėtis, bet labai toks mergaitiškas“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Dažnai pastebiu tokių komentarų LGBT internetiniuose portaluose, kai iš tikrųjų žmogus taip naiviai komentuoja, kad „man viskas gerai, manęs čia niekas nediskriminuoja“. Aš galvoju: „dieve mano, koks tu esi „laimingas“, jeigu tu to nepastebi ir nesugebi įvertinti to, koks tu galėtum būti (...) laimingas, jeigu to fono, kaip minimum, nebūtų“. (Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis). ... Jo niekam nereikia diskriminuoti, nes jis pats tą darbą atlieka už kitus (...)

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Etninėms ir religinėms mažumoms priklausantys asmenys, nors savo patirčių tiesiogiai neįvardijo kaip direktyvaus spaudimo asimiliuotis, iš esmės kalba apie tą patį teigdami, kad mažumoms priklausantys asmenys sėkmingai jaučiasi Lietuvos visuomenėje, kai pernelyg neišsiskiria iš daugumos, o savo subkultūrą puoselėja bendruomenės viduje:

O daugelis įsivaizduoja žydus, kaip labai religingus, kaip iš paveikslukų, su juodu paltu, skrybėle, peisais. To tikrai Lietuvoje nėra, tai buvo senai, čia žmonės yra tokie patys pasaulietiški, ir taip pat nori vystytis ir dalyvauti visur, o yra, deja, toks senovinis įsivaizdavimas, kad jeigu yra žydas, tai jis atrodo kaip žydas, rengiasi kaip žydas, bet iš tikrųjų visi elgiasi lygiai taip pat kaip ir visi žmonės.

(Žydų etninės mažumos atstovė)

Intensyviausios tiesioginės žmonių tarpusavio sąveikos vyksta tarpasmeninių santykių lygiu, todėl čia labiausiai tikėtini ir diskriminaciniai potyriai. Tačiau patirti nevienodą traktavimą ir suvokti šį faktą įvykus, nėra tapatūs dalykai. Ypač, kai diskriminacija pasireiškia kitoms socialinėms grupėms priskiriamų asmenų atžvilgiu. Tyrimas atskleidė, kad labiausiai **pastebima** diskriminacija yra dėl (senyvo) amžiaus ir sveikatos būklės.

Fizinę negalią turintys diskusijos dalyviai atkreipė dėmesį į tarpasmeninėje sąveikoje su negalios neturinčiais individualais pastebimas visuomenės narių pastangas ir norą asimiliuoti negalią turinčius individus, juos „gydyti“, „gelbėti“, užuot pripažinus ir gerbus skirtybes:

kaip man kažkada taip gerai pasakė žinot, šitą tas Jonas Ruškus [negalios tyrėjas, VDU profesorius – autorės], reikia iš tikrųjų, pas mus tas didžiausias požiūris yra blogumas tas, kad ir medikai ir visuomenė jie taip nori mus pagydyti, kad tobulus mus padaryti, kad iš tikrųjų būna žinot nu, kad jis pats pasakė mokslininkas, kad nereikia visus kažkur pastatyti, taisyti, kad jie būtų gražūs ir panašiai, kad/ na iš tikrųjų mes ir gražūs tuo, kad mes tokie kitokie, ir, žinot, tas toks, gerbti žmogų tokį koks jis yra, kad va, vat pažiūrėti į jį kaip į lygų, kad jis vat toks yra nu, kitoks.

(Fokus grupės fizinės negalios pagrindu dalyvė)

nu tu priimk, kad, pavyzdžiui, jinai sėdi ratuose ir jau niekada neatsistos ir nenueis, nu kuo jinai yra blogesnė, kad sėdi ratuose? Nu ta prasme, tu priimk tą žmogų sau lygiu, tokį, koks yra...

(Fokus grupės fizinės negalios pagrindu dalyvė)

Kalbėdami apie vyresnio amžiaus žmonių padėtį, respondentai akcentavo skirtingą patiriamos diskriminacijos turinį. Senjorai vyresnio amžiaus žmonių pažeidžiamumą siejo visų pirma su materialinių išteklių stoka – *prekės brangsta, viskas brangta, o pensijos mažos. Nekelia visiškai. Pensininkai yra labiausiai skriaudžiamas sluoksnis* (Vyresnio amžiaus vyro komentaras). Tuo tarpu jaunesnių respondentų nuomone, didžiausia problema tampa valstybės dėmesio vyresnio amžiaus žmonėms stoka, socialinė jų izoliacija, neigiamas nuostatas formuojantis viešas diskursas ir kultūrinis informacinis izoliavimas:

... žiūrint į tą mūsų visuomenę, tai yra labiausiai pažeidžiami senyvo amžiaus žmonės, kur valstybė šiaip jais nesirūpina ir jeigu tu neturi šeimos ir taip toliau, tai taip žiūrint visuomenėje, mano manymu, tai yra tragedija. (...)

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

.. lyginant Skandinavijos šalis arba Vakarų, tarkim, Vokietiją paimtume. Tu išeini į gatves ir matai senyvo amžiaus žmones visuomenėje, gatvėje, ne prie laiptinių, ne balkonuose, bet jie normaliai funkcionuoja visuomenėje, tai yra, jie yra parkuose, kinuose, teatruose, kavinėse, jie važinėja dviračiais (...). Jie yra matomi, o pas mus jie visai nesimato. Juos galima pamatyti laiptinėse, parduotuvėse, dar kažkur.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Yra tas viešas diskursas, ypač neigiamas senyvo amžiaus žmonėms, nes jeigu jie pensininkai, tai jie parodomi kaip sistemos tokia votis ir tai jaučiasi.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Pas mus media tam tikrą vaizdelį piešia visuomenėje, kad senyvo amžiaus žmonės yra kaip votis, mes turime juos išlaikyti (...), bet niekas nekalba apie tai, kad iš tikrųjų šitie žmonės sukūrė šitą visuomenę, kuri yra dabar (...).

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Man atrodo, kad ta vyresnė karta yra kažkaip išstumta, ji gyvena tarsi kitame informaciniame lauke dėl savo tokių ypatumų.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Pabrėžtina, kad ši diskusija išsivystė tik fokus grupėje lyties pagrindu, kiti tyrimo dalyviai vyresnio amžiaus asmenų neįvardijo kaip patiriančių diskriminaciją. Atvirkščiai, psichikos negalią turinčios grupės dalyviai, lygindami vyresnio ir jaunesnio amžiaus asmenų patiriamas problemas, labiau pabrėžė jaunų žmonių pažeidžiamumą:

Jaunimui sunkiau yra, sunkiau su darbu nes jiems jau, tarkim, kokio geresnio darbo geriau apmokamo tikrai negausi. Na, vyresnio amžiaus žmonės jie jau dirbo, jie gal dabar jau pensijas gauna, gali eiti padirbėti ir kiemsargiu, ir valytoju, ir koku prižiūrėtoju kur nors ten kokį kampelį prižiūrėti, va jau jam paprasčiau. Jau žmogus per gyvenimą jau susiklostė ..., o tas visas gyvenimo visi sunkumai, visi lengvumai praeiti, ir jeigu kas buvo sunku, tai kai kuriuos netgi tai užgrūdino, ir jie gali gauti pensiją, gali dirbti, gali nedirbti, jie patys sau šeiminkai vyresnio amžiaus žmonės.

(Fokus grupės psichikos negalios pagrindu dalyvė)

Senatvė nėra vienintelis diskriminacijos tikimybę diskursyvinių praktikų lygmenyje sustiprinantis amžiaus aspektas. Jaunas amžius taip pat gali tapti (tampa) dingtimi nuvertinti žmones (*mūsų vaikai dabar yra paleisti. Jų teisės yra begalinės (...)* Pati valdžia iš pat karto sugadino mokyklą – vyresnio amžiaus moters komentaras) arba būti pasitelktas kaip asmens (asmenų grupės) subordinacijos įrankis. Tai ypač pasakytina apie jaunas moteris, darbo aplinkoje susiduriančias su nuolatiniu, kasdienėse praktikose įsišaknijusiu, natūralizuojamu infantilizavimu ir nuvertinimu:

... buvome tokiam susitikime (...) atstovės kiekvieną kartą, kai kreipiasi į ar savo finansininkę, ar mini savo šefę, tai kiekvieną kartą „ponia“ (...), o į mus visas „mergaitės“. Nors jos amžiumi yra kaip jaunesnės, bet tas kreipimasis „mergaitės“ į moteris (...) aš net atsisukau pažiūrėti, kur tos „mergaitės“ (...). Tai toks akivaizdus galios ir ... na, nežinau, ir statuso klausimas. Tai užgavo ir tuo pačiu kažkaip papiktino.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Fizinę negalią turinčios merginos tokį globėjiškumą, infantilizavimą, susijusį su gailėsčiu ir nulemtą jų neįgalumo, pastebi kasdienėje sąveikoje ir su nepažįstamais vyresnio amžiaus asmenimis, ypač – moterimis, „bobulytėmis“:

Jeigu žmogus yra vyresnis dažniausiai bent jau aš, iš mano patirties, ir dar kokia bobulytė tai jau: „o vaikeliai, tau taip blogai, negerai, ar tu gyvensi, vargšėlė, bet nu negali būti, kad tu čia sėdėsi visą gyvenimą, viskas bus gerai, pamatysi, tu tik nepergyvenk“.

(Fokus grupės fizinės negalios pagrindu dalyvė)

Vyresnio amžiaus asmenų nepalankų požiūrį į jaunus asmenis pabrėžė ir jaunimo fokusuotos diskusijų grupės dalyviai, šį reiškinį siedami su kartų kaita, skirtingomis vertybėmis, vengimu pripažinti pokyčius ir naujus standartus:

Ir per tuos 30, 20 metų mūsų visuomenė tiek pasikeitė, kad tie standartai tapo visiškai kitokie. Ir problema, manau, ta, kad, kadangi jie su tais standartais užaugo, jie kitokių nebepripažįsta. Tai maždaug, kadangi tu esi jaunas: „Aš matau, kad tu to nesugebi. Mano laikais tą sugebėdavo. Tu to nesugebi Aš tą sugebėjau tavo amžiaus, tai tu esi nevykėlis“. Tai sakyčiau, kad tai yra viena iš pagrindinių problemų tarp jaunimo ir vyresnio amžiaus nesusikalbėjimo.

(Jauno amžiaus fokus grupės dalyvis)

Asmens negalia taip pat buvo minima kaip labiausiai tikėtina diskriminacijos mūsų visuomenėje priežastis. Šio tyrimo respondentų nuomonės iš esmės patvirtino 2012 metais atliktos apklausos duomenis²⁹, kurie parodė, jog viena labiausiai diskriminuojama socialine grupe laikomi žmonės su fizine ir psichikos negalia. Visgi 2014 metų fokus grupės apklausoje dalyvavę respondentai dažniau akcentavo fizinę negalią turinčių žmonių problemas, o patiriamos diskriminacijos turinio požiūriu išskyrė nepakankamos gyvenimo kokybės, socialinio izoliavimo, stigmos, nematomumo viešoje erdvėje ir visuomenės nepakantumo negalią turintiems žmonėms aspektus:

²⁹ Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Tyrimą Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilnius. 2012 m.

(...) neįgalūs psichiškai ir fiziškai žmonės diskriminuojami ir jie negali normaliai funkcionuoti mūsų visuomenėje.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Ten, kur aš gyvenu, šalia yra aklyjų mokykla ar kažkoks užsiėmimų centras ir viena tokia akla senyvo amžiaus močiutė šalia gyvena. Aš matau, kaip su ja elgiasi ir šneka žmonės. Jinai važiuoja tuo pačiu autobusu, tuo pačiu maršrutu ir visokie vyrai dažnai jai pasako: „ko čia tau reikia kažkur vilktis, sėdėtum namie“.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Buvo organizuojamos dvi atskiros diskusijų grupės asmenims, turintiems fizinę negalią ir psichikos negalią. Pastebėtina, kad net ir pačių fizinę negalią turinčių asmenų tarpe dominavo ne konkuruojantis požiūris, kurie iš neįgaliųjų labiau nusipelno dėmesio ar apsaugos, o apgalvota ir pamatuota pozicija. Pagal ją, psichikos negalia buvo išskiriama kaip labiau diskriminuojanti:

Neįgalieji yra vieni iš labiausiai diskriminuojamų, pagal tyrimus na labiausiai diskriminuojami yra su proto negalia ir psichikos, fizinė negalia yra priimtinausia negalia, suprantamas žmonėms kaip normalus dalykas.

(Fizinės negalios fokus grupės dalyvė)

Vertinant žmonių su fizine negalia padėtį, pastebimos ne tik individualių žmonių nepakantumo apraiškos. Dėmesys atkreipiamas į struktūrinę žmonių su negalią diskriminaciją ir jos sistemiškumą:

Jeigu jis sėdi vėžimėlyje, tai jis sunkiai vienas gali išeiti į gatvę, nes nepritaikyta aplinka visiškai. Kalbant apie kitas negalias, yra labai didelė stigma.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Mes maždaug nematom tų neįgaliųjų atveju, net nepažįstame. Man atrodo, aš, gal būdama dvidešimt vienerių metų, susipažinau su žmogumi, turinčiu judėjimo negalią. Akivaizdu, kad jam visiškai nepritaikytos sąlygos gyvenimui. Jie yra sistemiškai institucionalizuotai diskriminuojami (pabraukta – autorės)

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

kai išvažiuoju į užsienį, tai aš matau, kiek neįgaliųjų žmonių akivaizdžiai matomi gatvėje, kaip jie yra integruoti į visuomeninį gyvenimą. Kai aš sugrįžtu atgal, tai toks įspūdis, kad tie žmonės kažkur dingsta iš esmės ir tai toks ryškus kontrastas, (...) tas visų erdvių nepritaikymas. (...)

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

(...) vyriausybė savo programose (...) bent iš dalies bando spręsti šį klausimą. Bet mes matome, kad to nepakanka.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Diskriminacija dėl etninių, „rasinių“ tapatybės aspektų bendrai paėmus fokus grupių respondentų buvo minima / pastebima rečiau. Ją akcentuodavo arba šias kategorijas atstovaujantys, arba diskriminacijos kontekstą išmanantys apklausos dalyviai, ir daugiausia buvo pabrėžiama romų padėtis:

(...) manau, kad pas mus romai yra labiausiai diskriminuojami, nes ant jų labiausiai matosi (pabraukta – M.J.). (...) žmonės ir aplinkui apeina ir visi romai, kad jie tarsi turi būti nusikaltėliai ir pan. Gal tas yra, tokia didelė, didelė stigma...

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Pastebėtina, kad etninę mažumą, konkrečiai – romus, kaip labiausiai diskriminuojamą visuomenės grupę, pirmiausiai įvardijo fizinę ir psichikos negalią turinčių asmenų diskusijų grupės dalyviai (nors tiek vieni, tiek kiti, taip teigdami, pasitelkė nekorektišką „čigono“ terminą, nekomentuodami šio savo argumento).

Lyties ir lytinės orientacijos aspektus fokus grupių dalyviai tarp „labiausiai diskriminuojamų“ kategorijų minėjo retai – LGBT, kaip itin diskriminuojamą, grupę išskyrė tik fizinės negalios diskusijų grupės dalyviai. Tą faktą, kad *tarpsmeniniame kontekste* labiausiai pastebima žmonių, turinčių fizinę, psichikos negalią ir – iš dalies – vyresnio amžiaus asmenų diskriminacija bei diskriminacija dėl etninės priklausomybės („rasės“ požymių), veikiausiai galima sieti su psichologinio tapatinimosi procesais. Juos skatina suvokimas, kad diskriminaciją išprovokuojantys

aspektai yra neatsiejama, nors laikinai neaktualizuota asmens tapatybės dalis, ir numanoma tikimybė, galimai atsidurti panašioje nepalankioje padėtyje. Todėl nelygus elgesys su žmogumi dėl tapatumo aspektų, siejamų su tariama jo(-s) prigimtimi, rečiau kvestionuojamas ir pastebimas. Akivaizdu, kad įsijausti į asmens, diskriminuojamo dėl sveikatos būklės ar amžiaus, padėtį yra lengviau, nei žmogaus, priklausančio kitai etninei, „rasinei“, ir tuo labiau lyties ar lytinės orientacijos grupei. Todėl dėl pastarųjų tapatybės požymių patiriamą diskriminaciją netgi tai grupei priklausančias asmenys gali būti linkę natūralizuoti vertinti kaip neišvengiamą duotybę.

Institucinis skirtumas pažyminčių kategorijų formavimo lygmuo

Nagrinėjant *institucinį kontekstą*, jo poveikį diskriminacinėms tikslinių grupių patirtims išryškėja labiau kompleksiškas probleminių sričių vaizdas, nei kalbant iš *vidinės* ar *tarpasmeninės* perspektyvos. Institucijų veikla reglamentuoja elgesio taisykles ir santykius, kurie savo ruožtu reguliuoja sąveikas, susijusias su esminių žmonių poreikių tenkinimu. Todėl čia įsitvirtinusios praktikos kuria prielaidas ne tik skirtumus pažyminčių socialinių kategorijų įtvirtinimui, bet ir jų hierarchijų formavimuisi. Tai daro ilgalaikį, sisteminių poveikį kasdienėms žmonių patirtims, kurias sunku (neįmanoma) keisti individualių pastangų lygmeniu, todėl suformuojamos struktūrinės diskriminacijos prielaidos.

Valstybė

Valstybė turi galią teisiškai reguliuoti visuomenės narių elgesį. Lietuvos įstatymai draudžia diskriminaciją lyties, etniškumo, amžiaus, lytinės orientacijos, sveikatos būklės, religijos ar tikėjimo ir kt. pagrindais. Tačiau ją atstovaujančios institucijos ne visuomet užtikrina įstatymu garantuotas piliečių teises arba apsaugą nuo diskriminacijos:

(...)Mane atleido, nes aš išėjau gimdyti. Man sakė: „arba grįši po dviejų mėnesių, arba gali negrįžti“. Bet po to, kai aš bandžiau ieškoti teisybės, tai tada pasijauti tokia „durnele“. Man sakė: „kur jūs anksčiau buvote, ar jūs galvojate tokį darbdavį paduoti į teismą? ar turite gerą advokatą?“ Tarsi pasijunti kalta ir ateini čia dar kažko sužinoti ir apsiginti savo teises. (...) nėra to mechanizmo, kuris tave palaikytų ir apsaugotų. Tu čia vienas pradedi kovoti ir pasijunti toks „durnelis“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Kitas klausimas: ar sistema veikia taip, kad tas žmogus būtų paskatintas ginti savo teises ir klausimas, jeigu jis apgins, kuo viskas baigsis: ar jis gaus tuos savo nelaimingus (...) išeitines. Ar bus nubaustas tas darbdavys, ar jis sumokės tam nukentėjusiajam pakankamai pinigų? Sistema visiškai nepalanki šitą žmogų apginti, todėl ir skaičiai viešoje erdvėje ... (...) negaliu nesistebėti (...)kai sako: „nėra skundų, tai nėra problemos“. Tai yra pakankamai neatsakingas ir labai mane liūdinantis pareiškimas.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Lenkų tautybę atstovaujantis tyrimo dalyvis, būdamas aktyvus politinėje plotmėje, iškėlė daug problemų, jo nuomone, susijusių su valstybės įsipareigojimu užtikrinti tautinių mažumų teises. Jis išreiškė nepasitenkinimą, kad nepaisant ilgaamžio lenkiškų pavardžių egzistavimo, negebama taisyklingai ištartti lenkiškų pavardžių, jos sulietuvinamos, draudžiami lenkiški vietovių pavadinimai, nepaisant to, jog:

Kitas dalykas, kad visur Europos Sąjungoj, ypač, nu gal ne visur kur, bet Europos Sąjungoj realiai yra dokumentai, tautinių mažumų šita konvencija apsaugos, pasaulis gi nemato, kad 12 tūkstančių eurų, 40 tūkstančių, 8 tūkstančiai bauda ten už lentelę.

(Lenkų etninės mažumos atstovas)

Specifinius ir akivaizdžiai didesnius reikalavimus negu, jo nuomone, priklauso kitoms etninėms grupėms Lietuvoje, valstybei kėlęs lenkų tautinės mažumos atstovas šį savo lūkestį grindė buvimu dabartinių Lietuvos žemių autochtonais ir priešpriešindamas kitas etnines grupes, kurių atstovai Lietuvoje atsiduria atsitiktinai ir laikinam laikotarpiui:

Gal turbūt iš tikrųjų lenkai, kaip autochtonai, vietiniai gyventojai šitų žemių, jie turi teisę į savo pavardę, savo kalbą, taip... O šitie emigrantai, kas ten tautinė mažuma.... Kaip atvažiavo, taip ir išvažiuos.

(Lenkų etninės mažumos atstovas)

Romų tautybę atstovaujantis tyrimo dalyvis nurodė, jog visų lygių diskriminacijos praktikos Lietuvoje yra paplitę labiau nei kitose užsienio šalyse. Vakarų Europoje skiriasi ne tik paslaugų prieinamumas, bet ir valdžios institucijų požiūriai, nėra išankstinių neigiamų nuostatų:

Tarkim, Londone nėra tokių problemų, Vokietijoje. Dabar vienas mūsų žmogus išvažiavo į Vokietiją. Namas duotas socialinis, vaikai prižiūrimi, pašalpas gauna po 450 vienam, kas 3 vaikus turi. Ten jis neturi Lietuvos tautybės, iš Rusijos. Valgyti ten be problemų, jei nori – viskas yra. Vaikas ten vienas su invalidumu buvo – operaciją padarys nemokamai. Vienu žodžiu, ten kitaip žiūri į problemas. Jis nežiūri, jei esi romų tautybės – tau nereikia padėti. Jis nežiūri, kaip į "brendą". Ten nėra skirtumo, ar tu romų tautybės, ar kas kitas. Ten nėra skirtumo.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Stačiatikių religinę ir rusų etninę mažumą atstovaujantys tyrimo dalyviai nurodė nepatiriantys diskriminacijos nei religiniu, nei etniniu pagrindu:

Ne, negaliu pasakyti, kad kažkokia yra diskriminacija. Kaip tik, kai aš svečiuojuosi kažkur tai svetur, ar ten Rusijoje ir manęs klausia irgi „o kaip Jūs čia gyvenate Lietuvoje, nes Lietuva tai juk katalikų šalis ir dauguma katalikai yra ir ar jus neskriaudžia?“. Tai va taip klausia, bet aš sakau, kad ne, jokių ten konfliktų iš kitų, iš katalikybės pusės, ar iš sentikių, ar iš žydų, taip nejaučiam taip. Viskas labai gerai ir ramiai ir jokių ten nebūdavo problemų. Mes taikiai gyvenam.

(Stačiatikių religinės mažumos atstovas)

Nu jeigu žiūrint pagal tautybę, tai aš pats diskriminacijos nepatiriu, žmonės bendrauja labai gražiai ir pagarbiai. Bet būna dažnai išgirstu, kad žmonės sako, jog tu esi rusas, tai pavyzdžiui, buvo ten kažkokia problema ar gal net sumušė ten. Nu iš pasakojimų savo parapijiečių, iš Kauno sakė ten išgirdo, kad kalba rusiškai, nu pradėjo kabinėtis ar ten sumušė, buvo atvejų. Nežinau, man atrodo, kad tokie atvejai yra ir su kitom tautybėmis tas pats. Gal dabar šiek tiek paūmėjo tas klausimas, bet taip, kad tai būtų kažkas – daug tokių atvejų, tai negaliu pasakyti.

(Rusų etninės mažumos atstovas)

Užimtumas

Ekonomika yra viena pamatinių sričių, susijusių su materialinių, žmogiškųjų išteklių kūrimu, kontroliavimu ir skirstymu. Todėl lygių galimybių nuostatų (ne)užtikrinimas užimtumo srityje lemia visos visuomenės raidos perspektyvas. Diskriminacija darbo sferoje žlugdo ne tik žmonių gyvenimus, ji tampa rimta kliūtimi siekiant konkurencingos ir tvarios ekonomikos tikslų, todėl kovai su šiuo reiškiniu daug dėmesio skiriama Europos Komisijos ir nacionalinių vyriausybių politikos lygiu. Tačiau realybėje susiduriama su paradoksalia situacija, kai politiniuose dokumentuose pabrėžiama įvairovės integracijos būtinybė praktikoje virsta savo antipodu – esamos įvairovės marginalizavimu.

Ypač ryškus tokio nenuoseklumo pavyzdys – politiniu lygiu ne kartą išreikštas siekis gyventojus kaip galima ilgiau išlaikyti darbo rinkoje, tam neparuošus nei būtinos infrastruktūros, nei socialinio konteksto. Tyrimo dalyviai pastebėjo, kad vyresnio amžiaus bendradarbiai nėra pageidaujami ir nėra vertinami kaip specialistai:

... kalbant apie darbo santykius, tai tas vyresnis ešelonas yra toks tikrai nepatrauklus ir ne tik iš asmeninės patirties, bet aš kartais pagaunu save, kad vidinius tokius priekaištus vyresniems kolegoms arba net savo šeimoje dėl kažkokių dalykų (...).

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

(...) buvo sakoma: „va čia pensininkai“, kurie čia kažko reikalauja, kurių negalima atleisti iš valstybės tarnybos, nes yra labai daug saugiklių, o jie nesugeba, lėtai dirba, jau jų dėmesys yra skirtingas, jau tie tempo nebeišlaiko. Ta prasme, kad jie mato tą žmogų kaip kliūtį, o ne kaip turintį patirtį žmogų. Taip, aišku, gal tas tempas yra ir sulėtėjęs, bet gal reiktų kažkaip kitaip tas užduotis organizuoti. Na, o jį mato kaip kliūtį.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Pagrindine vyresnio amžiaus žmonių nepriėmimo darbo aplinkoje priežastimi laikomi kultūriniai skirtumai, dar labiau pagilinantys ir komplikuojantys įprastinį kartų atotrūkį:

Labai yra toks didelis atotrūkis, netgi kultūrinis. Jie užaugo ir susiformavo kaip asmenybės visai kitame laikotarpyje ir jų kažkokios realijos, na, jie galbūt visą tą kitaip mato. Mano karta ir ypač jaunesnė už mane karta tai jiems atrodo, kad tai buvo labai seniai ir reikia nustoti apie tai kalbėti. (...) bet aš manau, kad tiems vyresniems žmonėms yra ypač dėl to sunku pritapti ir atitikti tuos reikalavimus ir lūkesčius.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Aš neseniai buvau užsienyje (...) Skandinavijos šalyse, Danijoje. Jie kaip tik sako, kad kuo vyresnis darbuotojas, tuo jis geriau yra apmokamas, nes turi daugiau patirties. Kaip mes pradėjome kalbėti, su kokiomis mes susiduriame problemomis. Mūsų darbuotojai nežino anglų kalbos. Yra tik pagrindai, bet jos nežino. Ten neegzistuoja tokios problemos, nes visi daugiau ar mažiau kalba angliškai. Kompiuteriu irgi visi gali naudotis. Visur, net kaimuose, yra šimtaprocentinis priėjimas prie interneto. Man atrodo, kad ta vyresnė karta yra kažkaip išstumta, ji gyvena tarsi kitame informaciniame lauke dėl savo tokių ypatumų, dėl laikmečio.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Tačiau būtinų kompetencijų ar įgūdžių trūkumas nėra vienintelė galimybių darbo rinkoje ribojimo priežastis. Kvalifikuoti jaunos kartos žmonės yra pakankamai gerai susipažinę su kompiuterinėmis, internetinėmis technologijomis ir yra įvaldę užsienio kalbas, tačiau jie susiduria su kitais sunkumais – darbo patirties stygiumi, kuris itin išryškėja ieškant darbo, bendraujant su vyresnio amžiaus potencialiu darbdaviu arba kolegomis:

Pvz.: kai bendrauji su vyresnio amžiaus žmonėmis, tai dažniausiai būna: „Aš čia kažkokias pareigas užimu, aš čia kažkas, o tu niekas“. Labai jaučiasi ta nepagarba dažniausiai vyresnio žmogaus jaunesniam. Ta prasme, jeigu tu atėjai šnekėti kokia normalia tema su žmogumi, jam atrodo, kad tu vis tiek nieko nenutuoki, nes tu jaunas. Ta prasme, jeigu vis tiek 30 metų žmogus turi 5 metų darbo stažą, arba žmogus 18 metų turi 4 metų darbo stažą, nelegalų, tarkim, tai žmogus, tas vyresnis, sakys: „Aš daugiau ką pasiekiau“.

(Jauno amžiaus fokus grupės dalyvis)

Siekiant įsitvirtinti darbo rinkoje vien (gero) išsilavinimo nepakanka. Greta diskriminacijos dėl jauno amžiaus ir patirties stygiaus, išryškėja kitos problemos, sietinos su daugialype diskriminacija, kurią patiria reprodukcinio amžiaus moterys. Būtent ta aplinkybė, kad moterims tradiciškai priskiriama rūpinimosi šeima funkcija, tampa neteisėto elgesio darbo rinkoje su jomis priežastimi:

Aš girdėjau tokių atvejų Vilniuje, kai jaunos merginos įsidarbina. Tai yra tiesiog neformali sutartis pasirašoma. Pažadi tris metus dirbti ir jokių vaikų (...). Tu pasirašai sutartį, kad neturėsi vaikų tris metus.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

(...) ypač jaunos (...), kurios ateina dirbti, tai kvestionuoja: „ar tu čia ruošiesi gimdyti“. Ta prasme, darbdavys kaip ir leidžia sau dar paklausti, (...) iš tavęs reikalauti, kad tu savo ateitį susiplanuotum taip, kad galėtum dirbti. (...) nėra to jautrumo galvoti, kad tu, jeigu būsi nėščia, tai kokios bus visgi galimybės tau dirbti, po to sugrįžti... (...) ne „jeigu tu planuoji gimdyti, tai man tokios darbuotojos nereikia“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Romų tautybės asmenų patiriama diskriminacija darbo rinkoje nesietina nei su amžiumi, nei su išsilavinimu ar patirtimi. Vienintelis ir esminis kriterijus šios asmenų grupės nepriimti į darbą (ir net nepradėti darbo pokalbio su juo / ja) yra priklausymas visuomenėje itin diskriminuojamai etninei grupei. Romų tautybės pašnekovas darbo rinkoje pastebi išankstinį neigiamą jo atstovaujamos socialinės grupės vertinimą, nesudaroma galimybė įsidarbinti, nepateikiamas paaiškinimas, kodėl esi netinkamas darbo vietai: „iš toli pasižiūrėjo, kad žmogus eina romų tautybės. Viskas. Sako: „Nėra darbo“. Pašnekovas, dirbdamas Romų bendruomenės centre ir turėdamas informacijos apie kitų centro lankytojų įsidarbinimo patirtis, negalėjo įvardyti nei vieno savo tautybės žmogaus sėkmingo integracijos į darbo rinką pavyzdžio. Du asmenys, kuriems pavyko rasti darbą, buvo atleisti praėjus vos porai mėnesių, nepateikus jokie paaiškinimo.

Lenkų tautybės asmenys tokios ryškios diskriminacijos darbo rinkoje nepatiria, nors, pašnekovo teigimu:

„Yra lenkų, kurie dirba, turi pareigas ir didesnes ir mažesnes, bet nu jis turi būti daug geresnis, negu lietuvis, bet jeigu yra ir toks ir toks, tai aišku mes ir sakom lenkams, kad reikia būti geresniais“.

(Lenkų etninės mažumos atstovas)

Lytinė orientacija taip pat yra asmens tapatybės aspektas, dėl kurio patiriama diskriminacija darbe. Subtilūs jos apraiškų mechanizmai heteroseksualios daugumos darbuotojams dažnai nesuvokiami ir nepastebimi, nors būtent kolegų elgesys sukuria nepalankią ar net bauginančią darbinę aplinką. Lytinė orientacija nėra pirminis tapatybės požymis (kaip kad žmogaus lytis ar „rasiniai“ skirtumai), todėl dažnai laikomasi klaidingos nuomonės, kad „nesiviešinimas“ gali padėti išvengti diskriminacijos pasekmių arba, kad dėl diskriminacijos kaltas pats „atsiskleidęs“ asmuo.

Toks problemos traktavimas liudija būdingą polinkį atsakomybę versti nukentėjusiam (-iai) ir neigti sisteminį, su patyčiomis darbe susijusį problemos pobūdį. Tačiau kruopštus tapatybės slėpimas nepadeda LGBT žmonės išvengti diskriminacijos darbo aplinkoje. Jie susiduria su homofobiniu tyčiojimusi, patiria spaudimą būti ne savimi arba baimintis dėl tapatybės atskleidimo, taigi neturi faktinės galimybės dirbti saugioje, nediskriminuojančioje aplinkoje:

(...) viena iš sričių, kur žmogus (...) diskriminuojamas, tai darbo sritis, bet tai yra ant tiek subtilu ir pats žmogus bando pats prisitaikyti, ir bando save neviešinti. Bet mes puikiai suprantame, jeigu žmogus netikėtai tapo viešas ir neslepia savo orientacijos arba jam „draugai“ „padėjo“ neslėpti tos orientacijos, tai be abejo, mes žinome tuos atvejus, kai žmogus turi palikti tą kolektyvą, jis negali prisitaikyti.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

(...) net jeigu niekas nežino apie jo seksualinę orientaciją, vis tiek nereikia, kad tu nesiklausai tos neapykantos, kuri būna. (...) homofobiniai juokeliai yra folkloro dalis (...). Ypač juos išgirsti, kai pagausėja tokių įvykių aplinkui, kažkokį įstatymą bando priimti arba po Eurovizijos. Tai yra nuolatinė tema bet kurioje darbovietėje. Tau reikia klausytis šlykščių pamazgu, apie kurias kalba, jaustis blogai, kai žmonės šneka. Aš kai dirbau prieš tai paprastam darbe, tai man reikėdavo diskutuoti su žmonėmis homofobinėmis temomis. Aš visada bandžiau apginti tą poziciją, kad „jūs neteisūs“, bet visi buvo prieš mane. Taip būdavo šlykštu ateiti į darbą ir aš jaučiau, kad noriu išeiti ir negalėjau tiesiog nieko pasakyti. Negi čia pradėsi visiems rėkti: „aš biseksuali, o jūs taip šnekate“. Juk tai nieko nepakeistų ir atrodytų labai isteriškai. Žodžiu, ta teisė į saugią darbo aplinką, jinai visiškai nėra užtikrinama LGBT žmonėms (pabraukta autorių) (...)

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Užtenka juokelio, jeigu niekas apie tave nieko nežino. Na, o jeigu žinos, tave gali taip „užėsti“, kad pats norėsi išeiti ir net nereikės, kad tave atleistų dėl to, kad esi kitos seksualinės orientacijos.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Psichikos negalią turintys asmenys tradiciškai yra laikomi nepageidaujama darbuotojais. Jie arba nepriimami į darbą, jei atvirai informuoja apie savo turimą negalią, arba atleidžiami, jei paaiškėja psichikos negalios faktas. Kaip rodo ir kiti šios srities tyrimai (pvz.: Germanavičius et al., 2007³⁰), įprastinis psichikos negalią turinčių asmenų atsakas yra tendencija slėpti savo diagnozę darbo vietoje. Sutrikimo paaiškėjimo atveju tradicinė darbdavio reakcija yra skubus atleidimas iš darbo, priverčiant darbuotoją išeiti savo noru. Be to, psichikos ligos stigma nuo pat šio fakto atskleidimo momento diskredituoja ir nuvertina jos nešiotojus (plg. Goffman 1963³¹), todėl darbdaviai nesiskaito su tokio darbuotojo teise į išeitinę kompensaciją:

³⁰ Germanavičius, Arūnas; Markovskaja, Natalija; Povilaitis, Robertas. 2007. „Neįgaliųjų visuminis įgūdžių pradinis įvertinimas“, Vilniaus universitetas. [apsilankymo data 2008 09 13, interneto nuoroda: <http://www.gip-vilnius.lt/leidiniai.html>]

³¹ Goffman, Erving. 1963. „Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity“. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.

Pavyzdžiui, pas mane buvo taip, kad aš dirbau, ir net po poros mėnesių buvau pakelta savo pareigose, ir jie net nežinojo, kad aš trečią grupę turiu. Tiesiog nereikėjo ten to ten viešinti tą grupę trečią iš pradžių. O paskui, kai aš atsidūriau ligoninėj ir kai aš grįžau, kai sužinojo, kokia aš ligonė nu gi vis tiek ten biuletenis buvo, ar kaip, tai iškart sakau ten paskubom teko atidirbti nu gal 3-4 dienas, o paskui iškvietė ir pasakė, kad rašykis, kad savo noru išėini nes arba sako mes tiesiog tau tiek užkrausim darbu, kad tiesiog nu norėsi jau bėgt iš čia.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Fizinė negalia yra labiau akivaizdi, jos fakto nenuslėpsi, taip pat – jos turėtojai visuomenėje ne stigmatizuojami, o daugiau patiria užuojautą, gailestį, kartais – perteklines pastangas padėti. Tokio pobūdžio “užuojauta” iš esmės susijusi su tuo, jog fizinę negalią turintis žmogus vis tik nėra suvokiamas kaip lygiavertis, tik įsijungia ne atmetimo (gynybinės), o globėjiškos (paternalistinės) reakcijos. Tačiau pats faktas nesikeičia, į bendradarbi žiūrima kaip į kitokį, todėl pastarajam savo vertę tenka įrodinėti “labiau pasistengiant”. Tokios aplinkybės byloja apie subtilesnes tos pačios diskriminacijos apraiškas, kai patys diskriminuojami individai diskriminacijos fakto nesuvokia, traktavimo kokybės pareigą prisiimdami sau. Dėl šių priežasčių darbo rinkoje jų patirtys kitokios, daugiau susijusios ne su diskriminacija, o bandymu įrodyti savo, kaip lygiaverčio darbuotojo, vertingumą ir sugebėjimus:

Jeigu jis ateina į darbą ir pradeda ten pavyzdžiui susiraukęs ir ten gailėkit mane, mylėkit, padėkit, ant rankų mane nešiokit nes aš esu neįgalus, o aš sėdėsiu ir lauksiu, kol viskas bus padaryta, na tai taip ir žiūrės, o jeigu žmogus ateina, pavyzdžiui aš atėjau su nusistatymu, kad aš dirbsiu ir neblogiau kaip kiti, su šypsena, nenusileisdamas ir nepabrėždamas to, kad jis turi negalią, tai galima pasiekti neblogiau už kitus, karjerą padaryti.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Na tai taip pat kaip ir prieš tai mano kolektyvas, buvo sveiki žmonės, neįgaliųjų nebuvo tai irgi: vargšėlė gal tau padėti, o man viskas gerai, perdėtas rūpestis toks, bet po to jau pamatė, kad man viskas tvarkoj, aš galiu ir pati, nereikia man nieko padėti, na ir esu lygus žmogus ir normaliai bendrauja. Nes jeigu aš būčiau leidusi, kad už mane darytų, tą nunešk aną, padaryk tą ir panašiai, tai aš sau galėčiau sėdėti.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Aš, pavyzdžiui, irgi esu dirbus ir niekas į mane nežiūrėjo kaip į neįgalų, o kaip į lygiaverčią – ir darbo krūvis, ir viską.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Sveikatos apsauga

Sveikatos apsaugos sistema daro didelę įtaką visuomenės gyvenimo kokybei. Todėl galimos jos funkcionavimo spragos daro poveikį ne tik fizinei (savijauta) ir materialinei (galimybė dalyvauti darbo rinkoje, akumuliuoti išteklius), bet ir socialinei žmonių gerovei (galimybė funkcionuoti kaip pilnaverčiam visuomenės nariui). Tą ypač pastebi vyresnio amžiaus, negalią turintys žmonės ir LGBT bendruomenės atstovai. Tiesa, kiekviena minėta grupė išskiria skirtingus problemos aspektus.

Vyresnio amžiaus žmonėms didžiausią susirūpinimą kelia nepakankamas pageidaujamų medicininių paslaugų prieinamumas ir socialinės segregacijos medicinos sektoriuje aspektai, kai turintiems išteklių (galintiems susimokėti) medicinos paslaugos suteikiamos neatidėliotinai arba greičiau:

Jeigu kalbėti apie sveikatą, tai vėl viskas sueina į pensininkus. Kaip yra žinoma, kad pensinio amžiaus žmonės labai dažnai serga. Daug dažniau serga negu tie jauni žmonės. Na, ir čia susiduriama poliklinikose, ligoninėse irgi su dideliais sunkumais, nes (...), jeigu nori užsirašyti pas apylinkės daktarą, jau turi laukti mėnesį laiko. Aš susidūriau su šituo dalyku. Man buvo su širdim blogai, noriu pakliūti pas daktarą. Skambinu: „galiu jus užrašyti pro trijų savaitių“. „Dievuli mano, man ir širdis praėjo skaudėti. Paėmiau vaistų ir viskas“. Tiesiog humoras. Tokių atvejų poliklinikoje, ligoninėje galėčiau pasakoti labai daug.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

... ir svarbiausia kas yra, kad toje poliklinikoje nėra eilių. Jų nėra. Jos turbūt pačios prisirašo tas eiles ir paskui negalima pakliūti. Turbūt jos yra dirbtinai padarytos. Nueikite prie gydytojo kabineto ir pamatysi, kad taip nėra arba jeigu mokėsi 40 litų, tai tau gali šiandien padaryti tyrimą, o jeigu neturi, tai lauksi kažin kiek. Aš turėjau tokį atvejį, kai norėjau pasitikrinti skrandį. Man tą reikėjo staigiai padaryti, o mane užrašė tik po dviejų mėnesių. Tai jeigu skauda skrandį ir sako, kad „palaukite porą mėnesių“, tai nebereiks laukti... Tada sako: „mokėkite pinigų ir Antakalnio poliklinikoje“... trisdešimt aštuoni litai ar kiek... šitiems vietos pas gydytoją yra. Sumokėjau pinigų ir man padarė tyrimą tą pačią dieną. Tai čia irgi kažkokia nesąmonė. Reiškia, yra palikti taip vadinami laisvi numerėliai tiems, kurie sumoka, ir viską greitai padarys. Jeigu žmogui reikia ekstra padaryti tyrimą ir laukti du mėnesius arba aš turiu problemų su akimis, tai irgi reikia užsirašyti prieš kokias tris savaites. Taigi, sveikatos sistemoje yra labai daug betvarkės. Ypatingai gyventojų aptarnavime.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Negalią turintys respondentai yra labai dažni medicinos paslaugų vartotojai, tiek dėl savo negalios, tiek dėl kitų medicinos paslaugų poreikio. Tyrimo dalyviai teigė dažnai patiriantys diskriminaciją, būklės nesuvokimą, dėmesio stoką. Būdami savo ligos ir negalios ekspertai, jie pažįsta savo būklę, organizmo poreikius, ilgus metus vartodami įvairius vaistus jie numano, kada koks medikamentas yra reikalingas, o koks sukelia itin didelį nepageidaujamą poveikį. Sprendžiant iš tyrimo duomenų, sveikatos priežiūros įstaigose nevyksta lygiavertis bendradarbiavimas tarp ligonių ir pacientų, gydytojai linkę primesti savo nuomonę, diagnozę. Medicinos darbuotojams stinga ne tik gebėjimo bendrauti su negalią turinčiais pacientais, bet ir specifinių su negalia susijusių medicinos žinių. Tyrimo dalyviams pasitaikė ir kurioziškų situacijų, pvz.: motinos neįgalumo faktų bandant paaiškinti vaiko peršalimą:

Prieš kelis metus man gimė sūnelis, aš jau sėdėjau vežimėlyje ir atėjo gydytoja į namus apžiūrėti vaiko na ir kažkas jai ten sušvietė, kad va tai čia dėl to, kad tu vežime sėdi. Ten sloga jam buvo ar kas? Sloga turbūt, na ir čia dėl to, kad tu vežime sėdi, nesvarbu kas bebūtų čia dėl to, na jei ir pirštą skauda, na tai jau sako tai čia dėl to, kad vežime sėdi.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Negalią atstovaujantys tyrimo dalyviai iš sveikatos sektoriaus darbuotojų pastebi jų poreikių ignoravimą, abejingumą būklės pokyčiams:

Gydytoja: įeini, pasakai laba diena, tai net akių nepakelia, jinai rašo, neatsako, pastoviai pildo kažką tai, o kai jau pamato, kad užėjai paklausia – baigėsi vaistai, ar ne? išrašo dar tų vaistų ir viskas, jokių klausimų, nieko nebuvo, tai aš labiau bendravimas šaltas, bendravimas vienpusiškas buvo.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Psichikos ir fizinę negalią turintys diskusijų grupių dalyviai nenurodė bandę imtis sisteminių pokyčių iniciavimo, nors jiems buvo akivaizdžios medicinos darbuotojų specifinių žinių ir gebėjimų, kaip dirbti su negalią turinčiais pacientais, spragos. Savo problemas sveikatos sektoriuje negalią turintys asmenys teigė sprendę pavieniui – dažniausiai pasinaudodami pacientams priklausančia teise pakeisti šeimos gydytoją:

(a)š paskutiniu metu pakeičiau daug gydytojų kol radau vieną gerą gydytoją, kuris man normaliai vaistus parinkdavo aš per dešimt metų nu tikrai dukart ligoninėj gulėjau, o kai pradėjau keistis gydytojai aš kas antri metai gulėdavau ligoninėse, pavyzdžiui, paskutinė gydytoja kurią pakeičiau buvo tai ji išvis antidepresantus man pastačiusi o todėl, kad man blogai man reikia xxxx [vaisto pavadinimas], kad galėčiau užmigti ji pasakė, kad čia yra išsigalvojimas, kad tau vėl bus manija, kad tau reikia gert xxxx [vaisto pavadinimas] ir turėtum be tų vaistų, tai tąkart turėjau atsigult į ligoninę, kad man duotų tuos vaistus, kurių man reikia depresijai numalšinti.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Kaip aiškėja iš kitos tyrimo dalyvės patirties, šią teisę įgyvendinti ne visuomet paprasta, tačiau turint rimtą sveikatos problemų ir demonstruojant atkaklumą, savo tikslų pasiekti įmanoma:

Ir aš tada, kai turėjau pakeist tą gydytoją kilo didžiulės problemos, nes faktiškai pagal naują įstatymą turim teisę pasirinkt nu gydytoją, kokį norime, bet pasirodė taip, kad vienas gydytojas dirbo puse etato, kita irgi puse pilnai, kitas irgi pilnai turi prisiėmęs pacientų irgi ir niekas nenorėjo priimt manęs, paskui atėjo nauja gydytoja, nauja irgi ten įsiprašiau ir dabar draugaujam pusę metų su ta gydytoja.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Interviu su LGBT atstovais atskleidė, kad Lietuvos sveikatos apsaugos institucijos kuria ir palaiko struktūrinę LGBT žmonių diskriminaciją. Čia vadovaujamosi heteronormatyvumo³² principais ir plačiai paplitusi institucionalizuota homofobija, stokojama jautrumo vertinant neheteroseksualios lytinės orientacijos ir translyčių pacientų poreikius, medicinos personalui trūksta bazinių žinių apie LGBT pacientus, o pacientams būtinos, jiems aktualios informacijos, ypač susijusios su psichikos sveikata. Bijantis neigiamos gydytojų reakcijos vengiama atskleisti savo lytinę orientaciją net tuomet, kai ši informacija svarbi, siekiant gydymo veiksmingumo. Respondentai minėjo žiną atvejų, kai LGBT pacientams buvo tiesiog atsisakoma suteikti medicinos paslaugas:

Aš asmeniškai nesu jokiam gydytojui (...) atsiskleidusi. Net ginekologui, kur, tarkim, gal reikėtų, nes tipo ten gali ir partnerį pradėti gydyti ar pan. Man atrodo, visiškai neįtikėtina pasakyti gydytojui (pabraukta – autorių), po to dar su juo matytis...

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Gal didžiausią diskriminaciją patiria, kas liečia mediciną, translyčiai asmenys. Nes jeigu tu sąmoningai pasirenki vartoti priešingos lyties hormonus, tai tavęs atsisako gydyti (pabraukta – autorių), prižiūrėti ir t.t. Aš tikrai žinau tokių atvejų Lietuvoje. Tau užtrenkia duris, nes sako: „nevertok hormonų, tada ateik“, net jeigu peršalai. Tai tikrai diskriminacija.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

³² Vadovaujantis heteronormatyvumo nuostatomis daromos prielaidos, kad visi žmonės, jeigu nėra pasakoma kitaip, yra heteroseksualūs.

(...) mes visi žinome, kad Lietuva, tai šalis, kuri pirmąja savižudybių reitinguose. Tas visas užsisklendimas ir diskriminacija, tai kad tu turi slėptis nuo tėvų, nuo bendradarbių, nuo klasiokų, nuo universiteto draugų ir žinai, kad tavęs įstatymiškai niekas nepripažįsta ir dar žinai, kad yra kuriami papildomi tavo teises ribojantys įstatymai. Tas tikrai nei pasitikėjimo savimi, nei sveikatos neprideda. Plius, kad net negali niekur nueiti. Jeigu nueisi pas psichologą, kas ir taip yra didelis tabu Lietuvoje. Kas nori to įrašo, kad tu buvai pas psichologą ar pas psichiatrą, kad turėjai problemų, kad tau kažką diagnozavo. Paskui negali visokių darbų dirbti ir pan. (...) Kitose šalyse bent jau yra kauncelingas pavyzdžiui, specialiai yra paaugliams taikomas (...). Pas mus paaugliams ne tik kad nėra kažkokios informacijos ir pagalbos suteikiama, bet jiniai yra dar ir ribojama, kurių jie galėtų gauti. Sakoma, kad tai yra blogai. Jeigu jau tu kažką sužinosi, tai jau bus viskas, bus pažeista tavo psichika vos ne. Kai tuo tarpu jiniai yra pažeidžiama kitaip.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Sveikatos priežiūros sistemoje diskriminaciją nurodė patiriantys ir tautinių mažumų atstovai, nors iš konkretaus pašnekovo argumentacijos ryškėja gydymo įstaigoje nepateisintas išskirtinių, su valstybinės kalbos nežinojimu, susijusių teisių lūkestis. Lenkų tautybės respondentas skundėsi nepakankamu dėmesiu bei pagarba kitos tautybės pacientams, kokybiškų sveikatos paslaugų neužtikrinimu asmenims, kurie nesusikalba lietuvių kalba kai kuriose Vilniaus ligoninėse:

Vilniaus, ypač Antakalnio ligoninėje yra senų žmonių, kurie... nesusikalbėsi su jais lietuviškai. O šita va bobutė, negali pasakyti, ką skauda, tai „ko tu atėjai?“. Va tokių buvo atvejų, net laikraštis rašė, kad Vilniaus čia Antakalnio ligoninėj kažkoks ten gydytojas, profesorius gal: „20 metų praėjo, kodėl aš turiu kalbėti užsienio kalba?“ Nemoka pasakyt, tai tegul miršta. O čia tai yra baisiausias dalykas.

(Lenkų etninės mažumos atstovas)

Ryškesnės su diskriminacija sveikatos sektoriuje susijusios struktūrinės problemos buvo įvardytos romų tautybės pašnekovo. Sveikatos apsaugos sistema romų tautybės asmenų suvokiama kaip dar viena sritis, kurioje neišvengiamai patiriama diskriminacija, pradedant nuo ribotų galimybių pasirinkti gydymo įstaigą, baigiant nepagarbiu ir atsainiu medikų požiūriu:

Nes visus mus prirašo prie Naujininkų poliklinikos. Tokie Naujininkai. Duoda [siuntimą pas specialistą], kad tik greičiau išeitum iš kabineto. Davė ir: „Eik toliau“, kad man čia nebūtum, kuo greičiau iš čia.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Musulmonai turi specifinių su religija susijusių lūkesčių sveikatos priežiūros sistemai, tačiau kol kas nėra galimybės jų realizuoti ir religijos keliamus reikalavimus adaptuoja pagal situaciją. Pavyzdžiui, islamas reikalauja, kad sveikata besirūpinantys gydytojai būtų tos pačios lyties, kaip ligoniai, arba būtų musulmonai, tačiau Lietuvos sveikatos priežiūros sistema šiuo požiūriu nėra lanksti, lygiai kaip mirusio musulmono skrodimo atveju, kuris pagal Islamą yra draudžiamas:

Pagal islamą, kaip priklauso, pvz.: sveikatos problema. Vyrus privalo žiūrėti vyras, moteris – moteris. Jeigu jau nėra išeities, kaip sakant, nėra moters specialistės, tai tada jau vyras musulmonas, kaip sakant. Nu ir kas to prisilaiko pas mus. Jeigu pas mane yra pasirinkimas, aš bandau prisilaikyti, blogiausiu atveju aš rasiu vyrą musulmoną daktarą savo žmonai, kaip sakant. Bet jeigu nėra, nu ką aš galiu padaryti.

(Musulmonų religinės mažumos atstovas)

Yra tam tikros vietos, pvz.: kai žmogus miršta, skrodimas pagal islamą yra uždraustas. Jau ekstra atvejis, nebent kažkokia tai žmogžudystė, tada tikrai. Ir kas žino tą dalyką, gali išreikalauti, kad nedarytų to skrodimo, kas nežino – nu viskas gerai.

(Musulmonų religinės mažumos atstovas)

Teisėsauga

Kiekviena demokratinė valstybė privalo rūpintis žmogumi, jo / jos saugumu ir gerove. Pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės įtvirtintos LR Konstitucijoje, kuri numato teisę į gyvybę, žmogaus laisvės ir asmens, privataus gyvenimo, nuosavybės ir būsto neliečiamumą, lygybę prieš įstatymą ir pan. Konstitucijoje numatoma asmens teisė į gynybą reiškia ne tik įsipareigojimą deklaruoti, bet ir aktyviai ginti jų pažeidimo atveju. Šioje vietoje ypatingas vaidmuo priklauso teisėsaugos institucijoms, užtikrinančioms valstybėje galiojančios teisės apsaugą ir tinkamą jos įgyvendinimą.

Įvairius diskriminacinius pagrindus atstovaujančios visuomenės grupės dažniausiai yra labiau pažeidžiamos, todėl svarbus yra teisėsaugos institucijų vaidmuo tiek vykdant nusikaltimų prieš jas prevenciją, tiek operatyviai reaguojant į šių visuomenės grupių saugumo, gerovės pažeidimus.

Visame tyrime problemas, patiriamas dėl neprofesionalaus ir žmogaus teises ribojančio policijos pareigūnų (ne)veikimo nurodė tik romų tautybės asmenis atstovaujantis pašnekovas³³, iš kurio pasakojimo galima daryti prielaidas apie teisėsaugos pareigūnų taikomas diskriminacines praktikas, kurias patiria kiekvienas romų tautybės asmuo, neišskiriant vaikų, vyresnio amžiaus ar negalią turinčių romų tautybės asmenų. Teisėsaugos pareigūnų praktikuojamoms diskriminacinėms veikoms pakankamas vienintelis kriterijus yra tariamo pažeidėjo etninė priklausomybė ir gyvenimas tabore:

Vaikai mato policiją. Turėtų galvoti: „Oi, ta policija mums visada padės“. Nėra čia taip. Vaikai pamato policiją ir: „O Jėzus, o Jėzus, bėgam iš čia“. Toks stresas, nesupratimas... Stresas kyla, aišku. Mato policiją, iš karto: „Bėgam, bėgam, ar ką darysim?“. Kad tik nieko nebūtų. Tai jūs supraskit kokia čia situacija.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Tik tu jiems pasakyk kažką. Tu jiems pasakyk: „Kodėl tu mane tikrini?“. Duos į nosį iš karto. Sako: „Kodėl toks protingas? Ką tu mane klausai čia“. Ir viskas. Nieko nepasakysi. Duos su tuo „batonu“ ir nieko tu su juo neišsiaiškinsi, nei kas, nei ko. Pasakys, kad tu prie jo lendi pirmas, ir viskas. Ir dar kažkokią baudą duos, ir važiuosi nežinia kur. Va taip yra. Už save negali. Čia visi "supresuoja". Ten vaikas miega, laužo stiklus, į namą eina policija. Nežiūri, ar ten senas, ar vaikas, ar invalidas, ar durnas, ar kas ten... Laužia stiklus, duris. Čia taip darosi.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Švietimas

Švietimas – diskriminacijos prevencijai svarbi sritis. Pagrindinės jo funkcijos yra mokymas, žinių, įgūdžių ir vertybių, laikomų ypač svarbiomis asmeniui ir visuomenei, suteikimas. Ne atsitiktinai švietimas minimas tarp sričių, kurioms taikomos Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo³⁴ ir Lygių

³³ Fokus grupėje diskusija nelietė smurto klausimo, tačiau LGBT grupei smurtas, taip pat ir patiriamas iš policijos pusės, yra opi problema. Apie tai plačiau rašoma LGBT asmenis jungiančių organizacijų interneto puslapiuose bei spaudoje.

³⁴ Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. Žin., 1998, Nr. 112-3100

galimybių įstatymo³⁵ normos, draudžiančios diskriminuoti asmenis dėl lyties, o taip pat dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, „rasės“ ar etninės priklausomybės, religijos, įsitikinimų ir kt. pagrindų.

Įstatymai numato valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų pareigą pagal kompetenciją remti, rengti ir įgyvendinti programas ir priemones, kurios padeda užtikrinti lygias asmenų galimybes. Šios normos taikomos ir švietimo, ugdymo įstaigoms. Tačiau formalus įstatymo normų įtvirtinimas ne visuomet siejasi su nuosekliu lygių galimybių nuostatų įgyvendinimu kasdienėse praktikose, todėl švietimo įstaigos dažnai prisideda prie skirtingas socialines grupes menkinančių ar jų galimybes varžančių stereotipų reprodukovimo ir negatyvių visuomenės nuostatų formavimo. Nagrinėjant lyčių aspektus pastebėta, kad švietimo įstaigos ne tiek meta iššūkį, kiek prisideda prie stereotipinio suvokimo apie moterų ir vyrų vaidmenis įtvirtinimo, taip ribodamos tiek moterų (mergaičių), tiek vyrų (berniukų) galimybes:

Jeigu mergaitė nori nešioti šortus, tai „gink dieve, turi eiti su suknele į darželį ar kažkokią šventę“. Be abejo, mergaitės turi rengtis ružavai, o berniukai mėlynai. (...)

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

(...) darželyje ne mergaitės, o berniukai labiau kenčia. Tai jeigu mergaitei žaisti su traktoriumi ar ateiti su kelnėmis yra OK, tai berniukui ne OK paimti lėlytę ar tai, kas tikrai yra suprantama veikti tik mergaitei, nes yra labai didelė baimė ir atmetimas.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Prie neigiamų nuostatų LGBT žmonių atžvilgiu formavimo švietimo sistema respondentų nuomone prisideda tuo, kad nesuteikia objektyvios informacijos apie LGBT asmenis, kuria kliūtis jos sklaidai, neužtikrina veiksmingos patyčių prevencijos, nesukuria galimybių LGBT moksleiviams stiprinti savivertę, kuri būtina pilnavertei jauno žmogaus raidai:

³⁵ Lygių galimybių įstatymas. Žin., 2003-12-05, Nr. 114-5115

Kalbėti apie tokius (LGBT žeminančius – autorės) dalykus yra labai normalu. Lygiai taip pat mokykloje yra ne naujiena, kad vaikai bėga iš pamokų, nes iš jų tyčiojasi ir pas mus patyčios yra vienos didžiausių Europoje (ES – autorės), ir homofobinės, transfobinės patyčios. Translyčiam vaikui aš neįsivaizduoju iš viso, kas būtų mokykloje. Taigi ten gyvą gali vaikai „suvalgyti“. Jie dar būna žiauresni už suaugusius.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Bet reikia dar paminėti, kad ir moksleiviai, ir tas garsusis įstatymas, kuris saugo nepilnamečius nuo neigiamos informacijos, jis, aišku, jis automatiškai užkoduoja visą informaciją, kuri turi būti laisvai prieinama apie pozityvų požiūrį į LGBT žmones. Jinai neprieinama ir taip formuojamas neaiškus kontingentas, kuris toliau paleidžiamas į gyvenimą, ir kenčia tie, kurie negavo tos pozityvios informacijos, ir kenčia tie LGBT žmonės, kurie gyvena ir taip pat negavo viso šito teigiamo bagažo.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Tyrimo metu išaiškėjo, kad esama ir tokių atveju, kai teisinių lygių galimybių normų švietimo institucijose tiesiog nepaisoma ir įtvirtinama tiesioginė diskriminacija lyties pagrindu:

(...) viena advokatų kontora suteikė galimybę geriausia studentui atlikti praktiką. Pagal balus priimamas geriausias studentas, bet jeigu atsiranda mergina pagal geriausias balus kaip geriausia studentė, tai tada eina sekantis studentas vyriškos lyties. Kaip ir yra toks nusistatymas, kad reikia užauginti jaunos specialistus, bet į ką reikia geriau investuoti. Čia negalima sakyti, tai buvo tarp studentų tokia vieša paslaptis.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Tiesioginės informantų diskriminacinės patirtys švietimo srityje buvo gan retos. Lenkų tautybės asmenų diskriminavimo atvejai švietimo sistemoje nėra dažni: „*Vienas kitas turi problemų, bet čia procentas nedidelis, bet būna*“. Nors viešojoje erdvėje esama diskusijų apie mažesnius lietuvių kalbos egzamino reikalavimus kitataučiams, respondentas to nepaminėjo kaip problemos. Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyviai aptarė porą pavienių atvejų:

Nu sakykim, mokykloj tai iš manęs tiesiog vienas vienintelis šaipydavosi, kaip aš ten einu arba bėgu, pabėgėdavau ir vaidindavo: o, kaip jinai bėga, nu, ir po to nieko, galvoji, ką čia vaidina, kvailas ir viskas.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Pastebėtina, kad šie „pavieniai atvejai“ nurodo į sistemines problemas švietimo sektoriuje – mokyklos bendruomenės (tėvų, mokytojų, administracijos) abejingumą probleminiam elgesiui, patyčioms, kurį galima priskirti sisteminės diskriminacijos apraiškoms bei diskriminacijos natūralizavimui mokyklos bendruomenėje.

Žymiausios diskriminacijos apraiškos švietimo sistemoje buvo įvardytos romų tautybės pašnekovo, kuris minėjo vaikų patiriamas patyčias mokykloje tautybės pagrindu bei teisėtvarkos pareigūnų vykdomus teisės į privatų šeimos gyvenimą ir būsto neliečiamumo pažeidimus, kurie, savo ruožtu, sutrikdo vaikų paros ritmą ir jų galimybę mokytis:

Vaikai dar mažiukai pas mane, vaikšto į mokyklą. Čia buvo daug reidų naktį, 4 ir 5 val. iš ryto, 6 val. O vaikams reikia į mokyklą. Ir ten daro vat taip. Koks ten vaikas ateis į mokyklą, jis miegoti nori. Nuo 6 val. jį pakelia. Nuo 6:30 val. ryto namus verčia. O vaikui reikia pusę 9 ar 9 val. eiti į mokyklą. Kur jis ten eis? Jis nori tik tai, kad greičiau išvažiuotų, ir miegoti. Ir viskas. Jis nevaikšto į mokyklą. Ir kiti vaikai, kur Naujininkuose gyvena.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Žiniasklaida

Švietimo institucijų poveikis formuojant nuostatas apie skirtingas socialines grupes siejasi su žiniasklaidos daroma įtaka. Šiai institucijai tenka informavimo, kitų institucijų politikos (ne)palaikymo funkcija, veikianti visuomenės narių socializaciją ir požiūrį. Tačiau žiniasklaida nėra homogeniškas darinys. Jai apibūdinti geriau tiktų kovos lauko metafora, kur vyksta nuolatinis skirtingus interesus turinčių grupių rungimasis dėl įtakos ir galimybės įtvirtinti savo vertybines nuostatas. Nenuostabu, kad respondentų nuomonė apie žiniasklaidą ir jos atliekamą vaidmenį taip pat buvo nevienareikšmiška. Ji buvo vertinama ir kaip galingas neigiamų, nepagrįstų stereotipų apie skirtingas socialines grupes reprodukovimo šaltinis (pvz.: stačiatikius atstovaujantis tyrimo dalyvis

pastebi, jog žiniasklaida itin linkusi eskaluoti neigiamus įvykius, susijusius su religinėmis bendruomenėmis, „nes žmonėms įdomu“) ir kaip veiksmingas įrankis keičiant išankstines nuostatas:

Žiniasklaida turi didelę jėgą, tai yra, ką jinai pakalbės, žmonės tuo tikės.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės atstovas)

... labai tikiu medijų galia ir kaip pavyzdys, medijos pradėjo apie lenkus rašyti gerus du (...) metus, kad viskas yra blogai ir realiai aš pajutau pirmą kartą gyvenime ant savęs, kad visuomenė pradėjo „parintis“ dėl tų lenkų. Pavyzdžiui, mano draugės tėvai, kurie gyvena Kaune, jie puikiai kalba lenkiškai, nes žiūrėjo lenkišką televiziją. Kaune buvo įjungta, o Vilniuje (...) išjungta (...). Tai jai skambina ir sako: „tu tūsiniesi su lenkais, ar viskas gerai?“. Ta prasme, kai du metus iš eilės kiekvieną dieną, kai tu įjungi teliką ir tau sako, kad lenkai ten nori atimti Vilnių ar dar kažkokių absurdu milijonas, žmonės patiki. Net išsilavinę. Ir dabar galvoju. Ką daryti, kaip žmonėms įgrūsti informaciją, tai „kapsėti“ Delfyje, Alfose ar dar kažkur „kap, kap, kap“ po truputį ir jie patikės.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Tą pačią mintį pratęsia lenkų tautybę atstovaujantis pašnekovas, kurio teigimu, daugiausia diskriminavimo patiriama visuomenės informavimo srityje. Manoma, kad kai kurie spaudos leidiniai, laidos kursto tautinę nesantaiką, žiniasklaida formuoja klaidingus neigiamus stereotipus apie lenkų tautybės asmenis, kaip tariamai norinčius pasisavinti Vilniaus kraštą:

Net tokią „Dviračio šou“ kartais būna skaudu žiūrėt. Jie pamato visokių prigalvoja, gal nepiktai, bet negražu. Nu sugalvoja „Wilno naša“. Aš 55 metai gyvenu, pirmą kartą girdėjau „Vilno naša“. Gal kažkada buvo prieš karą. Lenkai absoliučiai taip niekada nesakydavo, o dabar jau parašė, atvažiavo su maikėmis „Wilno naša“. Tai taip yra dėl juoko, dėl šito to, kad lietuviai mums sako, nori įkalbinėti, kad „Wilno naša“, bet sako greitai jau Kauną paimsim. Tai aišku „naša“, kas gyvena? Visi vilniečiai lenkai, o jaunimas jau šito nesupranta, o lietuviai žiūri, kurie nemato, nepažįsta šitų lenkų, galvoja, kad čia kito kraujo, kad mums sostinę atimti nori. Niekam jinai nereikalinga, mums jos nereikia, čia ne Lenkija, mes čia gyvenam ir viskas.

(Lenkų etninės mažumos atstovas)

Vertindami žiniasklaidos poveikį, tyrimo dalyviai diferencijavo bulvarinę spaudą ir „rimtą žiniasklaidą“. Bulvarinė spauda grindžiama nuogirdomis, skelbia nepatikrintą, neobjektyvią informaciją, neretai pasitaiko, kad per vieną savaitę pasirodo ir palankus straipsnis apie žydų bendruomenę, ir absurdiška, iškraipyta informacija. Prie žiniasklaidos priskiriami ir internetiniai komentarai – skaitytojų žinutės straipsnio apačioje. Akivaizdu, jog mažumų atstovai pasidomi ne tik žiniasklaidoje pasirodančia informacija, bet ir susipažįsta su komentatorių pastebėjimais, kurie dažnai būna skaudinantys:

Dažnai būna su tuom [diskriminuojančiu požiūriu – autorės] susiję ne patys straipsniai, bet komentarai. Jeigu paskaityt, tai galvoju kiekvienas stengiasi jų neskaityti, nes ten pagrinde iš klaidų gramatinių, ir iš stiliaus matosi, kad tikrai jokio išsilavinimo neturintys žmonės. Bet labai įžeidžia tai, vos ne apie žudymą, visus naikint, va tokie pasipila.

(Žydų etninės mažumos atstovas)

Psichikos negalią turintys asmenys yra viena labiausiai žiniasklaidoje diskredituojamų grupių, kai dominuoja kriminaliniame kontekste apie juos pateikiama informacija (Diržienė, Šumskienė, 2010³⁶). Internalizuota stigma lemia, kad psichikos negalią turintys asmenys, nors ir pripažindami informacijos sklaidos būtinybę (specifinės ir jiems aktualios informacijos, kurios monopolistai praktiškai jie patys ir yra), nenori eiti į viešumą, o tais atvejais, kai sutinka bendrauti su žiniasklaida, apsidraudžia konfidencialumo garantijomis:

Aš ... susidariau tokį įspūdį, kad mes čia kaip dirbam ir ten jeigu kas nors paskambina ir kviečia dalyvaut į kokią nors laidą, tai mūsiškiai visada visada atsisako, niekada nesutinka, nes kai fotografuos, filmuos tada tikrai ne tai ... irgi daug ką pasako apie tai, kad žmonės jaučiasi nesaugiai

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Vengia viešumo, nenori, kad juos kažkas atpažintų

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

³⁶ Mataitytė-Diržienė J., Šumskienė E. Žiniasklaidos vaidmuo kuriant psichikos sutrikimų, kaip visuomeninės rizikos, sampratą. Tiltai 4(57)pp. 29-42, Klaipėdos Universitetas.

Kai dalyvavau gyvojoje bibliotekoje, prie manęs buvo priėjusi žurnalistė, ir iškart pasakė: „mes nesakysim nei jūsų vardo nei jūsų pavardės nei kur jūs gyvenat dirbate, bet atsakykit į tokius ir tokius klausimus“ – nu tai irgi daug ką pasako, kad saugo tave, saugo tave kaip neįgalų ir nes tikrai daug neigiamo apie juos sutinkama visur ir troleibuse ir autobuse ir ir gatvėje va iškart su tokia su tokiais vat pasakymais: „nebus skelbiama, bet atsakyk į klausimus“.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Pakankamai uždaros mažumų bendruomenės rečiau patenka į žiniasklaidos akiratį, mažiau bendrauja su žurnalistais, o pastarieji susidaro stereotipinį įsivaizdavimą apie tam tikras mažumoms įprastas praktikas ir tą patį stereotipizuotą įvaizdį perteikia medijų vartotojams. Šių metų spalio mėnesį buvo priimtos įstatymo pataisos, įteisinančios ritualinį gyvulių skerdimą. Viešajame diskurse jos buvo sutiktos pakankamai pozityviai, kadangi Lietuvos eksportuotojams galėtų atverti arabų šalių ir Izraelio rinkas. Pasak musulmonus atstovaujančio pašnekovo, žiniasklaida šią informaciją pateikė gan dramatiškai iliustruodama:

Čia nėra taip baisu ir bjauru, kaip parodo. Tas ritualinis skerdimas, kur Pakistanas, ten bala kraujo ir visi tokie su barzdom ten cha cha. Nu parodo, kad lyg tai va... (juokiasi). Aš irgi bijočiau to dalyko ir būčiau prieš. Bet, sakau, čia nėra taip.

(Musulmonų religinės mažumos atstovas)

Mažumų atstovai, suvokdami žiniasklaidos vaidmenį skleidžiant informaciją, bendradarbiauja su žurnalistais, viešindami savo organizacijų veiklą, turi savo internetinius puslapius, leidžia laikraščius, tokiais būdais dalyvaudami (re)produkuojant alternatyvią informaciją, nors dažniausiai pagrindiniai informacijos gavėjai yra tos pačios bendruomenės nariai:

Mes patys išleidinėjam, mūsų vyskupija išleidinėja žurnalą kartą per du mėnesius, va ir mes turim savo saitą ir tiek, o taip, kad spaudos kioskuose pardavinėtų tai to nėra. Internete mes turim savo vyskupijos saitą, ten kiekviena parapija turi savo interneto svetainę, saitą.

(Stačiatikių religinės mažumos atstovas)

Nu tai leidžia žurnalą, viską, bet skaitom tai tik mes.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Šeimos institucija

Šeimos institucijai tenka reprodukcijos, socializacijos, apsaugos, emocinio komforto, paramos, bet tuo pačiu ir reguliavimo funkcijos. Šeima – svarbus žmonių gyvenimo aspektas. Ji gali būti stiprybės ir palaikymo šaltinis, tačiau jos turėjimas (ar noras turėti) gali tapti ir diskriminacijos priežastimi. Įvairių socialinių grupių žmonių padėtis tiek pačioje šeimoje, tiek dėl jos (ne)turėjimo skiriasi.

Viengungiai, santuokos neįteisinę ar išsiskyrę asmenys dėl šeiminio statuso patiria tam tikrą socialinį moralinio ar materialinio pobūdžio poveikį. Tai gali pasireikšti kaip tiesioginės finansinės pasekmės:

... norėjau pateikti dėl diskriminacijos tokių pavyzdėlių. Gyveno šeima. Turėjo vaikus. Dėl kažkokių priežasčių išsiskyrė. Išsiskyrė dokumentaliai ir negyvena. Mirus vienam iš sutuoktinių, antrasis jau nebegauna našlio pensijos. Nesvarbu, bet aš žinau, kad, pavyzdžiui, vyras yra užauginęs tris vaikus, žmona prasigėrė ir išėjo, o vyras pats užsiaugino tris vaikus. Tai jis dabar nebegauna našlio pensijos, bet jis užaugino dorus vaikus. Na, o tie, kurie girtuokliauja, bet jie kartu gyvena, jie tuos ir vaikus išauklėja nekaip, ir vėliau vaikai girtuokliauja ir nieko gero valstybei neduoda, tai mirus vienam iš jų, jie gauna tą našlio pašalpą, kurią irgi prageria. Tai aš skaitau, kad tai yra šeimos ir tų šeimų diskriminacija.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Arba socialinės sankcijos – santuoką sukūrusių asmenų vengimas bendrauti su viengungiais ar įsileisti juos į savo ratą:

Aš tiesiog iš savo pastebėjimo: „Aš neturiu šeimos“ ir tada pamatai, kokia atsiranda aplinka, tai yra susiformuoja aplinka. Po studijų laikų, kai susiformavo tokios poros ir buvo kaip didžiausias būrys draugų, viskas buvo linksma, bet paskui tu pastebi, kad tas visas būrys nukeliauja ir tu kažkaip lieki nuošalyje. Tavęs nebekviečia į kompanijas, tavęs nebekviečia į vestuves, nes tu tiesiog gyveni sau viena ir tu neieškai tos poros, ir nebūni su pora... kažkaip lieki lyg už borto.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Kaip funkcionuoja socialinis vienišų žmonių spaudimas, iškalbingai iliustruoja vyresnio amžiaus žmonių pasisakymai:

Jeigu susirandi antrąją pusę, tai ir problema išsisprendžia. Jeigu nenori, tai ir nereikia.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Viengungio mokestis sovietmečiu buvo labai geras.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Atsižvelgiant į socialinį spaudimą, kurį patiria santuokos neįteisinę žmonės, gali susidaryti nuomonė, kad santuokos įteisinimas turėtų apsaugoti žmones nuo diskriminacijos šeiminio statuso pagrindu. Tačiau tam tikrais atvejais būtent santuokinis statusas gali tapti diskriminacijos priežastimi, nors ne visi žmonės patiria vienodą tokio traktavimo riziką. Tai ypač pasakytina apie skirtingą moterų ir vyrų traktavimą. Ištekėjusios reprodukcinio amžiaus moterys dėl savo santuokinio statuso gali tapti labiau pažeidžiamos nei vienišės, pavyzdžiui, darbe:

Aš pati pajutau, kai prieš dešimt metų ieškojau darbo advokatų kontoroje. Jau turėjau magistro laipsnį ir ieškojau darbo advokatų kontoroje ir tikrai manau, kad galėjau puikiausiai dirbti jose. Nuėjau į vieną, antrą, trečią pokalbii. Visose žinomiausiose advokatų kontorose Vilniuje ir kažkaip nelabai manęs norėjo imti. Paskui aš kažkaip pagalvojau, kad negali taip būti. Aš atsidariau jų visus tinklapius ir žiūriu kokie darbuotojai ten dirba. Iš tikrųjų ten gali pamatyti visus darbuotojus ir nebuvo nei vienos moters pavardės, kuri rodytų moters šeimyninį statusą (kad ji yra ištekėjusi – autorės). Aš turiu ir draugų visose kontorose, todėl pasiklausinėjau ir vienintelės moterys, kurios buvo, tarkim, ištekėjusios ir turėjo vaikų, tose kontorose buvo partnerės. Taigi, jos jau buvo aukštosiose pozicijose. Jie tiesiog nepriimdavo. Yra tokia praktika. Jie nepriima tų moterų, kurios yra susituokusios ir turi mažų vaikų arba gali jų turėti. Priima tik tokias, kurios ateinančius tris metus jų tikrai neturės. Iš tikrųjų man buvo labai pikta, nes gavosi taip, kad manęs nepriėmė.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Priešingai nei reprodukcinio amžiaus moterų, santuokinis vyrų statusas ar vaikų turėjimas nėra vertinamas kaip nepatraukli aplinkybė ir netampa tiesioginės diskriminacijos dingstimi. Tai iš esmės byloja apie ne vienodą santuoką įteisinusių moterų ir vyrų padėtį visuomenėje, ypač kai kalbama apie ekonominius santykius ir žmonių galimybę integruotis į darbo rinką:

Prieš pusantrų metų turėjau pokalbį su savo direktoriumi. Ieškojom darbuotojo. Buvo tokia situacija, kad buvo vyras, kuris turi penkis vaikus, moteris, kuri turi du vaikus. Tai jis buvo vis tiek aukščiau nei ji. Nors ten kvalifikacijos abiejų buvo panašios ir taip toliau. Gal jos net truputį aukštesnė, bet moteris su dviem mažamečiais vaikais yra didesnis blogis negu vyras, turintis penkis vaikus. Na, nes vis tiek jis turi žmoną.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Mano eks vyras tuo metu buvo kaip ir mano konkurentas. Jis buvo taip pat baigęs tą patį universitetą, tik metais vėliau ir jo balai buvo mažesni ir pan. Jį priėmė iš karto pirma kontora nepaisant to, kad jis buvo metus pasėdėjęs namuose su vaiku. Be to, jis buvo ne lietuvis, ką tik išmokęs lietuvių kalbą (...). Ta prasme, jį iš karto ta kontora priėmė. Aš, aišku, džiaugiausi ir pan., kad jis turi tą darbą, bet buvo keista iš tikrųjų.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Musulmoniškų šalių atstovams – pabėgėliams vyrams santuoka su Lietuvos piliete dažnai yra būdas teisėtai likti gyventi šalyje. Su šia problema teigė susiduriantis musulmonus atstovaujantis pašnekovas, vardijęs tokias problemas kaip fiktyvios vedybos, dvasinių institucijų nesidomėjimas santuokos realumu ir santuokinio gyvenimo tęstinumu, greitos skyrybos:

Atvažiuoja. Mes gi matom tuos žmones irgi. Ateina ir visais būdais bando užsikabinti. Kas atvažiuoja. Kas atvažiuoja ir iš tikrųjų sako: „Aš čia Lietuvoje nebūsiu“. Kas bando užsikabinti visais būdais: nuo fiktyvių vedybų praktiškai. Mes irgi tas vedybas atliekam, irgi turim teisę, kaip tradicinė bendruomenė.

(Musulmonų religinės mažumos atstovas)

Respondentų liudijimai iš esmės byloja apie viešojoje nuomonėje vis dar gajų polinkį vyrus vertinti kaip išskirtinai viešai (darbinei) sferai priklausančius subjektus (*homo economicus*), kurie neturi su globa susijusių įsipareigojimų šeimai. Tačiau ši, iš pirmo žvilgsnio vyrams darbinėje sferoje

privilegijų teikianti nuostata, sudaro rimtas kliūtis jiems gyventi pilnavertį, lygiaverčiu dalijimusi pareigomis grįstą šeiminių gyvenimą ir kokybiškai atlikti tėvo pareigas:

Vienas vyras sakė, kad jį papiktino du atvejai. Į vieną iš jų jis nelabai kreipė dėmesį, o dėl kito jis labai susierzino. Vienas atvejis buvo kažkuriame prekybos centre. Jis atėjo su vaiku ir jam reikėjo rakto nuo to kambario, tai yra, motinos ir vaiko kambario. (...)Bet kai jis nuėjo į rūbinę paprašyti rakto, tai ten buvusi vyresnio amžiaus moteris nedavė jo ir paklausė: „čia mamos kambarys, ką jūs ten veiksite?“. Jis pasakė: „pampersą pakeisiu“. Moteris: „tegu mama pakeičia“. Vyras: „kad nėra mamos“. Jau situacija yra pasikeitusi, bet žmonių sąmonėje ji... ne visi ją priėmė. Tas vyras sakė: „na, aš suprantu, žmogus seno kirpimo...“. Galų gale jis tą raktą gavo.

Bet buvo kitas atvejis, kuris jį labai papiktino. Tai buvo ligoninėje, kai jis turėjo su vaiku likti nakčiai, bet atėjo seselė ir jam pasakė, kad „tėvai čia negali likti. Čia yra motinai su vaiku...“. Jisai tada sako: „tai kaip čia dabar taip. Kaip aš čia tą vaiką paliksiu. Jam yra temperatūra ir taip toliau“. Seselė sako: „tegu mama atvažiuoja“. Vyras sako: „mama negali, bet aš turiu teisę“. Tada seselė pradėjo rekti, kad jeigu atveš kitą vaiką su mama, tai jiniai negalės likti. Vienu žodžiu, jisai labai susierzino, bet tą naktį pasiliko vis tiek ligoninėje, bet kitą dieną jis nuėjo pas vyr. gydytoją ir išaiškino tą situaciją, kodėl jį norėjo išvartyti. Vyr. gydytojas atsiprašė jo už visą personalą ir pan. Neaišku, kaip toliau tai išsisprendė ligoninėje, bet jis dėl to atvejo labai pyko, ta prasme, kad jį norėjo išvartyti iš tos ligoninės ir palikti vaiką vieną. Ta prasme, kad tik mama gali pasilikti. Aš anksčiau esu girdėjusi, kad (...) tik užsieniečiai su tuo susiduria pas mus ligoninėje, bet pasirodo, kad lietuviai taip pat su tuo susiduria.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Minėtas atvejis iškalbingai rodo, kad Lietuvos visuomenėje lyčių vaidmenų požiūriu yra prasidėję reikšmingi pokyčiai – vyrai vis labiau dalinasi su vaikų globa, buitimi susijusiais įsipareigojimais šeimai, tačiau visuomenė ir valstybinės institucijos tam nėra pasiruošusios ir sukuria prielaidas vyrų diskriminacijai.

Tačiau pokyčiai yra įvykę ne visose šeimose arba nebūtinai yra tiek gilūs, kad galima būtų kalbėti apie tikrai lygų vyrų ir moterų pasidalijimą darbais ir atsakomybėmis. Respondenčių patirtys liudija,

kad net ir tuo atveju, kai vyrai imasi atsakomybės ir nevengia atlikti buities darbų, jų įnašas yra veikiau pagalbinis, todėl didesnis darbo krūvis vis tiek tenka moterims:

Yra toks keistas dalykas. Kai bandai pasidalinti tą ruošą ar vaikų priežiūrą, tai yra kai kurie vyrai, kurie stengiasi tą daryti, bet jiems tai pavyksta, jeigu (...) nėra internalizuoto tokio socialinio spaudimo, kad „aš čia kažkoks nevyriškas“. Jie gal ir norėtų pabūti su tuo vaiku ir panašiai, bet kai tik mama išeina į darbą, tai iš karto skambina: „kur čia tas, kur anas, kur trečias...“. Toks būna pasimetęs, kad galvoji: „aš gal daugiau neapkrausiu tavęs su tais sunkumais“. Tarsi ta tokia nepiktybiška pasyvi agresija gaunasi, tarsi norėtų parodyti: „na, gal tu čia geriau susitvarkysi“, tarsi: „tu čia tą geriau prisiimk“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas nereglamentuoja santykių privačioje sferoje, todėl čia pasireiškiantys darbo krūvio disbalansas negali būti vertinamas kaip diskriminacija teisine šio žodžio prasme. Tačiau vieša ir privati žmogaus veiklos sritys nėra atsietos. Jos daro poveikį viena kitai. Šeimos gyvenimą veikiantys procesai daro įtaką žmogaus funkcionavimui ir kitose sferose, pavyzdžiui, darbinėje srityje, apsunkindami praktinį lygių galimybių nuostatų įgyvendinimą. Akivaizdu, kad buities išvargintas žmogus negalės būti toks pat darbingas ir konkurencingas, kaip šių rūpesčių neprisiimantis (mažiau prisiimantis) suaugęs šeimos narys:

Aš manau, jeigu mes kalbame apie privačią erdvę, tai tas terminas „diskriminacija“ nelabai tinka. (...) Gal čia yra tas netolygus laiko, darbo paskirstymas. Šitas tai be abejo yra. (...) Aš jaučiuosi žymiai daugiau investuojanti į viską ir po to išsekusi visiškai (pabrėžta autorių) negu, sakykim, mano vyras. Nors nepaisant to, jis daro daug ką. Na, ne viską, bet daug.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Šeimoje (ne)vykstantis dalinimasis buities darbais dažnai vertinamas kaip asmeninis pasirinkimas ar vidinis poros susitarimas. Tačiau respondentės prabyla ir apie patiriamą (internalizuotą) socialinį spaudimą, kuris trukdo keisti jų netenkinančias, tačiau nusistovėjusias praktikas (vaidmenis) šeimoje. Ir netgi suvokimas, kad socialinės funkcijos primetamos iš šalies ne ką te padeda išvengti šio spaudimo poveikio kasdieniame gyvenime:

Net negaliu pasakyti, kodėl taip yra, bet šiaip yra tas. Gal yra ir socialinis spaudimas. Manau, kad tai dar labai veikia. Socialinis spaudimas veikia ir atrodo: „ai, čia nekreipiu dėmesio“, kas čia ką sako: „dzin, dzin tau“, bet kažkur pasąmonėje net pagauni save, kad tikrai kartais pradedi save analizuoti ir pagalvoji: „na, durna ir ko čia plėšausi, kažkaip kitaip galima“.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Musulmonų mažumą atstovaujančiose šeimose pasidalijimas darbu yra griežtai reglamentuotas religijos, kai vyras privalo išlaikyti šeimą: „Jeigu jis nedarys, jis jau nuodėmę daro, skaitosi“, o moteris atsakinga už buitį, dalyvavimas darbo rinkoje neribojamas, tačiau nėra jos pagrindinė funkcija: „(m)oteris, jeigu teoriškai, net neprivalo nei dirbti, nei kažką tai“. Toks komentaras atskleidžia požiūrį į buities darbų pasidalijimą namuose tarp vyrų ir moterų, „tikru darbu“ laikant vyrišką darbą už šeimos, namų ribų, tuo tarpu moters veikla namuose nėra laikoma darbu. Pritariama moters materialinei priklausomybei nuo vyro, nepaisant to, kad ji lemia moterų autonomijos apribojimą, priklausomybę nuo vyro, kas dažnu atveju gali paskatinti ir smurto, išnaudojimo problemas.

Tačiau netolygus pasiskirstymas buities darbu nėra pati sunkiausia nelygybės, patiriamos šeimoje problema. Kur kas rimtesnę, ilgalaikę, dažnai neatitaisomą žalą padaro artimų žmonių smurtas, su kuriuo dažniausiai susiduria žmonės, priskiriami būtent toms asmenų grupėms, kurios viešojoje erdvėje turi žemesnį statusą (senjorai, moterys, LGBT asmenys).

Vyresnio amžiaus žmonės įvardija potencialias iš vaikų (sūnų) pusės kylančias grėsmes saugumui, akcentuodami skirtingų amžiaus grupių galios disbalansą, tačiau kvestionuoja ne tiek pačias smurto formą įgyjančias subordinacijos praktikas, kiek šios galios praradimo su amžiumi momentą:

Kiek mes per televiziją prisiziūrime, kai sūnus motiną išnaudoja ar ten ką, bet tai ne diskriminacija. Čia išsiauklėjimo kultūros reikalas. Reikia nuo mažens. Jeigu mes čia tuos vaikus paleisime (pabrėžta – autorių), kad jie tvarkosi kaip nori, tai ateityje taip ir bus. Jie tada žiūrės, nes „jeigu aš galiu daryt, ką noriu, tai ir motiną ar tėvą nuskriausiu ant senatvės“ ir jiems neatrodys, kad čia kažkas blogai.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

... mokykla ir šeima dabar nežino kaip vaikus auklėti. Jų dabar nei pabarsi, nei pamuši (pabrėžta – autorės) nei nieko. Viskas negalima. Ateityje tėvų diskriminacija bus žiauri.
(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Musulmonus atstovaujantis tyrimo dalyvis kaip didelį religijos privalumą šeimos santykių kontekste įvardijo imperatyvią pagarbą tėvams. Jo teigimu, toks kartų ir giminės solidarumas prisideda sprendžiant socialines problemas. Toks imperatyvas, nors pateikiamas lyties požiūriu neutralia kalba, praktikoje reiškia atsakomybę moteriai už tėvų ir uošvių priežiūrą, o globos sistemos poreikio nebuvimas slepia lyčių diskriminacijos natūralizavimo šeimoje faktus:

Visą laiką prižiūrėk savo tėvus. Visą laiką. Ir būtent islamo požiūris ir pozicija išeina visai kitaip. Duotos šeimos didelės, dėl to tos tradicijos gerbiamos, kur tėvai visą laiką prižiūrimi. Dėl to, pasigirsiu, ne visuose kraštuose, be abejo, bet nėra tokių globos namų, nėra netikėtai, kad... Nei seniems, nei mažiems nėra. Jeigu yra giminaičių, prižiūri, privalo, vis tiek tai yra tradicijos. Ir tas dalykas yra labai geras.

(Musulmonų religinės mažumos atstovas)

Smurtas prieš moteris šeimoje atspindi hierarchinius lyčių santykius visuomenėje, kurie, kaip pastebima, kultūroje yra normalizuojami:

... vien jau tai, kad tiek daug moterų patiria tą smurtą, priverčia susimąstyti, kad yra tas vos ne kaip nacionalinis toks, nežinau, antipaveldas, kad mes tą turime įamžintą literatūroje ir visur kitur: „na, tylėk, nes aš tuoj tau duosiu“. Ta prasme, kad tai tarsi normalu (...)

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Su panašia smurto normalizavimo problema susiduria ir LGBT asmenys. Jis gali pasireikšti tiesiogiai, kaip grasinimas arba paprasčiausiai kaip psichologinė asmens izoliacija, ypač traumuojanti paauglius:

(...) labai dažnai neturi su kuo pasišnekėti. Negali pasišnekėti su mama, neturi draugų, su kuriais galėtum pasišnekėti. Nėra bendruomenės, kur galėtum nueiti. Kitose šalyse bent jau yra kaucelingas pvz.: specialiai yra paaugliams taikomas (...).

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

(...) šeima gali tave taip „užėsti“ ar tu esi atsiskleidęs, ar ne. Manau, kad ten mes irgi nemažai patiriame streso, nes kaip aš visada sakau, kad draugus gali pasirinkti, o šeimos ne, ypač kai tu esi paauglys ir tave išveja ir pasako: „gyvenk kaip nori, tu man ne sūnus ar ne dukra“. Manau, kad tai galima laikyti šiokia tokia diskriminacija.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Mano pavyzdys, kai tėvas prie pietų stalo vardina visas žmonių grupes, kurios nusipelno mirties bausmės ir tarp jų yra homoseksualūs asmenys, o aš ten sėdžiu visa tokia biseksuali ir ką man galvoti išgirdus tokius dalykus?

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Kalbant apie šeiminių statusą žmonių diskriminacijos prielaida gali tapti ne tik santuokinio statuso neturėjimas arba jo įgijimas. Tam tikroms asmenų grupėms būtent noras įteisinti santuoką ir jos pagrindu kurti šeimą tampa tiesioginės diskriminacijos priežastimi. Su tuo ypač akivaizdžiai susiduria LGBT bendruomenės atstovai, norintys sukurti šeimą:

... partnerystės ar santuokos neturėjimas yra, turbūt, vienas iš (diskriminacijos – autorės) aspektų, nes žmonės, sudarydami santuoką, jie automatiškai priima labai daug tų teisinių sprendimų, (...) paveldėjimas, vaiko turėjimas, įsivaikinimas, dirbtinis apvaisinimas heteroseksualiose santuokose, tada visas tas dovanojimų dalykas, bendra jungtinė nuosavybė, neliudijimai teisme, medicininiai tie visi klausimai. (...). Jie net nežino, kad tas teises turi. Tos pačios lyties partneriams, kurie neturi tų teisių, jiems kažkaip geriau matosi. Na, kad jie negali jomis pasinaudoti.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

... galvojau apie porą pavyzdžių, kur tiesioginė tokia visiškai aiški diskriminacija mano galva. Aišku, daugiausiai apie lesbiečių šeimas, kurių yra kuo toliau, tuo daugiau. Tai ne tik, kad jos kartu augina vaikus, bet jos kartu ir susilaukia vaikų. Jos kartu planuoja vaiką ir vienu ar kitu būdu susilaukia. Aš kalbu apie spermos donorystę arba čia Lietuvoje susiradus privatų donorą arba, tarkim, iš užsienio spermos banko. Na, ir paskui jos yra tikrai sudėtingoje situacijoje. (...) vienoje mano pažįstamų šeimoje, kai jos to vaiko susilaukė, antra mama, aišku, negalėjo pasiimti jokių motinystės atostogų. Dabar vėlgi, jeigu vaikas susergera, tai tik viena mama gali pasiimti. Ta biologinė mama yra pririšta prie to vaiko. Ji negali važiuoti į komandiruotes ir panašiai. Jeigu jai kas nors nutiktų, neaišku, kas būtų su tuo vaiku.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Aš žinau konkretų pavyzdį iš mano pažįstamo, kuris gyvena kartu ir jo tėvai nepalaikydavo tų santykių dviejų žmonių ir vienas iš jų turėjo šioki tokį turtą (...). Net jeigu jis ir paliks antrajai pusei butą, jis jį ir užrašė, bet (...) Jis tikras, kad giminės užginčys, bent iš principo nubaus tą žmogų, jeigu kas nors atsitiks, tai jie be problemų priteis bent pusę to turto, kadangi jie priklauso tam pirmam giminystės ratui. Tai mane visada stebina, kai tokius elementarius dalykus mūsų visuomenėje reikia pasakoti, kadangi jiems visos tos teisės dovanojamos, o mums tas teises reikia užkariauti.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Įvaikinimo klausimas buvo aptartas ir fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės diskusijoje. Jei LGBT asmenų teisę įsivaikinti riboja draudimas tos pačios lyties asmenims įteisinti santuoką ir jos pagrindu kurti šeimą, tai fizinę negalią turinčių asmenų atveju tokia kliūtis tampa jų sveikatos būklė ir negalios faktas, nors, kaip aiškėja iš diskusijos, kai kurios negalią turinčių asmenų šeimos norėtų įsivaikinti:

(...) na neįgaliesiems tai net nežinau tokio atvejo, kad neįgalieji įsivaikintų.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Taip, globą tai duoda, na dažnai, tarkim, moteris neįgalioji negali vaiko užauginti ir dažnai yra siūloma vaiką atiduoti, bet kad pačiam neįgaliam, kad nu jis norėtų įsivaikinti vaiką tai na aš manau čia būtų tokie kančių keliai praeiti, va čia žinokit, na, praktiškai neturim atvejo, tokio precedento, kad va tikrai žinotume.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Taip, ten yra taip, kad ar tu būdamas neįgalus arba ten ta neįgalioji galėsi suteikti vaikui tą idealiąją, normaliąją vaikystę. Nes, tarkim, kiek žmonės straipsnių rašė, kad ten va neįgali mama taip toliau ir panašiai, nu ir komentuoja – va, ten vargšas vaikas, jis niekada nebegalės ten su rogėm važinėti, ar ten su slidėm...

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

(...) iš tos pusės, aš įsivaizduoju, kad neduotų galimybės įsivaikinti nes vien dėl to, kad ten pavyzdžiui ar galėtum suteikti vaikui tą pilnavertę vaikystę, gyvenimą ir ten panašiai. Aš žinok netgi ir abejoju, ar tas neįgalusis turėtų tūkstančiais tų pinigų, žinai, ir ten turėtų ir normalias sąlygas, nu nebent ten per kyšius ar per kažką, bet ir žinokit ir iš tikrųjų, bet turbūt būtų neįmanoma. Nors iš tikrųjų problema ir yra, na, tarkim, negali ten susilaukti vaikų šeima ir na norėtų, bet, manau, čia yra labai sudėtinga.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Aplinkos pritaikymas

Kaip teigiama JT Neįgalųjų teisių konvencijoje aplinkos pritaikymas yra būtini ir tinkami pakeitimai ir pritaikymai, dėl kurių nepatiriama neproporcinga ar nepagrįsta našta ir kurių reikia konkrečiu atveju siekiant užtikrinti neįgaliesiems galimybę naudotis visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis lygiai su kitais asmenimis ar galimybę įgyvendinti šias teises ir laisves. Universali paskirtis apibrėžiama kaip gaminių, aplinkos, programų ir paslaugų, skirtų naudoti visiems žmonėms kuo platesniu mastu, paskirtis, kai nėra pritaikymo ar specializuotos paskirties būtinybės. Universali paskirtis taip pat reiškia pagalbinius įrenginius, skirtus konkrečioms neįgalųjų grupėms, kai tai yra būtina.

Nors tradiciškai aplinkos pritaikymo paslaugos gavėjais pripažįstami negalią turintys asmenys, tikslinėms aplinkos pritaikymo grupėms gali priklausyti ir vyresnio amžiaus asmenys, jauni tėvai su

mažamečiais vaikais vežimėliuose; o informacinės aplinkos pritaikymas reikšmingas ne tik intelekto ar psichikos sutrikimą turintiems asmenis, bet ir valstybinę kalbą nepakankamai žinantiems kitų etninių grupių atstovams. Romų tautybės atveju tai gali reikšti ribotas galimybes ginti savo pažeistas teises. Tyrimo dalyvis tik numanė, kad yra už žmogaus teisių gynimą atsakingų institucijų, bet neturėjo tikslesnių duomenų apie konkrečius pagalbos mechanizmus:

Ar nematot galimybės dėl teisių pažeidimo kur nors kreiptis? (Tyrėja) Visada mes kreipiamės, visada. (Romų etninę mažumą atstovaujantis tyrimo dalyvis) Kur? (Tyrėja) Kur, nežinau. Visada mūsų direktorius kreipiasi kažkur ten. Ir ten, ir ten, ir ten. (Romų etninę mažumą atstovaujantis tyrimo dalyvis, paryškinta – autorių)

Kitų etninių mažumų atveju, nepakankamai pritaikyta informacinė aplinka, respondentų nuomone, gali reikšti menkesnes galimybes gauti sveikatos priežiūros paslaugas (žr. skyrių „Sveikatos apsauga“).

Nelygybių sankirta

Tyrimas atskleidė, kad nelygybių sankirta gali atsiskleisti pačiais įvairiausiai pūviais, kurių negatyvų poveikį žmonių patirtims sustiprina sisteminė diskriminacija vienu iš pagrindų. Respondentai pateikė pavyzdžių, kur susikerta lytinė orientacija, amžius ir socialinė padėtis ar judėjimo negalia:

Jeigu mes kalbame apie LGBT asmenis (...) visi antrinės diskriminacijos pagrindai sunkūs, bet aš matau (...) amžius, nes tai yra dviguba diskriminacija tuo, kad mūsų orientacijos žmonės jau savo grupėje, viduje, labai linkę diskriminuoti žmones dėl amžiaus. (...) tai tampa tokia norma, kad net pasibaisėtina. (...) pokalbiuose, socialiniame gyvenime, (...) klubinėje erdvėje arba dar kur nors, jie yra atskirti plus jau žymiai vyresniame amžiuje, mes gi puikiai suprantame, kad mūsų orientacijos žmonės dažniausiai dėl sistemos, kuri yra sukurta ir neskaitina partnerystės (pabraukta autorių) ir gyvenimą kartu, (...) Tai žmonės ir pasirenka (...) vienvetę, bet ta vienvetė vėliau labai skaudžiai smogia tam žmogui, kadangi jis neturi antros pusės, jis dažniausiai neturi vaikų ir plus ta atskirtis, kadangi žmogus dažnai nesirenka draugus aplinkui, jie pasirenka išeiti iš šito gyvenimo vieniši. Na, ir tokių skambučių man tenka išklaudyti. Yra tie drąsieji, kurie skambina, bet kiek yra dar tokių, kurie neturi lėšų iš kur paskambinti (pabraukta autorių).

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

... manau, kad kombinacijų galima pridaryti labai įvairių. Sakykim, kad ir vežimėlyje sėdintis LGBT jaunuolis, tai yra priklausantis nuo savo gimdytojų, tėvų, kurie jį visur vežioja, nes vienam kažkur nueiti yra sunku. Jis negali pasakyti: „mama, aš šiandien noriu į LGBT centrą nueiti“, nes ten toks ir toks renginys. (...) Na, ir ką, jis sėdi namie ir graužia save dėl įvairių priežasčių ir tas prisideda prie nelabai kokios savijautos ...

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Arba lytinės orientacijos ir socialinės lyties sankirta:

Dvi moterys augina kartu neįgalų vaiką, bet jos negali nei susituokti, nei kažkaip būti pripažintos kaip pora. Taigi joms nepriklauso kompensacija automobiliui (...). Paskola irgi nebuvo kalkuliuojama kaip pajamos šeimoms. Dabar viena bando sužinoti apie pavardes ir apskritai tai jų atveju yra neįmanoma ir tai yra labai apsunkinama. Aš noriu pasakyti, kad čia yra ta sankirta, kur yra ir lytis, ir orientacija. Tikrai labai daugelis iš jų augina vaikus ir yra mamos, ir tada yra labai sudėtingoje situacijoje. (...) Visi nuolat kalba apie tuos homoseksualus, kurie įsivaikins vaikus, bet iš tikrųjų dauguma tų įsivaikintų, kurie būtų aktualūs, tai būtų ta antra mama, kad ji įsivaikintų tą vaiką, kurį ji planavo, kurį jos kartu planavo.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Nelygybių sankirtą ne visi tyrimo dalyviai suvokė kaip problemą. Siaurai suvokdami savo mandatą kaip prievolę atstovauti savo tautos politinius interesus, lenkų bendruomenės atstovai ignoruoja skirtynes grupės viduje ir atmeta potencialias nelygybių sankirtas, galinčias didinti jų atstovaujamos grupės pažeidžiamumą visuomenėje. Lenkų tautybę atstovaujančio informanto teigimu, lenkai traktuojami kaip itin homogeniška grupė: didžioji dalis asmenų yra katalikai, heteroseksualios seksualinės orientacijos, neturintys neigiamų nuostatų negalias turinčiųjų individų atžvilgiu. Pastebimi tik požiūrio į politiką skirtumai bei akcentuojamas lenkų tautybės asmenų vieningumas, religingumas:

Mes visi 99,99 procentų esam katalikai. (...) Aš nežinau, mūsų gal nedomina šita orientacija, aš nesutikau žmogaus tarp lenkų, kuris pasakytų, kad aš esu gėjus, xxx [nekorėktiškas terminas] ar kitaip.

(Lenkų etninės grupės atstovas)

Atvirai neigiamas požiūris į LGBT grupę atstovaujančius asmenis, primetant jiems atsakomybę dėl visuomenei būdingos homofobijos arba diskriminaciją apsunkinančios nelygybių sankirtos nematymas išryškėjo ir vyresnio amžiaus žmonių fokusuotoje grupėje, kurie taikliai įvardijo pačioje tolerancijos sampratoje slypinčią galios asimetriją – dominuojančios grupės galimybę rinktis, ką ir įvykdžius kokias sąlygas pakęsti (toleruoti) savo aplinkoje. LGBT žmonėms keliamas imperatyvas būti nepastebimais (slėpti savo neatitikimą dominuojančiai normos sampratai), šių žmonių socialinį matomumą vertinant kaip siekį turėti išskirtines teises:

Visų pirma, tos, taip vadinamos, mažumos, galėtų elgtis kukliau ir tada nebūtų tokio pasipriešinimo tarp visuomenės, nes jie labai demonstratyviai tą daro ir reikalauja išskirtinių teisių. Tegu jie turi tą savo vadinamą nukrypimą nuo normos ir tegu jie taip ir gyvena. Bet kam viešai taip viską demonstruoti. Tada būtų ir kitokia žmonių tolerancija.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Jeigu yra vyresnio amžiaus homoseksualus asmuo. Kaip jums atrodo, ar jis galėtų būti, ar galėtų dalyvauti jūsų veikloje? (tyrėja) *O kodėl gi ne. Ant kaktos tai neparašyta (pabraukta – autorės), koks jis yra. (Pagyvenusios moters komentaras) Tegu dalyvauja. (Pagyvenusios moters komentaras). Dalyvauk ir būk žmogus (pabraukta – autorės).*

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Tačiau kalbant apie žmones, dėl „rasinių“ požymių išsiskiriančius iš daugumos, padidėjęs jų matomumas viešoje erdvėje senjorų buvo pateikiamas kaip įrodymas, kad rasizmo problemos visuomenėje nėra, nors referuojant į juodaodžius žmones vartota nepriimtina „negro“ sąvoka:

Anksčiau Lietuvoje juodaodžių būdavo mažai, kitų tautybių mažai. Anksčiau būdavo nuostabu, kai pamatai pvz.: negrą troleibuse. Dabar jų yra daug ir niekas į juos nekreipia dėmesio. Kokia čia gali būti diskriminacija? Mano supratimu, kad šituo aspektu tikrai jokios diskriminacijos nėra.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Disponavimo vieša erdve „legalumo“ leitmotyvas vyresnio amžiaus žmonių pasisakymuose atsiskleidė kaip ryškus dominuojančią galios grupę („daugumą“) ir subordinuotas atskirties grupes (mažumas) skiriantis riboženklis, ypač jei ši erdvė, pavyzdžiui, Gedimino prospektas, turi simbolinę reikšmę. Dominuojančios grupės teisės į viešą erdvę buvo normalizuojamos, o subordinuotų – kvestionuojamos. Tačiau samprotavimai apie galimas nelygybių sankirtas atskleidė ir tam tikrą diskriminacijos suvokimo paradoksalumą. Viena vertus, vyresnio amžiaus žmonių fokusuotos grupės dalyvių pasisakymuose LGBT, juodaodžių žmonių diskriminacija buvo neigiama (ar nepastebima), bet tuo pačiu, nesąmoningai pripažįstama. Tai atskleidė nuogaštavimai, kad situacijai hipotetiškai apsvirtus „180 laipsnių kampu“, taip vadinama dauguma galėtų pasijusti kaip mažuma, kas nedžiugino, tuo pačiu pripažįstant, kad esamas elgesys su „mažumomis“ nėra grindžiamas lygaus traktavimo principais:

Ta, tie homoseksualistai, jie tikrai per daug reiškiasi ir dėl to sukelia tokį nepasitenkinimą iš daugumos, kaip sakant. Jeigu dabar pradėtų visi invalidai su savo ratukais važiuoti į Gedimino prospektą? Šios mažumos mes neignoruoju. Tai mes, ta dauguma, gal pasijustumė kaip mažuma. Kartais jau, šitaip.

(Vyresnio amžiaus fokus grupės dalyvė)

Kita vertus, jaunimo diskusijų grupės atstovai pabrėžė, kad daugialypės diskriminacijos atveju jaunas žmogus, turintis negalią, atstovaujantis LGBT grupę, religinę arba tautinę mažumą būtų diskriminuojamas ne dėl jauno amžiaus, o dėl antrojo požymio – pvz.: negalios, seksualinės orientacijos, tautybės ar religijos: „*manau, kad jaunu būti nėra blogai*“. Taigi, jaunimo atstovai, nors ir identifikuodami save kaip tam tikrais aspektais jautrią visuomenės grupę, pripažįsta didesnę kitų socialinių grupių pažeidžiamumą. Analogiškos nuomonės buvo ir budistus atstovaujanti pašnekovė, įsitikinusi, jog papildomi išskirtiniai tapatybės aspektai sustiprina diskriminaciją dėl išpažįstamos religijos. Jos nuomone, diskriminaciją galėtų sustiprinti, pvz.: negalios turėjimas, buvimas moterimi. Manoma, kad dėl šių tapatybės aspektų patiriama didesnė diskriminacija nei dėl išpažįstamos religijos:

Mano nuomone, yra daug diskriminacijos lygių. Pirmasis jų gali būti buvimas moterimi, antrasis gali būti judėjimo negalios turėjimas, kitas – religija. ... Kitokios religijos išpažinimas yra tik pats viršutinis lygis.

(Budistų religinės mažumos atstovė)

Lyties ir negalios pagrindų sankirtoje didesnis dėmesys tenka moterų diskriminacijai dėl negalios. Antrasis tapatybės aspektas – buvimas moterimi – paprastai ignoruojamas, kas pasakytina net apie medicinos specialistus, ir stipriai apsunkina moterų su negalia padėtį ar jas nužmogina:

Gal mes kaip moterys, tai į mus žiūri kaip į kokias belytes asmenybes, tokių dalykų susilaukiame, na, pavyzdžiui, ar vaikų galėtume susilaukti, ar kažkas tai tokio, kaip sakyti ligoninėse, gimdymo namuose, ginekologinėse.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Dar kai moterys nu tokios yra tai sunkiausia ..., tada, kai reikia eiti pas ginekologus. Tai čia labai įdomus požiūris žinokit ir šitoj vietoj, kaip ir sakau, mes turim būti nežinia kokios jau pelytės ar kaip čia suprast, nes kai paklausia: ooo, tu dar ir vyrą turi.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Tai va kai atveži vaiką į ligoninę tai gydytojas ne į vaiką, o į mane žiūri: „tai kaip tu čia dabar?“ [susilaukei vaiko - autoriai]. Tai aš jam ir sakau: ne į mane žiūrėkit, o į vaiką.

(Fizinę negalią turinti fokus grupės dalyvė)

Panašios tendencijos buvo stebimos ir kituose tyrimuose – pvz.: Šumskienė et al, 2014³⁷ atliktoje moterų, turinčių negalią, gyvenimo kokybės studijoje teigiama, jog Lietuvoje negalią turinčios moterys dar gana dažnai susiduria su visuomenės abejojimu jų moteriškumu. Viešumoje joms yra prikišamas per didelis rūpinimasis savo išvaizda, su jų lytiškumo nuvertinimu negalią turinčios moterys dažnai susiduria ir medicinos įstaigose. Kaip atskleidė aukščiau minėta studija, vyriškame kolektyve dirbančios moterys, turinčios negalią, kolegų suteikiamą pagalbą yra linkusios daugiau vertinti kaip vyrų pagalbą moteriai, ir ši patirtis joms yra kur kas malonesnė negu „sveikųjų“ visuomenės narių patarnavimai negalią turinčiam asmeniui.

Lyties tapatumas asmeniui yra labai svarbus, ir tikimasi, kad jo lyties raiška būtų teigiamai įvertinta, todėl moterys su negalia bendradarbių elgesį interpretuoja joms psichologiškai palankesniu būdu.

³⁷ Šumskienė, E., Augutienė, R., Jonutytė, J., Šumskas, G. Moterų, turinčių negalią, gyvenimo kokybės tyrimas. Vilnius, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014

Nenorėdamos akcentuoti negalios, kad ji būtų požiūrio į jas leitmotyvas, negalią turinčios moterys daugiau nori pabrėžti savo moteriškumą, tikėdamosi, kad kiti tai matytų ir reaguotų teigiamai. Ši lyties ir negalios sankirta negalią turinčių moterų atveju suveikia kaip labai stiprus asmens lytiškumą represuojantis veiksnys ir trukdo teigiamai priimti savo lytinę tapatybę (moteriškumą).

Diskriminacijos, nepakantumo priežastys ir jų šalinimo galimybės

Atsižvelgus į tai, kad skirtumus pažyminčių kategorijų formavimas vyksta skirtingo lygmens kontekstuose, o skirtingos socialinės grupės visuomenės priimamos nevienodai, darytina prielaida, kad diskriminacija ar nepakantumas joms turės skirtingas prielaidas ir išraišką. Vienos nelygaus asmenų traktavimo priežastys susijusios su sisteminiiais, kitos su asmeninio pobūdžio veiksniais. Diskriminacija gali būti patiriama dėl sąmoningo sprendimo pakenkti arba tapti atsiribojimo, abejingumo, pasyvaus stebėtojo pasekmė.

Respondentų pasisakymuose apie diskriminaciją sukeliančias priežastis galima išskirti *makro* arba institucinį, *mezo* arba bendruomenės ir *mikro* arba asmeninį lygmenis. Diskusijų metu buvo atkreiptas dėmesys į valstybės ir jos institucijų pasyvumą, sprendžiant struktūrines diskriminacijos problemas:

Aš girdėjau, kad yra tokie antidiskriminaciniai įstatymai, kurie visiškai neveikia, kuriuos mes prisiėmėme vien todėl, kad reikėjo įstoti į ES.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

(...) kontrolierius, labai silpna institucija, visiškai yra politiškai priklausoma. Tai ką mes galime norėti iš politiškai priklausomos institucijos, kuri kiekvienais metais bijo prarasti savo kėdę, jeigu už ataskaitą neprabalsuos. Tai aš per daug nieko ir nesitikiu, bet aš manau, kad turi būti tie kiti mechanizmai tiems antidiskriminaciniams įstatymams užtikrinti, kad pusė LGBT žmonių nežino, kad mes tokius turime, jie nežino, kad mes nusipelnome tų pačių teisių darbo rinkoje kaip ir mūsų heteroseksualūs draugai.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Reikia pastebėti, kad yra valstybės pasyvus požiūris į šitą (LGBT – autorės) žmonių grupę ilgą laiką. (...) kol valstybė nematys mūsų kaip socialinės grupės, nepripažins viešai, o ne „po kilimu“, nes aš suprantu, kad yra tokių dvigubų standartų, kai reikia ES parodyti tam tikrus... taip, tai yra tokia grupė, bet realių tokių pačių priemonių, kurios yra daromos kitoms pažeidžiamoms grupėms, man jų trūksta ir tam tikro viešo kalbėjimo, kad valstybė rūpinasi šitais piliečiais, man to trūksta.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Išankstinės nuostatos, neigiamas požiūris, baimė ir gailestis – romų tautybės bei fizinę ir psichikos negalią turinčių asmenų kasdienės patirtys:

Aš nemačiau kitos tautybės, kuri būtų taip diskriminuojama, kaip romų tautybė. Čia iš senų laikų. Užsidirbo savo vizitinę kortelę, kad romas vagia arkli, ir viskas. Nuo šitų laikų ir prasidėjo viskas. Romų tautybė- vagys. Daro tiktai blogai, viską blogai. Vienu žodžiu... .

(Romų etninės mažumos atstovas)

Pasitaiko, kad eina mama su vaiku ir mažas vaikas klausia: „mamyte o kodėl čia taip, jai kojas skauda“? Arba paklausia: „kas čia tau taip yra?“ O mama sako: „vaikeli, nosisuk, nežiūrėk, einam, einam“.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

O dar sako: „fu, kaka“.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Ir nežinai, ką ten susirinkę būrelį jie ten apie tave kalba. Žmogui tai neduoda pasveikimo, žmogus ieško jau kito atsiribot darbą pakeist išeit, o paskui kaip, pavyzdžiui, man buvo – aš pakeičiau darbą, susirenka ir vėl ateina iš mano darbo, ir vėl su kažkuo šnekasi, šnabždasi labai neigiamai veikia visa šita ir stengiuos, kad kuo mažiau žmonių sužinotų, pavyzdžiui, iš mano tik patys artimiausi giminės žino, o daugiau niekas iš tolesnių niekas nieko nežino.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Respondentų nuomone, sprendžiant diskriminacijos prevencijos klausimus trūksta politinės valios ir nuoseklumo įgyvendinant pilietinės ar akademinės bendruomenės rekomendacijas:

... tų rekomendacijų politikams ar sprendimų priėmėjams buvo ir yra daug. Kiek (...) tie patys NVO ir institutai, sociologai ir visi kiti mokslininkai, tai kiek buvo pateikta visokiausių rekomendacijų ir gerosios praktikos pavyzdžių, kiek išleista ir pateikta buvo tarptautinių projektų ir pateikiama patiems sprendimų priėmėjams. Viskas tas yra, bet turėtų atsirasti kažkoks imperatyvas. Iš kur jis? Iš išorės jis negali, nes čia bus, kaip jūs ir sakėte, kad tai nuleista iš ES ir supuvusios Europos. Iš kur turėtų ateiti tas imperatyvas, kad atsižvelgti ir vykdyti?

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Nors Europos Sąjunga diegia įvairias romų integracijos programas, tyrime dalyvavęs romų tautybės atstovas buvo jų atžvilgiu labai kritiškas:

Ne ne ne. Negirdėjau [apie romų tautybės asmenų integracijai dedamas pastangas - autorės]. Tik tai girdėjau, kad prezidentė, mūsų ekselencija, iš Europos Sąjungos gavo lėšų nugriauti visą taborą (juokiasi). Viską nugriauti. Ir kuo greičiau. Dėl to čia ir „presuoja“ visus. Tiek ir girdėjau. O kad padėti, kad ką nors padaryti normaliai – ne negirdėjau. Aš su politika normaliai, žinau apie politiką daug ką. Vienu žodžiu, čia nereikia daug žinoti. Čia viskas matosi pagal situaciją. O situaciją visi žino. Va taip ir yra viskas Lietuvoje.

(Romų etninės grupės atstovas)

Kaip problema išryškėjo ir nepakankamas socialiai pažeidžiamų grupių atstovavimas sprendimų priėmimo struktūrose. Nors negalią turinčių asmenų integracija politiniame lygmenyje turėtų vadovautis „nieko apie neįgaliuosius be neįgaliųjų“ principu, jo yra nesilaikoma net ir struktūrose, kurių pavadinimai tiesiogiai nurodo į negalią turinčių asmenų klausimus:

Aš siūlau departamente įdarbinti neįgaliuosius o ne sveikus žmones.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Va čia yra variantas va čia yra dalis atsakymo, įtraukti į sprendimų priėmimą [negalią turinčius asmenis - autorės].

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Išvis aplamai [į departamentą – autorių pastaba] vien tik neįgaliuosius priimti, o ne porą neįgaliųjų ir penkis sveikus, tai neįgalieji momentaliai bus sužlugdyti.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Panašių lūkesčių dalyvauti sprendimų priėmimo turi ir romų tautybės asmenys, tikėdamiesi, kad toks politinis užnugaris padėtų ne tik spręsti jų patiriamas problemas, bet ir keičiant neigiamas nuostatas, kadangi formalus Lietuvos Respublikos paso turėjimas šiai etninei grupei anaipol nereiskia piliečiams priklausančių teisių užtikrinimo:

Kad būtų romas kaip ir priskirtas vyriausybei, kad žmogus į jį žiūrėtų normaliai. Daleiskim, žinot kaip žmonės čia visi Lietuvoje: „Ką čia romų tautybė. Ai, jais niekas nesirūpina. Jeigu vyriausybė spaudžia, tai mes taip pat juos spausim“. Jeigu jis bus trupučiuką prie vyriausybės, tai ir žmogus žiūrės kitaip, kad, jeigu ką, vyriausybė atvažiuos arba paskambins, kad: „Nedarykit taip. Čia mūsų žmogus. Jis turi Lietuvos pasą, Lietuvos tautybės“. Kad būtų kažkaip taip.

(Romų etninės mažumos atstovas)

Švietimo sistema, kuriai tenka svarbi visuomenės narių nuostatų formavimo funkcija taip pat sulaukė priekaištų dėl nepakankamo indėlio į diskriminacijos prevenciją ir pagarbos įvairovei vertybių formavimą:

Pagrindinė viską apjungianti priežastis, tai būtų tiesiog informacijos stoka.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

(...) visiškai švietimo nebuvimas. Niekur, nei formaliame sektoriuje tie patys specialistai nežino, kad pas juos gali ateiti LGBT žmonės, ar ne. Na, o jeigu ateina, tai jie nežino kaip su jais bendrauti, nei ką su jais daryti, kaip neuždavinėti kažkokių (...) klausimų. (...) Policininkai, mokytojai, socialiniai darbuotojai. Nežinau, kokių dar čia yra tų specialistų... Ta prasme, niekas nėra mokomas tokių dalykų (pabraukta – autorės). Socialinių reklamų šita tema irgi nėra. Jeigu jos bandomos inicijuoti, tai jos yra užbaninamos (uždraudžiamos – autorės) ir natūralu, kad niekas nieko nežino. Čia net nereikia stebėtis.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Tačiau visuomenės švietime, plačiąja prasme, respondentai išvelgė ir didelį transformuojantį potencialą, su sąlyga, kad visuomenės švietimas vykdomas kompleksiskai apimant skirtingus lygius:

... švietimas tikrai padėtų. Tas švietimas turi būti labai sistemingas, pradedant formaliu, tai mokyklose, ne universitetuose, tada visiems tiems specialistams, teisėjams, politikams, medikams, mokytojams. Ta prasme, visiems. Turi būti integruota į bet kokią švietimo programą... (...) Atrodo, pareigūnas turi ginti žmogaus teises, žinoti, kas yra homofobinis nusikaltimas. Visiškai ignoruoja tą sritį.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Tai aišku, kad čia labai kompleksiskai reiktų žiūrėti. Jeigu vieną sritį pakibinsi, o kitos nedarysi, tai niekas čia nevyks. Na, aišku, ir čia švietimas, na, nežinau, švietimas, švietimas, švietimas, bet visais lygiais. Čia ir žiniasklaida, ir darželiai, ten ir mokyklos visais lygiais. Visur, nes tų stereotipų tiek daug ir jie taip artikuluojami, reprodukuojami visada ir aišku, čia Švietimo ministerija visiškai nepasijungia, nedalyvauja jie tenai.

(Fokus grupės lyties pagrindu dalyvė)

Dalis tyrimo dalyvių, atstovavę psichikos ir fizinę negalią turinčius asmenis, aktyviai veikia edukacinėse, švietimo programose – „Gyvojoje bibliotekoje“, „Pažink negalią“, kurios yra ne tik populiarios, veiksmingos, randa atgarsį jaunimo tarpe, bet ir turi terapinį poveikį jų dalyviams – negalią turintiems asmenims:

(...) važinėjam po mokyklas „Pažink negalia“, vaikams pasakojam, kad būna visokių žmonių su negalia, ir jiems įdomu kaip jiems smagu yra, jie klausinėja, o vat atrodo, kad tas suaugęs bando sieną pastatyti nu atseit jiems nereikia to matyt.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Tai tu atminti kiek mes metų jau tą dalyką darom/ kai mes prieš kokius na// gal kokių 10 metų pradėjom šitą dalyką tai žinokit koks mums pasipriešinimas buvo iš direktorių iš pedagogų, jūs ką jūs norit jaunus žmones čia traumuot, o dabar...

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Dabar jūs tik atvažiuokit, kviečia vos užsiregistruot galima ten spėt, žinoma be problemu, super, laukia.

(Fizinę negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Aš dalyvauju „Gyvojoje bibliotekoje“ ir tenka po Lietuvėlę pavažinėti ir su mokiniais, ir su studentais, ir šiaip su žmonėmis kalbėtis. Tai jaunimas dažniausiai išklauses tavo istoriją sako: nuostabu, neįtikėtina, sako, niekada nepasakyčiau, kad jūs sergate kažkuo tai. Bet informacijos jie gauna iš tavęs daugiau negu per žiniasklaidą, per televiziją ir jie labai dėkingi, jie noriai dėl savo draugų pergryvena: vat turiu draugą, jam tas ir tas, ką jūs patartumėte? Netgi ir patarimo klausia, kreipiasi – ką daryt, arba močiutė viską šveičia pro langą, ką daryt su tokia močiute? Nu, žodžiu, jaunimas, jaunimas susiduria savo gyvenime su neįgaliaisiais ir jiems įdomu, kas tai per žmonės, kuo jie kvėpuoja.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Man buvo sunkiau išgyventi ta, kad aš turiu negalią niekam nieko nesakydama/ man reikėjo išsipasakot man reikėjo supratimo man reikėjo atjautos, giminė nuo manęs nusisuko man tiktais beliko pašaliniai žmonės, kuriuos nepažįstu jie manęs taip pat nepažįsta bet vat mes taip atsisėdam netikėtai ant suoliuko ir pasišnekam ir vat e esu labai dėkinga „Gyvajai bibliotekai“, kad atsirado galimybė kalbėti apie save apie savo gyvenimą apie savo sunkumus apie savo lengvasias puses ... aš išsikalbėdama, išsiaiškindama aš padėjau pati sau aš pasidariau ramesnė. (pabraukta - autorių) Manęs nė kiek neįaudina, kad aš galiu kažkam tai leptelti jog aš turiu psichinę negalią man tai nei šilta nei šalta ką jis pasakys ar ar teigiamai ar neigiamai.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvė)

Tyrimo dalyviai pripažįsta, kad Lietuvos visuomenė yra labai įvairi, be kita ko – ir etniniu, religiniu pagrindu, tačiau sėkmingiausiai joje jaučiasi asmenys, kurie, nors ir atstovaudami skirtybes, geba asimiliuotis, nekristi į akis savo gyvenimo būdu, papročiais ar įpročiais. Pavyzdžiui, žydų tautybės asmenys Lietuvos visuomenėje jaučiasi patogiai, o ne itin ryški žydų diskriminacija siejama su žydų

gebėjimu prisitaikyti prie Lietuvos kultūros, ir, atvirkščiai – viešajame diskurse aktyviau besireiškiančių grupių atstovų patirtis dažniau yra neigiama:

Iš tikrųjų, aš manau, kad su žydais yra truputį kitokia situacija, nes patys žydai yra labiau prisitaikę prie Lietuvos kultūros ir nėra tokio kalbos barjero, finansiškai jie niekuo neišsiskiria ir dėl to labiausiai diskriminavimo pačioje visuomenėje, tokio ne, nėra. Aš manau, kad šiuo metu tai pavyzdžiui lenkai gauna daug daugiau tokios agresijos.

(Žydų etninės mažumos atstovė)

Etikečių klįjavimas yra viena skaudžiausių tokios asimiliacijos išraiškų, kai *kitoks* ar išsiskiriantis žmogus ne tik nemėginamas suprasti, bet ir iš anksto smerkiamas, visai socialinei grupei priskiriant tam tikrus stereotipinius požymius, kuriamos bendravimo kliūtys, viešųjų paslaugų prieinamumo barjerai. Pavyzdžiui, atstovavimas kitai, negu dominuojanti religija, suvokiamas kaip neigiamą konotaciją turintis priklausymas sektai:

Bando lipdyti, kaip Lietuvoje daugumai ne Romos katalikų tikėjimą išpažįstantiems žmonėms, sektos etiketę. Tai čia tas yra. Bet tai tada sekta yra absoliučiai visi, kaip sakyti, labai didelė žmonių grupė. Tai, vėlgi man atrodo, tas pats dalykas – apie nežinojimą eina kalba. Jeigu nelabai žinai, tai labai lipni etiketė – sekta, ir paprastai viskas aišku.

(Budistų religinės mažumos atstovė)

Polinkio klijuoti etiketes išraiška yra visuomenės abejingumas atskirų socialinių grupių situacijai, kuriama socialinė distancija, vidinės žmonių baimės:

Visuomenėje yra nusistovėjęs toks požiūris, kad jeigu yra kažkokia problema ir tu ją ignoruoji, tai ji automatiškai dingsta. (...) „man tai nerūpi ir kodėl aš tuo turėčiau rūpintis. Man geriau yra sakyti, kad aš viską žinau ir atstokit nuo manęs“. Man atrodo, kad mes visi galime sutikti, kad mūsų visuomenėje abejingumo yra tikrai daug.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Dalinai visa diskriminacija, bodėjimasis kažkokiomis grupėmis, mažumomis, kyla iš tokios vidinės žmogaus baimės. Visi žinome, jeigu nežinau kažko, tai, tai pradėdu to bijoti, netgi priešintis ir manau, dėl ko kyla ta vidinė baimė. Galbūt reikia pripažinti, kad tai yra ir sovietinių laikų kažkoks palikimas, todėl kad tada mes tikrai nežinojome apie homoseksualius. Nekalbu jau apie biseksualius ir transeksualius, apie kuriuos net nekalbėjome. Taip pat buvo, kad neįgaliųjų pas mus irgi nėra. Tiesiog jų tada nebuvo ir dabar tarsi tai persiduoda vėl, kad tokių nėra. Tokių mes nežinom ir staiga jeigu pasako: „oi, čia tokių yra, mes esame“, tai tada tokia vidinė baimė atsiranda, tada ir tas pasipriešinimas atsiranda.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Atkreiptas dėmesys, kad kovojant su nepakantumu įvairioms socialinėms grupėms labai trūksta sektinų pavyzdžių – viešų žmonių, nebijančių išreikšti savo pozicijos pagarbos įvairovei klausimais:

Gal dar galima būtų pasakyti, ko trūksta mūsų bendruomenėje ir visuomenėje, tai tam tikro celebrities (įžymybių – autorės), kurie galėtų, kurie yra gerai žinomi ir gerbiami asmenys galėtų atlikti tą pilietinę funkciją, kuriems jau būna tokių dalykų, kuriems jau nėra ką prarasti gerąja prasme.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvis)

Mes turime visokių, bet dažnai jie nėra geri pavyzdžiai (...), o jaunam žmogui tikrai trūksta kažko, į ką tu pažiūrėjęs galėtum suprasti, kad „vau“.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Gal autoriteto trūksta. Matomo autoriteto. Jeigu turim autoritetus, paprastus, tradicinės orientacijos žmones, tai lygiai taip pat galėtų būti LGBT kažkokių žmonių iškeltų, kurie gal rodytų gerą pavyzdį.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Taip, daugiau ir tikrai nes yra jos [informacijos – autorės] stoka ir žmonės patys nežino ir bijo reikia ir daugiau žmonėm parodyt ir teigiamų patirčių ... teigiamai kaip ten sugebėjo ten išsilavinimą gaut ir va dirba žmonės, ir taip toliau, šeimose gyvena, ... daugiau parodyt nu amatų tas nes sakau ta stoka informacijos irgi veda į tą neigiamumą žmonių... Aš manau, kad to daugiau galėtų būt, tas švietimas toksai.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Ko gero, tai televizijoje tiktai Saulius Pečiulis taip drąsiai buvo pasakęs, kad aš psichinis ligonis ir buvo normalus žmogus.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Kaip vieną veiksmingiausių diskriminacijos įveikimo būdų respondentai įvardino galimybę gauti informaciją, kuri atliepia skirtingų grupių žmonių poreikius ir sistemingą švietimą:

Manau, svarbiausias dalykas yra informacija. Informacija apie skirtingas religines organizacijas, religijų turinį. Svarbu, kad būtų sudaromos galimybės su jomis plačiau susipažinti. Tačiau Lietuvoje tokių galimybių ir yra. Gali išsinuomoti patalpas kokiai valandai ir skleisti savo gerąją žinią. Iš kitos pusės, nebūtų labai gerai, jei įvairių religinių organizacijų atstovai eitų gatve ir skelbtų visiems savo religines pažiūras. Svarbu, kiekvieno žmogaus susidomėjimas religijomis. Jeigu žmogus yra smalsus ir dar mėgsta skaityti, jis pats gali išsiaiškinti daugiau apie įvairias religijas, gauti daugiau informacijos. Tame pačiame Facebook, atsivertęs religinių bendruomenių puslapius, gali sužinoti, kuo kiekviena bendruomenė gyvena. Manau, kad žinios, informacijos kiekis mažintų įvairius stereotipus.

(Budistų religinės mažumos atstovė)

Aš grįžtu prie savo minties, kad švietimas tikrai padėtų. Tas švietimas turi būti labai sistemingas, pradedant formaliu, tai mokyklose, ne universitetuose, tada visiems tiems specialistams, teisėjams politikams, medikams, mokytojams. Ta prasme, visiems. Turi būti integruota į bet kokią švietimo programą... Net politikų programose nėra net viktimizacijos topiko (temos – autorės) arba žmogaus teisių topiko. Ta prasme, jie absoliučiai nesimoko normalių dalykų. Atrodo, pareigūnas turi ginti žmogaus teises, žinoti, kas yra homofobinis nusikaltimas. Visiškai ignoruoja tą sritį.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Arba socialiai atsakingas privataus sektoriaus iniciatyvas integruoti pažeidžiamų (neįgalių) grupių atstovus į darbo rinką:

Dar pridėsiu, kad yra tokios įstaigos, kurios pačios bando integruoti. Tarkim, parduotuvė RIMI, nežinau ar žinote labai, stengiasi priimti visus neįgalius žmones dirbti bent jau 0,5 ar 0,25 etato. Tai irgi yra tokia iniciatyva. Jeigu ne vyriausybė, tai kažkaip patys žmonės.

(Seksualinės orientacijos fokus grupės dalyvė)

Daugiausia informacijos apie valstybės teikiamą paramą turėjo ir palankiausiai ją vertino jaunimo ir psichikos negalią turintys tyrimo dalyviai. Praktiškai visi psichikos negalią turintys respondentai žinojo apie galimybę nemokamai lankytis kultūros renginiuose, dalyvauti būrelių veikloje, ir aktyviai šiomis galimybėmis naudojami, tačiau vertėtų pabrėžti, kad daugiausia buvo kalbama apie paprastą užimtumą, laisvalaikio leidimą, o ne integraciją į darbo rinką, mokymąsi visą gyvenimą, specifinių gebėjimų ugdymą:

[Yra] tokios organizacijos, kurios neįgaliesiems padeda susirasti darbą yra rengiami kursai išmokyti sakykim jaunimui ar siuvimo ar ten maisto gaminimo ar kompiuterinio raštingumo ar molio.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Taip dabar jau yra daug programų kada jau suserga yra visokių programų ir tos ir veiklos ir visko, o anksčiau taigi nebūdavo.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Labai veiksmingos jeigu žmogui gali va ir čia ateit čia gi gali užsiimti ir moliu, ir lėlėm, ir dekupažu, ir siuvimas broškių taigi čia tiek yra veiklos, ir darželį gali paravėt, išeit. Visko dabar mes irgi einam, ir ansambliai, ir dainuojam, susirenkam, ekskursijos, teatrai, dar nepaminiėjau – visokios ekskursijos, susigalvojam, kur nueit dar ir pakvietimus gaunam ir į koncertą gi mus kvietė.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Ir į koncertą gi mus kvietė, ir į valdovų rūmus, ir dar Grybauskaitė dalyvavo, neįgaliųjų buvo gi šitas kaip tas.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Mes koncertą darėm filharmonijoje, turėjom pakvietimų, ir iš viso tik turėk, sakau, noro sveikatos.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Iš dalies tokią situaciją su ribota užimtumo ir veiklos pasiūla paaiškina tolesnėje diskusijos eigoje išryškėjęs psichikos negalią turinčių asmenų poreikis užimtumui, kultūrinei veiklai, laisvalaikio užsiėmimams ne tiek dėl prasmingų pasiekimų ar rezultatų, kiek dėl proceso – t.y., galimybės bendrauti, išeiti iš namų:

Tiesiog sutikai žmogų, kuris turi negalią, ir negali rast sau vietos namuose tai gali pasiūlyti ateiti čia. Juk ir yra Vasaros [g. - autorės] 5 irgi... neįgaliųjų centras, ir Gėlių [g. - autorės] 7 Lietuvos su negalia [sąjunga - autorės] tenai jie ateina, ir fizinę negalią turintys, ir psichinę negalią turintys taip pat. Galima užsiimti įvairiais darbeliais: kas rašo eilėraščius, gali padeklamuoti, kiti pasiklaudyti, vienu žodžiu, galima rasti išeitį iš savo namų. Nes namuose sėdėti arba tu savo artimųjų nesuprantamas, arba tu vienišas, ir būtinai reikalingos tokios asociacijos, tokios neįgaliųjų grupės, kur gali ateiti, pasireikšti, padaryti kažką tai ir pačiam maloniau, ir ta liga ne taip stipriai slegia tave.

(Psichikos negalią turinčių asmenų fokus grupės dalyvis)

Tyrime dalyvavę jaunimo minėjo platesnį jiems teikiamų paslaugų spektrą, specialias programas, kitas valstybės teikiamas garantijas, pradedant renginiais, baigiant – nemokamu mokslu bei įdarbinimo programomis:

Visi renginiai, pavyzdžiui, festivaliai, manau, nukreipti būtent į jaunimą, o ne į pvz.: pagyvenusius žmones.

(Jaunesnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Iš tikrųjų, iš kitos pusės yra labai daug plusų būti jaunu žmogumi, dėl socialinės paramos gavimo, galimybių nemokamai mokytis.

Privilegijos, kaip nemokamas švietimas ir taip toliau.

(Jaunesnio fokus grupės dalyvis)

Bet šiaip jaunimas turi erdvę veikti. Praeitais ar užpraeitais metais dar gyvavo programa „Youth in action“. Ten ganėtinai jaunimas pasireiškė nemažai. Tiek į integraciją, tiek visur kitur.

(Jaunesnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Apie darbo rinką, dabar irgi yra tam tikrų vietų dalyvauti jaunimui. Jaunieji ūkininkai dabar gauna paramą, po to verslininkai, jeigu nori savo verslą kurti, irgi gauna paramą.

(Jaunesnio amžiaus fokus grupės dalyvis)

Delphi tyrimo duomenys

Veiksniai, darantys įtaka Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi

Išgryninant veiksniai, kurie turėjo įtakos Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi įvairių jos grupių atžvilgiu, ekspertai kaip svarbiausius įvardijo tuos, kurie atspindi nuostatų pokytį neigiama linkme t.y. šie veiksniai išlaiko diskriminacijai vystytis palankias sąlygas. Visų pirma, tai būtų galios institucijų atstovų viešas diskriminaciją skatinančios pozicijos reiškinys bei diskriminaciją skatinančių įstatymų projektų siūlymas. Tokie veiksmai iš visuomenėje atpažįstamų ir galimų laikyti kaip sektiniais pavyzdžiais žmonių galimai socialiai legitimuoja diskriminacijos apraiškas. Todėl vienas iš ekspertų pastebi: *„Politikai, o ypač aukščiausi valstybės pareigūnai, privalo suvokti, kad visuomenė lygiuojasi į juos, stebi, mėgdžioja, diskutuoja ir mokosi. Todėl atviras, drąsus, aiškus ir adekvatus kalbėjimas bei elgesys su pažeidžiamomis grupėmis, nedviprasmiškas diskriminacijos netoleravimas bei aktyvus dalyvavimas visuomenės sąmoningumo didinimo renginiuose/programose yra vienas iš kertinių visuomenės augimo katalizatorių“*.

Ekspertai atkreipia dėmesį, jog per lėtas visuomenės nuostatų kitimas teigiama linkme iš dalies grindžiamas ne tik dalies politinio, bet ir akademinio sektoriaus atstovų priešiška pozicija įgyvendinant liberalios demokratijos principus. Dalis antidiskriminacinių principų yra prieštaringi tradicinėms vadinamoms, konservatyvioms nuostatoms, kvestionuoja jų pagrindą. Tokia situacija tampa viena iš kliūčių užtikrinant antidiskriminacinę aplinką, nes patiriamas iniciatyvos, keičiant socialinę, intelektualinę aplinką, trūkumas.

Žiniasklaidos vaidmuo išskirtas kaip svarbus aspektas, sąlygojantis nepalankaus jautrių grupių įvaizdžio formavimą. Ekspertų teigimu, žiniasklaidoje neretai pateikiama stereotipais pagrįsta ir

neadekvati informacija, kuri sustiprina neigiamas nuostatas minėtų grupių atžvilgiu: „*Visuomenės nuostatas daugiausia visgi formuoja per žiniasklaidos priemones pateikiama informacija, kuri, deja, dažniausiai pažeidžiamų grupių atžvilgiu nėra pozityvi*“, „*Užsienyje vykstantys procesai kontekstualizuojami Lietuvai, kurie su situacija Lietuvoje neturi nieko bendro, tokiu būdu vaizduojant realybės neatitinkančią situaciją.*“. Teigiama, kad žiniasklaidoje trūksta diskusijos, dialogo kultūros, kuri skatintų visuomenės sąmoningumą, viešas diskusijas bei pasisakymus. Ekspertai pastebi, kad yra atvejų, kuomet piktnaudžiuojama „žodžio laisve“ anonimiškai, tuo tarpu viešai reiškiant neapykantą.

Galiausiai, diskriminacinių nuostatų visuomenėje išsilaikymą skatina adekvačios informacijos sklaidos apie diskriminacijos apraiškas: „*Didelė dalis visuomenės nesuvokia ir pilnai nežino savo teisių bei atvejų kada ir kokiomis priemonėmis jas galima ginti, kas užkerta kelią diskriminacinių situacijų/atvejų atskleidimui.*“. Taip pat pabrėžiamas patiriamas tiesiogine komunikacija su minėtomis grupėmis grįstos patirties trūkumas, kuris grindžiamas menka įvairių grupių įtrauktimi į visuomenę: „*Tokia situacija sudaro galimybes įsitvirtinti išankstiniam nusistatymui bei ksenofobijai, kuri pasireiškia kultūrinės ir/ar ekonominės grėsmės eskalavimu.*“

Ekspertai kaip vieną iš svarbių veiksnių įvardijo pakeitimus įstatyminėje bazėje, remiantis įvairių tarptautinių dokumentų ir Europos Sąjungos direktyvų adaptavimu Lietuvos įstatymuose, Europos Sąjungos lygybės politika. Priimti įvairūs poįstatyminiai aktai ir kiti teisiniai dokumentai švietimo, socialinės apsaugos, teisingumo srityse (pvz.: smurto artimoje aplinkoje įstatymas, lygių galimybių bei moterų ir vyrų lygybės nuostatos). Oficialiai įtvirtintos pagrindinės žmogaus laisvės ir teisės, ratifikuoti esminiai žmogaus teisių dokumentai (pvz.: Stambulo konvencija, JT Neįgaliųjų teisių konvencija). Tačiau atpažintas veiksnys vertinamas dviprasmiškai. Pabrėžiama, jog įstatyminis antidiskriminacinės aplinkos įtvirtinimas yra svarbus, tačiau nepakankamai veiksmingas nepakitusiame socialinėje diskriminacijos pagrindus turinčioje aplinkoje. Teigiama, jog dalis antidiskriminacinių įstatymų yra priimta, tačiau neišvystyta sistema kaip sėkmingai užtikrinti jų veikimą, įgyvendinimą, kurie pasitarnautų visuomenėje diskriminuojamoms grupėms.

Išliekančios nepalankios socialinės erdvės kontekste, svarbu paminėti, jog Lietuvoje pastebima stipri Katalikų bažnyčios pozicija, kurios įtaka išvelgiama net įstatymų priėmimo srityje. Katalikų bažnyčios viešas, atviras jų pažiūroms prieštaraujančių klausimų vertinimas, skatina neapykantą specifinėms grupėms (pvz.: šeimos, abortų, seksualinės orientacijos klausimai).

Ekspertų teigimu, Lietuvos visuomenės antidiskriminacinių nuostatų formavimuisi teigiamą įtaką darė suaktyvėjusi nevyriausybių organizacijų veikla: šviečiamojo pobūdžio socialinės iniciatyvos, informacijos sklaida bei aktyvus įsitraukimas žmogaus teisių gynimo srityje yra daro teigiamą įtaką

visuomenės nuostatoms. Apskritai, buvo pastebėta, jog teigiamą pokytį skatina įvairių socialinių iniciatyvų, skatinančių atkreipti dėmesį į pažeidžiamų grupių problemas, teises, gausėjimas (vienas iš ryškesnių pavyzdžių - LGBT bendruomenės organizuojamos eitynės „Baltic Pride“, kurios atlieka svarbią švietimo funkciją bei skatina toleranciją, atkreipia dėmesį į lytiškumo, seksualumo įvairovę).

Panašų svarbumą įgauna ir jaunimo švietimas tolerancijos klausimais. Taip pat atkreipiamas dėmesys, jog nors ir nedidelis, tačiau pastebimas teigiamas pokytis neformalaus švietimo srityje, o švietimo sistemoje teigiama kaita antidiskriminacinių nuostatų skatinimo kontekste, įvardijama kaip menka ir fragmentiška.

Galiausiai, dar dvi ekspertų įvardytos priežastys – emigracija, studentų mainai bei korupcija, buvo vertinamos kaip dviprasmiškiausios ir mažiausiai įtakojusios nuostatų kitimą, lyginant su prieš tai įvardytais priežastimis. Studentų, jaunimo judėjimas į Vakarų šalis įgalina teigiamos tiesioginės informacijos bei nediskriminacinių nuostatų ir patirties gavimą iš liberalių Vakarų šalių visuomenių, tačiau pastebima, jog pastarojo veiksnio galimą įtaką sunku konkrečiai bei tiksliai išmatuoti, dėl to jis vertinamas kaip neesminis. Taip pat ir korupcija – neigiamas nuostatas įtakojanti, skatinant piliečių nepasitikėjimą valstybe, kompromituojant Europos Sąjungos paramą, vertinama nevienareikšmiškai, nes gali būti vertinama kaip ne atitinkamų nuostatų priežastis, o pasekmė.

Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano priemonių veiksmingumas

Siekiant nustatyti Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano veiksmingiausias priemones, ekspertų apklausos metu buvo pastebėtas informacijos šių dokumentų sklaidos trūkumas. Dalis ekspertų nebuvo susidūrę su minėtu programų planu ir jų įgyvendinimo rezultatais. Dalis ekspertų išreiškė kritiką programų atžvilgiu dėl jų neįgyvendinimo pilna apimtimi: „Sužymėjau kurios [priemonės - autorės] BŪTŲ efektyvios, jei BŪTŲ įgyvendintos pilna apimtimi, su tinkamais resursais ir tinkamų vykdytoju“, „Teoriškai veiksmingos visos, tačiau dėl finansavimo stygiaus ir ministerijų atstovų profesionalumo stokos, partinių grupių interesų ne visos programų nuostatos buvo įgyvendintos“. Todėl atkreiptinas dėmesys, jog veiksmingiausios priemonės įvardijamos daugiau teoriniame lygmenyje, t.y. kurios būtų veiksmingos keisti visuomenės nuostatoms, jei būtų užtikrintas sėkmingas programos įgyvendinimas.

Svarbiausia užduotimi, siekiant visuomenės nuostatų kitimo, įvardijama – visuomenės švietimas, rengiant socialines kampanijas, viešas diskusijas: „Ypač išaiškinant visuomenei, kas yra diskriminacija (tiesioginė ir netiesioginė)“. Taip pat akcentuojama formalaus švietimo svarba nediskriminavimo bei lygių galimybių klausimais, nes pastebimos didelės informacijos apie įvairių

tipų diskriminaciją spragos: „*Formalaus švietimo: nediskriminavimo visais pagrindais temų ir programų integravimas į formalaus švietimo programas tiek moksleiviams, tiek studentams; neformalaus švietimo rėmimo priemonės*”. „*Svarbiausia yra švietimo sistemos stiprinimas ta prasme, kad mokykla yra svarbiausio mūšio laukas. Pvz.: kol kas švietimo sistema su išlygomis atlaiko išpuolius prieš demokratijos pagrindus, bet ir kompromisų daug daroma (pvz.: dėl lytinio nešvietimo, dėl besitęsiančių homofobijos nuostatų, kai neleidžiama mokyklose tinkamai ugdyti toleranciją)*.“

Išskiriamas nevyriausybių organizacijų bei savivaldos stiprinimas, t.y. galimybės suteikimas nevyriausybinėms organizacijoms, ginančioms žmogaus teises, įgyvendinti savo projektus, sėkmingas bendradarbiavimo su valstybinėmis institucijomis užtikrinimas bei pilietinės visuomenės stiprinimas, per savivaldą remiant piliečių iniciatyvas: „*Organizuoti nevyriausybių organizacijų ginančių žmogaus teises projektų konkursą - vienintelė priemonė, kurioje galėjo dalyvauti NVO*. Nevyriausybių organizacijų dalyvavimas ir finansavimo stygius yra kritikuojamas ekspertų: „*Priemonė 1.2. Dėl riboto veiksnio instituto – {...} dirbo prie to nuolat, tai nei lėšų nenumatyta, nei duota. Todėl tai, kad ši priemonė buvo viena iš keleto kažkiek įvykusių yra ne dėl to, kad Programa parėmė šį darbą, bet dėl to, kad šios NVO nemokamai dirbo*.“ bei „*Į NVO vis dar žiūrima kaip „skandalistus”, „pinigų išmušinėtojus” ir „valstybės biudžeto švaistytojus*”. Nors NVO kviečiami į darbo grupes, bet jau vien čia atsiranda nelygios galimybės, nes valstybės tarnautojai tai darydami darbo metu, gauna atlygį, o NVO dalyvauja savanoriškais pagrindais, teikia pasiūlymus ir pastabas ir į juos vis tiek neatsižvelgia.“

Ekspertų nuomone, tinkamai įgyvendinus aukščiau įvardytą programą ir veiklos planą, būtų veiksminga įvairių specialistų, sprendimų priėmėjų, galios institucijų atstovų, žiniasklaidos atstovų mokymai, kurie užtikrintų kompetentingos informacijos sklaidą bei adekvatų sprendimo priėmimo procesą: „*Pas mus giliai įsitvirtinusi nuostata, kad pati auka išprovokuoja diskriminacinį elgesį prieš save ir kad atkreipdama taip į save dėmesį diskriminuoja kitus. Tai kad ta nuostata apie diskriminaciją keistūsi ir aukšti pareigūnai suprastų, kas yra diskriminacija, kodėl ji kyla ir kokios pasekmės, reikalingi mokymai.*”

Dar viena iš atpažintų svarbių galimai veiksmingų priemonių – moksliniai tyrimai, kurie padėtų identifikuoti konkrečias problemas, atskleisti gilumines reiškinių priežastis. Tačiau ekspertai pabrėžė, jog kol kas pastebimas jų neveiksmingumas dėl objektyvumo problematikos. Ekspertų nuomone, reikėtų užtikrinti, kad tyrimai nebūtų paremti juos užsakančių grupių interesais arba aiškiai įvardyti kodėl ir kokios grupės pozicija vadovaujamosi tyrimas atliekamas. Taip pat pastebimai

nepakankamo viešinimo už akademinės visuomenės ribų tendencija, dėl ko su tyrimo rezultatais nėra supažindinama plačioji visuomenė, diskriminuojamos grupės ir sprendimų priėmėjai.

Ekspertų dėmesys atkreipiamas, kad reikalingas adekvatus priemonių finansavimas, nes finansuojant menkai tokias programas jos neduoda efekto: „*Tiesmukai sakant – jei tikimasi, kad už keliasdešimt tūkstančių bus pasiekti stebuklingi rezultatai, būtų pats laikas atsibusti ir susipažinti su ekonomikos bei rinkodaros pagrindais.*”

Diskriminacijos mažinimas bei lygių galimybių užtikrinimas

Svarbiausiu aspektu, norint pakeisti diskriminacinę aplinką, ekspertai įvardijo švietimo sistemos stiprinimą bei neformalaus švietimo svarbą. Įvardijamas savarankiškai bei kritiškai mąstančio jaunimo ugdymas, remiant neformalų švietimą bei dalykų, kurie apima nediskriminavimo visais pagrindais temas/ klausimus/ problemas įtraukimas į formaliojo švietimo programas: „*Formalaus švietimo: nediskriminavimo visais pagrindais temų ir programų integravimas į formalaus švietimo programas tiek moksleiviams tiek studentams; neformalaus švietimo rėmimo priemonės.*”

Taip pat svarbu stiprinti nevyriausybinių organizacijų vaidmenį, kurios atstovauja pažeidžiamas grupes bei kovoja su diskriminacija: „*Didžiausią efektą gali pasiekti konkrečiai su pažeidžiama grupe dirbančios, jų apsauga ir integracija suinteresuotos NVO, kurios galėtų informuoti specialistus, atskiras visuomenės grupes (jaunimą, kt.) apie pažeidžiamas grupes ir jų problematiką*”, „*Nevyriausybines organizacijas – tiek tiesiogiai atstovaujančios pažeidžiamas grupes, tiek dirbančios viešosios politikos srityje – yra visuomenės keitimo iš vidaus katalizatorius, todėl adekvatus ir skaidrus NVO finansavimas (tiek naudojant nacionalines, tiek ES struktūrinės paramos lėšas) per tęstines programas (neapsiribojant vienkartinio projektiniu finansavimu, bet fokusuojantis į institucinę paramą) turėtų neabejotinos naudos visuomenės ugdymui ir saugesnės, palankios saviraiškai aplinkos kiekvienam jos nariui kūrimo. Fundamentalus momentas: svarbu suvokti viešosios politikos srityje dirbančių NVO pajėgumus, kompetencijos lauką bei pradėti visas NVO (taip pat ir paslaugų teikėjas) vertinti kaip lygiaverčius partnerius atlygio už darbą prasme.*”

Skatinti bendradarbiavimo bei partnerystės ryšius tarp nevyriausybinių organizacijų ir valdžios bei kitų suinteresuotų institucijų, įtraukiant nevyriausybinių organizacijų atstovus į sprendimų priėmimo procesą kaip lygiaverčius partnerius. Vystyti ir palaikyti efektyvią komunikaciją tarp nevyriausybinių ir valstybinio sektorių, norint nustatyti kokie pakeitimai reikalingi įstatyminėje bazėje.

Siūloma nuolat vykdyti įstatyminės bazės stebėseną, nagrinėjant kokį poveikį jautrioms visuomenės grupėms turi/ turės priimti/ priimami ir šalinami įstatymai bei kiti reglamentuojantys dokumentai, kuriuose gali būti netiesioginės diskriminacijos atvejų.

Taip pat vienas iš svarbiausių veiksmy, kurių reikia imtis, buvo įvardytas lėšų skyrimas bei skaidrus panaudojimas, priemonėse siekiant nediskriminavimo politikos įgyvendinimui: „finansuotos su švietimo sistema susijusios priemonės – joms skirta po kelis šimtus tūkst. LT įvairiose eilutėse kasmet, tačiau kas konkrečiai padaryta ir koks to efektas – neaišku”. Skaidriai, tikslingai bei tinkamai panaudojamos nacionalinių bei ES struktūrinės paramos lėšos ir tinkama jų įsisavinimo priežiūra yra svarbi priemonė siekiant efektyvaus politikos įgyvendinimo.

Atkreipiant dėmesį į menką įvairios bei adekvačios informacijos prieinamumą, pateikiama rekomendacija – informacijos apie diskriminaciją sklaida bei viešų/ tikslinių kampanijų rengimas; įvairovės skatinimo programos, kurios ugdytų visuomenę suteikiant jai žinių. Šiuo aspektu siūloma didesnė socialinių reklamų sklaida, siūlomas informacinių linijų plėtra, kur būtų teikiamos kompetentingos konsultacijos dėl asmens teisių, diskriminacijos atvejų vertinimo/ pagalbos. Taip pat situacijai keisti galima pasitelkti nepakantumo diskriminacijai atvejų viešinimą, parodant kas diskriminuoja, o ne iš aukos pozicijų, siekiant išvengti aukos stigmatizacijos. „Atskleisti „negražiąją“, antihumanistinę, žeminančią diskriminacijos kilmę ir patirtį: bausmių prieš vaikus, smurto šeimose, prekybos žmonėmis, neįgaliųjų atskirties, nepakantumo lytinei ir tautinei įvairovei; tuo pačiu atskleisti gražiąsias įvairovės puses, patirtis, išgyvenimus”. Iš esmės - parodyti įvairios visuomenės privalumus. Tokią informaciją siūloma pasitelkti įtraukiant visuomenę į viešą, atvirą diskusiją.

Iš to kyla būtinybė suteikti galių pilietinei visuomenei. Skatinant bendruomenių aktyvumą ir įtraukiant į sprendimo priėmimo procesus, užtikrinti, jog nuostatų keitimas vyktų ne „iš viršaus”, tačiau „iš apačios”, pačių bendruomenių iniciatyva.

Ekspertai sutarė, jog įstatyminė bazė nėra esminė priemonė keisti nuostatoms, tačiau tinkamas ir sėkmingas jos įgyvendinimas bei teisinė antidiskriminacinės aplinkos legitimacija, priimant ir vykdant tarptautines konvencijas, būtina kaip pagrindas žmonių lygybei užtikrinti: „žinojimas, kad žmogus privalo laikytis antidiskriminacinių įstatymų drausmina galimus potencialius žmogaus teisių pažeidėjus, keičia požiūrį į tam tikras socialines grupes teigiamai ta prasme, kad bent jau ugdo toleranciją ir pakantumą. Vidines nuostatas pakeisti yra žymiai sunkiau”.

Įvardijamas svarbus situacijos keitimo būdas - išsamūs akademiniai tyrimai: tarptautinių bei vietinių tyrimų duomenų analizė bei naujų tyrimų inicijavimas, siekiant išsiaiškinti kokių priemonių reikia imtis, norint pakeisti esamą diskriminacijos paplitimo situaciją. Vėlgi, atkreipiamas dėmesys, jog tyrimai efektyvūs bus tik tuo atveju, jei jų rezultatai, išvados, rekomendacijos išeis už akademinės bendruomenės ribų. Todėl tuo pačiu reikia skatinti akademinį, bei viešojo ir nevyriausybinio sektoriaus bendradarbiavimą, keičiantis aktualia informacija.

Užfiksavus, jog viena iš svarbiausių priežasčių, įtvirtinančių diskriminacinę aplinką, yra neadekvatūs viešų asmenų pasisakymai, pateikiamas dar vienas rekomenduojamas sprendimo būdas - skatinti ir stiprinti visuomenėje žinomų asmenų (atlikėjų, sėkmingais pripažįstamų visuomenėje asmenų) įsitraukimą skleidžiant žmogui pagarbias nuostatas. Turi būti skatinama žmogui pagarbi aplinka, siekiant įveikti įsišaknijusias stereotipines nuostatas ir pažeidžiamų grupių poreikių, problemų ignoravimą: „*visuomenėje kartais žmonių gyvenimai teka nustatyta vaga ir jiems netenka realiame gyvenime susitikti su „kitų“ grupių atstovais ir pažinti juos. Ko nepažįstame, to bijome ir prikuriame nebūtus dalykus*”.

Pastebint situaciją, jog susiduriama su nežinojimu bei negebėjimu atpažinti ir įvertinti diskriminacinę situaciją, siūloma išgryninti ir apibrėžti, standartizuoti diskriminavimo atvejus, kad galima būtų aiškiai juos užfiksuoti. Nedviprasmiškas diskriminavimo požymių spektro išskleidimas bei jo fiksavimo būdų apibrėžimas, padėtų aiškiau atpažinti diskriminavimo atvejus: „*tam tikra dalis visuomenės ir nesuvokia savo teisių, nepakovoja dėl jų, nes jie tame netinkamame elgesyje nemato problemas. Kiti gal intuityviai jaučia nuoskaudą, bet nežino, kaip su tuo galima būtų tvarkytis ir geriau nutyli. Dar kiti nekelia diskriminavimo atvejų į viešumą dėl to, kad jaučiasi nesaugūs, kaip tai gali atsilieti jiems patiems*”. Derinant aiškų diskriminavimo atvejų apibrėžimą bei informacijos sklaidą galima įgalinti visuomenę imtis proaktyvių veiksmų bei skatinti sąmoningumą diskriminacinėse situacijose.

Galiausiai, ekspertams vertinant pagal svarbumą reikiamus įgyvendinti veiksmus, priemones, paskutinis pasiūlymas buvo valstybės pareigūnų, teisėjų bei teisinės sistemos pareigūnų mokymai. Keliant kompetencijas žmogaus teisių klausimais, būtų sudarytos realios galimybės efektyvesniam jų užtikrinimui. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį į jų organizavimo aspektus bei parinkti tinkamus jų vykdytojus, nes ekspertai išreiškė kritiką, kad dabartinė situacija rodo, jog vykdyti tokio pobūdžio mokymai buvo neefektyvūs dėl netinkamo jų organizavimo: „*mokymai ir švietimas labai svarbūs, tik čia klausimas - kas ir kaip mokina. Pvz.: jei Valstybės kontrolės pareigūnai kviečiasi į seminarą lektorių {...} – tai ar čia demokratijos klestėjimas, ir galėtume džiaugtis, ar turėtume protestuoti? Šis lektorius mokino aiškindamas, kad negalima toleruoti, jei lėšos naudojamos prieš tautines vertybes nukreiptoms programoms*“.

Apibendrinant, svarbu paminėti, jog ekspertai pabrėžė, jog iš esmės visos išvardytos priemonės visuomenės nuostatų keitimui yra svarbios bei kompleksiškos, viena su kita glaudžiai susijusios, todėl bandant iš esmės keisti situaciją reikia susikoncentruoti į jų visų kompleksišką įgyvendinimą bei įgyvendinimo proceso priežiūrą, nuolatinę rezultatų stebėseną, bei išlaikyti tęstinumą, t. y. visas priemones laikyti kaip nuolat prižiūrimą, peržiūrimą bei koordinuojamą, o ne vienkartinį projektą.

Išvados

Vieši įtakingų institucijų atstovų pasisakymai daro neigiamą įtaką Lietuvos visuomenės nuostatomis pažeidžiamų grupių atžvilgiu. Ekspertų vertinimu, sprendimų priėmėjų, politikų, akademinės bendruomenės atstovų pareiškimai ir Katalikų bažnyčios pozicija prisideda prie diskriminacijos apraiškų visuomenėje įtvirtinimo. Žiniasklaidoje kuriamas nepalankus pažeidžiamų grupių įvaizdis ir adekvačios, įvairias perspektyvas pristatančios informacijos trūkumas palaiko stereotipus, kurie skatina pažeidžiamų grupių izoliaciją, savo ruožtu tampančia kliūtimi formuoti tiesioginės komunikacijos patirtis su minėtomis grupėmis.

Palankią įtaką Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi turi stiprėjanti nevyriausybių organizacijų veikla: šviečiamo ir socialinio pobūdžio iniciatyvos, informacijos sklaida, aktyvus žmogaus teisių gynimas, viešų renginių, atkreipiančių dėmesį į pažeidžiamų grupių teises ir diskriminacijos problemas, gausėjimas.

Europos Sąjungos vykdoma lygybės politika ir nacionalinės teisinės bazės pokyčiai, dėl tarptautinių dokumentų ir Europos Sąjungos direktyvų adaptavimo, tik iš dalies, fragmentiškai prisideda prie neigiamų nuostatų visuomenėje kaitos. Teisinis antidiskriminacinės aplinkos formavimas yra svarbus, tačiau nepakankamas veiksnys siekiant pokyčių aplinkoje, kur diskriminacija yra giliai įsišaknijusi. Dalis antidiskriminacinių įstatymų yra priimti, tačiau trūksta jų įgyvendinimo veiksmingumo, kuris turėtų užtikrinti visuomenėje diskriminuojamų grupių apsaugą.

Nacionalinė antidiskriminacinė 2009-2011 metų programa, Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 metų tarp-institucinis veiklos planas ir jų įgyvendinimo rezultatai mažai žinomi srities ekspertams, todėl tikėtinas šių dokumentų įgyvendinimo rezultatų sklaidos trūkumas. Nevyriausybių organizacijų įtraukimas įgyvendinant valstybinę nediskriminavimo politiką vertinamas kaip potencialiai veiksminga, tačiau praktikoje nepakankamai paveiki priemonė, būtent dėl NVO įtraukimo stygiaus ir adekvataus finansavimo nediskriminavimo programoms trūkumo.

Diskriminacija, su kuria susiduria tirtų socialinių grupių atstovai, reiškiasi įvairiais, vienas kitą sustiprinančiais lygmenimis – *instituciniu*, įgyjančiu struktūrinės diskriminacijos išraišką, *tarpasmeniniu*, pasireiškiančiu socialiai sąveikaujant su kitais žmonėmis ir *vidiniu*, kuris susijęs su internalizuota diskriminacija. Dėl skirtingų tapatybės aspektų patiriamos diskriminacijos intensyvumas ir socialiniai kontekstai skiriasi.

Nuoseklumo įgyvendinant pilietinės ar akademinės bendruomenės rekomendacijas valstybinių institucijų darbe apsunkina struktūrinės diskriminacijos problemų sprendimą ir pažeidžiamų grupių padėtį.

Nediskriminavimo nuostatų – pamatinio ES ir Lietuvos įstatymų imperatyvo – įgyvendinimas darbo santykių srityje susiduria su rimtomis kliūtimis. Praktikoje žmonių tapatumų įvairovė nepripažįstama, ignoruojama, tampa patyčių priežastimi ir sistemingu darbuotojų teisės į saugią darbo aplinką pažeidimu, nepaisant politiniuose dokumentuose pabrėžiamos įvairovės integracijos būtinybės.

Darbo rinką galima laikyti diskriminuojamų grupių asmenų integracijos į visuomenę lakmuso popierėliu. Konkurencija – svarbus (ne)dalyvavimo darbo rinkoje komponentas – išryškina potencialų esamų ar būsimų darbuotojų pažeidžiamumą: pvz.: nepakankamą vyresnio amžiaus asmenų imlumą naujovėms, jaunų asmenų patirties trūkumą, tikimybę reprodukcinio amžiaus moterims susilaukti vaikų ir laikinai sustabdyti karjerą, nepakankamas etnines mažumas atstovaujančių asmenų valstybinės kalbos žinias, fizinę negalią turinčių asmenų nesavarankiškumą. Priklausymas romų etninei grupei arba psichikos negalios turėjimas, nepriklausomai nuo darbuotojo amžiaus, patirties, ar tautybės, laikomas ryškiausia kontraindikacija darbingumui ir darbuotojo teisių turėjimui.

Valstybės institucijoms tenka Lietuvos Respublikos įstatymais numatyta pareiga užtikrinti lygaus traktavimo principus, nepriklausomai nuo asmens lyties, lytinės orientacijos, amžiaus, negalios, etninės priklausomybės ar tikėjimo. Tačiau formalus teisinių normų įtvirtinimas ne visuomet užtikrina nuoseklų lygių galimybių nuostatų įgyvendinimą. Tyrimas atskleidė, kad medicinos, švietimo, teisėsaugos, žiniasklaidos institucijos prisideda prie skirtingas socialines grupes menkinančių ar jų galimybes varžančių stereotipų reproduktivimo, negatyvių visuomenės nuostatų formavimo, nes jų atstovams trūksta pasirengimo dirbti su skirtingomis socialinėmis grupėmis ir teikti kvalifikuotą, profesionalią, lygų traktavimą visiems užtikrinančią pagalbą. Tai sustiprina struktūrinės pažeidžiamų grupių diskriminacijos tikimybę.

Sveikatos sektorius išskiriamas kaip sritis, kurioje diskriminacinius pagrindus atstovaujantys asmenys patiria itin daug pažeminimo (romų tautybės asmenys), specifinių poreikių ignoravimo (LGBT grupę atstovaujantys respondentai, fizinę negalią turinčios moterys), atmetimo požiūrio (psichikos negalią turintys asmenys), profesionalumo stygiaus (fizinę negalią turinčios moterys), lankstumo ir gebėjimo prisitaikyti (lenkų tautinės mažumos atstovai).

Tyrimo metu išryškėjo nepakankamas socialiai pažeidžiamų grupių atstovavimas sprendimų priėmimo struktūrose – nėra nuosekliai laikomasi nuostatos „nieko apie socialiai pažeidžiamas grupes be socialiai pažeidžiamų grupių“. Net ir atskiriems diskriminaciniams pagrindams specializuotose sprendimų priėmimo ar įgyvendinimo lygmens institucijose socialiai pažeidžiamų

grupių atstovai nedalyvauja arba jų įtraukimas yra daugiau formalus, nesuteikiantis realaus balso teisės.

Žiniasklaida atlieka ambivalentišką vaidmenį formuojant žmonių nuostatas – ji veikia ir kaip galingas neigiamų, nepagrįstų stereotipų apie skirtingas socialines grupes reproduktivinio šaltinio, ir kaip veiksmingas įrankis keičiant išankstines nuostatas, kurį įvairius diskriminuojamus pagrindus atstovaujančios organizacijos pasitelkia informacijos sklaidai, visuomenės edukacijai. Tačiau kovojant su nepakantumu įvairioms socialinėms grupėms viešojoje erdvėje trūksta sektinų pavyzdžių – visuomenei žinomų žmonių, kurie, priklausydami diskriminuojamoms grupėms, nebijotų išreikšti savo pozicijos pagarbos įvairovei klausimais. Ryškiausi tokios užslėptos tapatybės pavyzdžiai yra LGBT grupė ir psichikos negalią turintys asmenys.

Visuomenės švietime, plačiąja prasme, respondentai išvėlgė didelį transformuojantį potencialą, jeigu jis vykdomas kompleksiskai apimant skirtingus lygius. Kaip vieną veiksmingiausių diskriminacijos įveikimo būdų respondentai įvardino sistemingą švietimą ir galimybę gauti informaciją, kuri atliepia skirtingų grupių žmonių poreikius. Pastebimas nedidelis teigiamas pokytis neformalaus švietimo srityje, kurio turinys apima ir jaunimo švietimą tolerancijos klausimais, o tuo tarpu švietimo sistemoje teigiama kaita antidiskriminacinių nuostatų skatinimo kontekste, įvardijama kaip menka ir fragmentiška. Tiksliniais edukacinių veiklų adresatais galėtų būti susijusių sričių specialistai, sprendimų priėmėjai, galios institucijų atstovų, žiniasklaidos atstovai.

Visuomenėje saugiausiai jaučiasi ir mažiausiai tiesioginės diskriminacijos patiria labiau asimiliuotos socialinės grupės, kurios mažiau skiriasi nuo dominuojančios daugumos, geriau prisitaiko, randa būdų uždarai puoselėti savo bendruomenės subkultūrą. Pagrindinis grupių, kurios laikomos sėkmingai integruotomis (pvz., žydų, rusų, budistų), atstovų lūkestis visuomenei yra tolerancija, turinti pasyviai, tačiau galios subordinaciją išlaikančias konotacijas (toleruoti ar ne gali rinktis tik turintieji galią). Akivaizdžiau pažeidžiamas visuomenės grupes atstovaujantys tyrimo dalyviai, pvz., negalią turintys asmenys, romai, pagyvenę, LGBT asmenys tikisi aktyvaus valstybės dalyvavimo *ginant ir užtikrinant* jų teises. Taigi tiek „prisitaikiusių“, tiek „pažeidžiamų“ grupių atstovai iš esmės pripažįsta nepakankamą galios pozicijoje esančios „daugumos“ pasirengimą pripažinti ir priimti visuomenėje egzistuojančią įvairovę.

Šeimasis statusas yra reikšmingas socialinę asmens padėtį, teises ir galimybes apibrėžiantis žymuo, kuris skirtinguose kontekstuose ir skirtingų grupių žmonėms gali turėti skirtingas (teigiamas ir neigiamas) pasekmes. Pritarimo ir palaikymo sulaukia tradicinę šeimą kuriantys individai (santuoka, vaikai, vyresnio amžiaus tėvų globa); neigiamai vertinami reprodukcinio amžiaus viengungiai arba praktikuojantys kitas, oficialiai neįteisintas partnerystės formas. Nors oficialiai deklaruojamas ir

demonstruojamas rūpestis vaikais, tyrimas parodė, jog tai yra selektyvi praktika. Pvz.: šeimos taip pat yra ar gali būti potencialiai diskriminuojamos dėl fakto, jog turi vaikų (pvz.: jaunai moteriai ieškant darbo); romų tautybės vaikus gąsdina policija, diskriminuoja švietimo sistema, taip pat visuomenė linkusi sankcionuoti ir Vaiko teisių konvencijoje numatytos vaiko teisės augti šeimoje apribojimus vien tik dėl tėvų fizinės ar psichinės negalios.

Smurtą šeimoje rizikuoja patirti tų socialinių grupių atstovai, kurie yra nuvertinami (diskriminuojami) ir viešojoje aplinkoje. Pavyzdžiui, moterų pažeidžiamumą sąlygoja kultūros (re)produkuojamas vyrų dominavimas, senyvo amžiaus žmonių nesaugumą – jų nuvertinimas ir vis didėjanti priklausomybė, LGBT asmenų (ypač paauglių ir jaunuolių) – visuomenėje vešinti ir šeimas santykius luošianti homofobija.

Europos Sąjungoje 2009 ir 2012 metais vykdytuose Eurobarometro tyrimuose diskriminacija dėl etninės kilmės nurodoma kaip labiausiai paplitusi, o Lietuvoje kartu su diskriminacija dėl religinių įsitikinimų ji įvardijama kaip mažiausiai paplitusi. Šis diskriminacijos etniniu pagrindu nematymas liudija problemos suvokimą esant neigimo stadijoje, kas ypač apsunkina veiksmingų sprendimų paieškas. Kokybinio tyrimo metu išryškėjo, kad viena iš etninių grupių – romai – yra labiausiai diskriminuojama ir ryškiausias neigiamas nuostatas patirianti visuomenės grupė Lietuvoje: diskriminacines nuostatas patiria kiekvienas romų tautybės asmuo (vaikai, vyresnio mažiaus, darbingo amžiaus asmenys, negalią turintys romų tautybės individai) kiekvienoje gyvenimo srityje (švietimas, sveikatos priežiūra, darbo rinka, apgyvendinimas, socialinė parama, teisėsauga...). Romus, kaip išskirtines neigiamas patirtis turinčius žmones, minėjo kiti praktiškai kiekvieną diskriminacinį pagrindą atstovaujantys tyrimo dalyviai.

Rekomendacijos siekiant sumažinti diskriminaciją bei užtikrinti lygias galimybes įvairioms visuomenės grupėms

Švietimas ir informacija. Svarbiausia yra didinti švietimo sistemos stiprinimą. Įvardijamas savarankiškai bei kritiškai mąstančio jaunimo ugdymas, remiant neformalų švietimą bei dalykų, kurie apima nediskriminavimo visais pagrindais temas/klausimus/ problemas įtraukimas į formaliojo švietimo programas. Rekomenduojama remti neformaliojo švietimo priemones bei informacijos apie diskriminaciją sklaidą bei viešų/tikslinių kampanijų rengimas; įvairovės skatinimo programos, kurios ugdytų visuomenę suteikiant jai žinių. Šiuo aspektu siūloma didesnė socialinių reklamų sklaidą, siūlomas informacinių linijų plėtra, kur būtų teikiamos kompetentingos konsultacijos dėl asmens teisių, diskriminacijos atvejų vertinimo/pagalbos. Rekomenduojama skatinti ir stiprinti visuomenėje žinomų asmenų įsitraukimą skleidžiant žmogui pagarbias nuostatas. Turi būti skatinama žmogui pagarbi aplinka, siekiant įveikti įsišaknijusias stereotipines nuostatas ir pažeidžiamų grupių poreikių, problemų ignoravimą.

Nevyriausybines organizacijas ir pilietinė visuomenė. Svarbu stiprinti nevyriausybinių organizacijų vaidmenį, kurios atstovauja pažeidžiamas grupes bei kovoja su diskriminacija, tinkamai įtraukiant jas į antidiskriminacijos programų vykdymą, atsižvelgiant į jų gebėjimus ir ekspertizės sritis. Skatinti bendradarbiavimo bei partnerystės ryšius tarp nevyriausybinių organizacijų ir valdžios bei kitų suinteresuotų institucijų, įtraukiant nevyriausybinių organizacijų bei pilietinės visuomenės atstovus į sprendimų priėmimo procesą kaip lygiaverčius partnerius, užtikrinant, jog nuostatų keitimas vyktų ne „iš viršaus“, tačiau „iš apačios“, pačių bendruomenių iniciatyva.

Įstatyminė bazė. Nors įstatyminė bazė nėra esminė priemonė keisti nuostatoms, tačiau tinkamas ir sėkmingas jos įgyvendinimas bei teisinė antidiskriminacinės aplinkos įtvirtinimas. Siūloma nuolat vykdyti įstatyminės bazės stebėseną, nagrinėjant kokį poveikį jautrioms visuomenės grupėms turi/turės priimti/priimami ir šalinami įstatymai bei kiti reglamentuojantys dokumentai, kuriuose gali būti netiesioginės diskriminacijos atvejų.

Tyrimai. Rekomenduojama remti išsamius akademinis tyrimus: tarptautinių bei vietinių tyrimų duomenų analizė bei naujų tyrimų inicijavimas, siekiant išsiaiškinti kokių priemonių reikia imtis, norint pakeisti esamą diskriminacijos paplitimo situaciją. Svarbu užtikrinti kad tyrimų jų rezultatai, išvados, rekomendacijos išeitų už akademinės bendruomenės ribų, ne mažiau svarbu, kad tyrimai nebūtų paremti juos užsakančių grupių interesais arba būtų aiškiai įvardyta, kodėl ir kokios grupės pozicija vadovaujamosi atliekant tyrimą.

Diskriminacijos atvejų standartizavimas. Kadangi visuomenėje susiduriama su nežinojimu bei negebėjimu atpažinti ir įvertinti diskriminacinę situaciją, siūloma išgryninti ir apibrėžti, standartizuoti diskriminavimo atvejus. Derinant aiškų diskriminavimo atvejų apibrėžimą bei informacijos sklaidą galima įgalinti visuomenę imtis proaktyvių veiksmų bei skatinti sąmoningumą diskriminacinėse situacijose.

Mokymai. Vykdyti valstybės pareigūnų, teisėjų bei teisinės sistemos pareigūnų mokymus siekiant kelti jų kompetencijas žmogaus teisių klausimais, būtų sudarytos realios galimybės efektyvesniam jų užtikrinimui. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį į jų organizavimo aspektus bei parinkti tinkamus jų vykdytojus.

Skaidrumas ir adekvatus finansavimas. Įgyvendinant nediskriminavimo programas yra svarbu užtikrinti adekvatų lėšų paskyrimą, skaidrų finansavimą įgyvendinant priemones bei skaidrų lėšų panaudojimą.

Kompleksiškumas ir proceso priežiūra. Visos išvardytos priemonės visuomenės nuostatų keitimui yra svarbios bei viena kitą papildančios, glaudžiai susijusios, todėl bandant iš esmės keisti situaciją reikia susikoncentruoti į jų visų kompleksišką įgyvendinimą bei jų gyvendinimo proceso priežiūrą, nuolatinę rezultatų stebėseną, bei išlaikyti tęstinumą t.y. visas priemones laikyti kaip nuolat prižiūrimą, peržiūrimą bei koordinuojamą, o ne vienkartinį projektą.

Literatūros sąrašas

- Eurobarometras 2009. Briuselis, 2009. Prieiga per internetą:
http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/lt/00191b53ff/Eurobarometras-.html?tab=2009_1
- Eurobarometras 2012. Briuselis, 2012. Prieiga per internetą:
http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/lt/00191b53ff/Eurobarometras-.html?tab=2012_1
- Germanavičius, Arūnas; Markovskaja, Natalija; Povilaitis, Robertas. 2007. „Neįgaliųjų visuminis įgūdžių pradinis įvertinimas“, Vilniaus universitetas. [apsilankymo data 2008 09 13, Prieiga per internetą: <http://www.gip-vilnius.lt/leidiniai.html>
- Goffman, E. 1963. „Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity“. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Inglehart, R. F. “Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006”. West European Politics, Vol. 31, p.130 – 146, January–March 2008. Routledge.
- Jakubauskas, A., Sitdykov, D., Dumin, S. Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje. Prieiga per internetą:
<http://humanitas.lt/lietuvos-totoriai-istorijojeir-kulturoje.html>
- Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Tyrimą Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras Vilmorus. 2012 m. Prieiga per internetą:
http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Vilmorus%20visuomenes%20nuomones%20apklausa_Santrauka_2012.pdf
- Lietuvos gėjų lygos svetainės www.atviri.lt duomenys
- Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos puslapis <http://www.lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>
- Lygių galimybių įstatymas. Žin., 2003-12-05, Nr. 114-5115
- Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. Žin., 1998, Nr. 112-3100
- Ore, Tracy The Social Construction of Difference and Inequality: Race, Class, Gender and Sexuality, p.1-18. Prieiga per internetą:
<http://www.coursesmart.com/0077284453/ch0002#X2ludGVybmFsX1BGUmVhZGVyP3htbGlkPTAwNzcyODQ0NTMvMQ==>
- Pilinkaitė Sotirovič, V., Žibas, K. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. Etniškumo studijos 2011. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/etniskumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniskumo-studijos-2011/>
- Simoniukštytė, A. Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. 2006 .
<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367163336688/DS.002.0.01.ARTIC>
- Socialinių inovacijų fondo atliktas tyrimas Moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis lyginamasis poveikio vertinimas. 2014.
- Special Eurobarometer 345. Mental well-being, 2010. Prieiga per internetą:
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_248_en.pdf, cit. pagal Pūras et al 2013, „Socialiniai iššūkiai Lietuvos psichikos sveikatos politikai“
- Šumskienė, E., Augutienė, R., Jonutytė, J., Šumskas, G. Moterų, turinčių negalią, gyvenimo kokybės tyrimas. Vilnius, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014. Prieiga per internetą:
<http://www.lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>
- Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2012 m. kovo 26–balandžio 3 d. [apklauso duomenys](http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklauso/).
<http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklauso/>
- Vildaitė, D., Žibas, K. Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010 m.). Etniškumo studijos 2010. <http://www.ces.lt/etniskumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniskumo-studijos-2010/>

Priedai

Priedas Nr. 1

Laiškas - kvietimas

Kreipinys,

2014 m. Rugpjūčio 15 d. – Lapkričio 15 d. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu atliekamas tyrimas, kuriuo siekiama išnagrinėti visuomenės nuostatų pažeidžiamų grupių atžvilgiu kaitą 2009-2014 metais, išskirti pagrindines diskriminacijos priežastis ir parengti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti, ypatingą dėmesį skiriant lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, amžiaus, etniškumo ir religijos aspektams.

Minėtas tyrimas turi kelias struktūrinės dalis, viena kurių – *fokus* grupės. Jūsų patirtis yra labai svarbi, siekiant nustatyti visuomenės gyvenimo sritis, kuriose diskriminacija dažniausiai patiriama, išsiaiškinti, kokio pobūdžio problemos tai būna, ir aptarti galimus jų sprendimo kelius.

Maloniai prašome sudalyvauti fokus grupės diskusijoje, kurios laikas ir vieta su Jumis bus suderintas iš anksto.

Pagarbiai,

Tyrėjų komanda

Fokus grupės apklausos schema:

Pristatymas:

Dėkojame, kad sutikote dalyvauti tyrime, kuris atliekamas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakyму. Jo tikslas – išnagrinėti visuomenės nuostatų pažeidžiamų grupių atžvilgiu kaitą 2009-2014 metais, išskirti pagrindines diskriminacijos priežastis ir parengti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti, ypatingą dėmesį skiriant lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, amžiaus, etniškumo ir religijos aspektams.

Šiandien susitelksime į diskriminacijos xxx pagrindu (atitinkamas pavadinimas) aptarimą. Pokalbio medžiaga tyrimo ataskaitoje bus pateikta apibendrintai, pilnai užtikrinant respondentų konfidencialumą.

1. Klausimų grupė

Kokioje gyvenimo srityje žmonės dėl (aptariamo pagrindo) patiria diskriminaciją?

Kokiose srityse su diskriminacija susiduriama dažniausiai?

Kokio pobūdžio tai būna diskriminacija ar lygių galimybių nuostatos pažeidimas?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kas paskatina šią diskriminaciją? (pvz.: pavienių asmenų elgesys, visuomenėje vyraujančios nuostatos, įstatymų spragos, kt.)

2. Klausimų grupė

Žmogaus tapatybę apibrėžia ir patirtį veikia daugybė aspektų, pavyzdžiui, lytis, seksualinė orientacija, amžius, negalia, etniškumas, religija ar šeimninė padėtis. Kurie iš paminėtų tapatybės aspektų ypač apsunkina diskriminaciją dėl (aptariamo pagrindo)?

Kokiose situacijose dažniausiai susiduriama su daugialype diskriminacija ar lygių galimybių nuostatų pažeidimu?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kokiu pagrindu lygių galimybių pažeidimai pastebimi lengviausiai, jeigu patenkama į situaciją, kai diskriminuojama keliais pagrindais?

3. Klausimų grupė

Šeima yra svarbus žmonių gyvenimo aspektas. Ji gali būti stiprybės, paramos šaltinis, bet taip pat ir diskriminacijos priežastis. Kokius lygių galimybių nuostatų pažeidimus dėl šeimninės padėties galėtumėte išskirti?

Kaip diskriminacija dėl šeimninės padėties siejasi su (aptariamu pagrindu)?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kur slypi diskriminacijos šeiminiu pagrindu priežastys? (pvz.: pavienių asmenų elgesyje, visuomenės nuostatose, įstatymų spragose, kt.?)

4. Klausimų grupė

Kokios priemonės padėtų mažinti diskriminaciją (aptariamam pagrindu)?

Įgyvendinamos valstybės lygiu?

Įgyvendinamos savivaldos lygiu?

Įgyvendinamos bendruomenių lygiu?

Ar žinote ką nors apie priemones, kurių imasi valstybė, siekdama įveikti diskriminaciją?
(Antidiskriminacinės programos...)

Pusiau struktūruoto interviu schema:

Pristatymas:

Dėkojame, kad sutikote dalyvauti tyrime, kuris atliekamas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu. Jo tikslas – išnagrinėti visuomenės nuostatų pažeidžiamų grupių atžvilgiu kaitą 2009-2014 metais, išskirti pagrindines diskriminacijos priežastis ir parengti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti, ypatingą dėmesį skiriant lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, amžiaus, etniškumo ir religijos aspektams.

Šiandien susitelksime į diskriminacijos xxx pagrindu (atitinkamas pavadinimas) aptarimą. Pokalbio medžiaga tyrimo ataskaitoje bus pateikta apibendrintai, pilnai užtikrinant respondentų konfidencialumą.

1. Klausimų grupė

Kokioje gyvenimo srityje žmonės dėl (aptariamo pagrindo) patiria diskriminaciją?

Kokiose srityse su diskriminacija susiduriama dažniausiai?

Kokio pobūdžio tai būna diskriminacija ar lygių galimybių nuostatų pažeidimas?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kas paskatina šią diskriminaciją? (pvz.: pavienių asmenų elgesys, visuomenėje vyraujančios nuostatos, įstatymų spragos, kt.)

2. Klausimų grupė

Žmogaus tapatybę apibrėžia ir patirtį veikia daugybė aspektų, pavyzdžiui, lytis, seksualinė orientacija, amžius, negalia, etniškumas, religija ar šeiminių padėtis. Kurie iš paminėtų tapatybės aspektų ypač apsunkina diskriminaciją dėl (aptariamo pagrindo)?

Kokiose situacijose dažniausiai susiduriama su daugialype diskriminacija ar lygių galimybių nuostatų pažeidimu?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kokiu pagrindu lygių galimybių pažeidimai pastebimi lengviausiai, jeigu patenkama į situaciją, kai diskriminuojama keliais pagrindais?

3. Klausimų grupė

Šeima yra svarbus žmonių gyvenimo aspektas. Ji gali būti stiprybės, paramos šaltinis, bet taip pat ir diskriminacijos priežastis. Kokius lygių galimybių nuostatų pažeidimus dėl šeiminių padėties galėtumėte išskirti?

Kaip diskriminacija dėl šeiminių padėties siejasi su (aptariamu pagrindu)?

Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių?

Kur slypi diskriminacijos šeiminiu pagrindu priežastys? (pvz.: pavienių asmenų elgesyje, visuomenės nuostatose, įstatymų spragose, kt.?)

4. Klausimų grupė

Kokios priemonės padėtų mažinti diskriminaciją (aptariamam pagrindui)?

Įgyvendinamos valstybės lygiu?

Įgyvendinamos savivaldos lygiu?

Įgyvendinamos bendruomenių lygiu?

Ar žinote ką nors apie priemones, kurių imasi valstybė, siekdama įveikti diskriminaciją?
(Antidiskriminacinės programos...)

Eksperto vardas:

Apklauskos tikslas:

ištirti pagrindines diskriminacijos priežastis bei suformuluoti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti.

Apklauskos apimtis:

ypatingą dėmesį skirti šiems diskriminacijos pagrindams: lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, amžius, etniškumas, religija bei nevienodas asmenų traktavimas dėl šeiminės padėties įvairiose socialinio gyvenimo sferose; ištirti daugialypės diskriminacijos apraiškas.

KLAUSIMAI:

1. Kokie veiksniai turėjo įtakos Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi įvairių visuomenės grupių atžvilgiu pastarųjų penkerių metų laikotarpiu?

VEIKSNIAI	PAAIŠKINIMAI
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

2. Kurios Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano priemonės buvo pačios veiksmingiausios?

PRIEMONĖS	PAAIŠKINIMAI
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

3. Kas turėtų būti padaryta, kad diskriminavimo įvairių grupių atžvilgiu Lietuvoje būtų mažiau?

SPRENDIMAI	PAAIŠKINIMAI
1.	
2.	
3.	

4.	
5.	

Ačiū už bendradarbiavimą atliekant Delfi apklausą!

Eksperto vardas:

Apklauso tikslas:

ištirti pagrindines diskriminacijos priežastis bei suformuluoti rekomendacijas dėl priemonių, skirtų diskriminacijai mažinti ir lygioms galimybėms įgyvendinti.

Apklauso apimtis:

ypatingą dėmesį skirti šiems diskriminacijos pagrindams: lytis, seksualinė orientacija, negalia, amžius, etniškumas, religija bei nevienodas asmenų traktavimas dėl šeiminės padėties įvairiose socialinio gyvenimo sferose; daugialypės diskriminacijos apraiškos.

Prašome perskaityti prie kiekvieno klausimo jau suformuluotus ir pateiktus teiginius su paaiškinimais (klausimai ir vertinami aspektai/punktai paremti pirmojo *Delfi* apklauso ciklo informacija) ir kiekvienam klausimui atskirai išreitinguokite visus teiginius **nuo svarbiausio (pirmoje vietoje) iki mažiausiai svarbaus (paskutinėje vietoje)**. Taip pat prašome po kiekvieno išreitingavimo trumpai pakomentuoti ir argumentuoti kodėl pateiktus teiginius išdėliojote būtent tokia seka.

KLAUSIMAI:

- Kokie veiksniai turėjo įtakos Lietuvos visuomenės nuostatų formavimuisi įvairių visuomenės grupių atžvilgiu pastarųjų penkerių metų laikotarpiu?

VEIKSNIAI	PAAIŠKINIMAI	REITINGAS
1. Žiniasklaidos priemonių formuojamas nepalankus jautrių/pažeidžiamų grupių įvaizdis	Žiniasklaidoje pateikiama stereotipais pagrįsta ir neadekvati informacija, kuri sustiprina neigiamas nuostatas jautrių/pažeidžiamų grupių atžvilgiu. Užsienyje vykstantys procesai kontekstuolizuojami Lietuvai, kurie su situacija Lietuvoje neturi nieko bendro, tokiu būdu vaizduojant realybės neatitinkančią situaciją. Žiniasklaida yra vis dar mažai aktyvi ir tikslinga didinant visuomenės sąmoningumą dėl, būtent, viešų diskusijų, viešų pasisakymų, debatų stokos.	
• Informacijos sklaidos bei tiesioginės patirties trūkumas susiduriant su asmenimis iš jautrių/pažeidžiamų grupių	Tokia situacija sudaro galimybes įsitvirtinti išankstiniam nusistatymui bei ksenofobijai, kuri pasireiškia kultūrinės ir/ar ekonominės grėsmės išskalavimu. Didelė dalis visuomenės nesuvokia ir pilnai nežino savo teisių bei atvejų kada ir kokiomis priemonėmis jas galima ginti, kas užkerta kelią diskriminacinių situacijų/atvejų atskleidimui.	
• Galios institucijų atstovų viešas pozicijos išreiškimas	Vieši reguliarūs valdžios atstovų pasisakymai, bandantys įteigti vienintelį teisingą socialinės tikrovės supratimą, užkertantys galimybę diskusijai ir įvairovei (pvz.: šeimos klausimas). Populizmo politika, kurios retorika siekiama rinkėjų palankumo, o ne esamos diskriminacinės situacijos kaitos.	

<ul style="list-style-type: none"> Katalikų bažnyčios pozicija 	Viešas, atviras jų pažiūroms prieštaraujančių klausimų smerkimas, skatinantis neapykantą specifinėms grupėms (pvz.: šeimos, abortų, seksualinės orientacijos klausimai). Daro nepagrįstą spaudimą politiniams sprendimams.	
<ul style="list-style-type: none"> Korupcija 	Skatina piliečių nepasitikėjimą valstybe, kompromituoja ES paramą bei liberaliems Vakarams būdingas vertybines nuostatas.	
<ul style="list-style-type: none"> Socialinės iniciatyvos skatinančios atkreipti dėmesį į jautrių/pažeidžiamų grupių problemas, teises 	Lygių galimybių metai - gausūs įvairių renginių, iniciatyvų, kurios vyko įvairiose viešosiose įstaigose, taip pat apėmė radiją, televiziją, tokiu būdu pasiekdamos nemažą auditoriją. LGBT bendruomenės organizuojamas renginys „Baltic Pride“, kuris atlieka švietimo funkciją bei skatina toleranciją, atkreipia dėmesį į lytiškumo, seksualumo įvairovę.	
<ul style="list-style-type: none"> Pakeitimai įstatyminėje bazėje; įvairių europinių direktyvų adaptavimas Lietuvos įstatymuose; ES lygybės politika 	Priimti įvairūs poįstatyminiai aktai ir kiti teisiniai dokumentai švietimo, socialinės apsaugos, teisingumo srityse (pvz.: smurto artimoje aplinkoje įstatymas, lygių galimybių bei moterų ir vyrų lygybės nuostatos). Oficialiai įtvirtintos pagrindinės žmogaus laisvės ir teisės, ratifikuoti esminiai žmogaus teisių dokumentai (pvz.: Stambulo konvencija, EP Estrelos projektas).	
<ul style="list-style-type: none"> Suaktyvėjusi NVO veikla 	NVO rengia šviečiamojo pobūdžio socialines iniciatyvas, užsiima informacijos sklaida bei aktyviu žmogaus teisių gynimu.	
<ul style="list-style-type: none"> Jaunimo švietimas tolerancijos klausimais 	Švietimo sistemos teigiama kaita tolerancijos ugdymo klausimu.	
<ul style="list-style-type: none"> Emigracija, studentų mainai 	Nuolatinis tiesioginės informacijos gavimas bei patirtis iš liberalių Vakarų.	
<ul style="list-style-type: none"> Politinio bei akademinio elito išlaikoma priešiška nuostata liberalios demokratijos principų atžvilgiu 	Visuomenės grupės, esančios galios pozicijose nesiima iniciatyvos keičiant socialinę, intelektualinę aplinką, kuri būtų nepalanki diskriminacijai.	
KOMENTARAI/ ARGUMENTAI:		

- Kurios Nacionalinės antidiskriminacinės 2009-2011 m. programos bei Nediskriminavimo skatinimo 2012-2014 m. tarpinstitucinio veiklos plano priemonės buvo pačios veiksmingiausios?

PRIEMONĖS	PAAIŠKINIMAI	REITINGAS
1. Tyrimai	Atliekami tyrimai, atkreipiantys dėmesį į konkrečias problemas, padeda atskleisti gilumines reiškinių priežastis.	
1. Visuomenės švietimas	Organizuoti seminarai ir mokymai	

	nediskriminavimo bei lygių galimybių klausimais, socialinės kampanijos, viešos diskusijos.	
2. NVO bei savivaldos stiprinimas	Suteikta galimybė NVO, ginančioms žmogaus teises, įgyvendinti savo projektus. Per savivaldą remiamos piliečių iniciatyvos, skatina pilietinės visuomenės stiprėjimą.	
3. Žiniasklaidos atstovų mokymai	Tokiu būdu siekia užtikrinti žiniasklaidoje dirbančių žmonių pakankamą kompetencijos lygį bei adekvačios informacijos pateikimą.	
4. Specialistų (teisėsaugos, politikos ir pan. srityse) mokymai		
KOMENTARAI/ ARGUMENTAI:		

- Kas turėtų būti padaryta, kad diskriminavimo įvairių grupių atžvilgiu Lietuvoje būtų mažiau?

SPRENDIMAI	PAAIŠKINIMAI	VERTINIMAS
1. Pakeitimai įstatyminėje bazėje	Šalinami įstatymai tiek kiti reglamentuojantys dokumentai, kuriuose yra netiesioginės diskriminacijos atvejų. Pastoviai vykdomas įstatyminės bazės monitoringas, nagrinėjant kokį poveikį turės priimami įstatymai tam tikroms gyventojų grupėms (pvz.: mokesčių reforma kaip paveiks vyrus ir moteris, neįgalias moteris, moteris migrantės ir pan.).	
1. Tarptautinių konvencijų priėmimas ir vykdymas	Realūs darbai, įstatymiška žmonių lygybės legitimacija.	
2. Valstybės pareigūnų, teisėjų bei teisinės sistemos pareigūnų mokymai	Tokiu būdu būtų sudarytos realios galimybės efektyvesniam žmogaus teisių gynimui, didinant už šiuos reikalus atsakingų žmonių kompetencijas. Siekiami skatinti pareigūnų sąmoningumą kokybiško, o ne biurokратиško/formalaus darbo atžvilgiu.	
3. Švietimo sistemos stiprinimas	Ugdyti savarankiškai bei kritiškai mąstantį jaunimą, remiant neformalų švietimą. Į formaliojo švietimo programas įtraukti dalykus, kurie apimtų nediskriminavimo visais pagrindais temas/klausimus/ problemas.	
4. Stiprinti NVO vaidmenį, atstovaujant pažeidžiamas grupes bei kovojant su diskriminacija	Įgalinti efektyviai keisti visuomenės nuostatas įvairių socialinių iniciatyvų pagalba. Skatinti bei stiprinti bendradarbiavimo, partnerystės ryšius tarp NVO ir valdžios institucijų.	
5. Viešų/tikslių kampanijų rengimas; įvairovės skatinimo	Skatintų įvairovės atnešamos naudos supratimą, viešą diskusiją, visuomenės atvirumą bei sąmoningumą.	

programos		
6. Informacijos apie diskriminaciją sklaida	Socialinių reklamų sklaida, informacinių linijų atitinkamose valstybės institucijose steigimas, kur būtų teikiamos kompetentingos konsultacijos dėl asmens teisių, diskriminacijos atvejų vertinimo/pagalbos. Nepakantumo diskriminacijai atvejų viešinimas, ypač parodant kas diskriminuoja, o ne iš aukos pozicijų. Atskleisti „negražiąją“, antihumanistinę, žeminančią diskriminacijos kilmę ir patirtį: bausmių prieš vaikus, smurto šeimose, prekybos žmonėmis, neįgaliųjų atskirties, nepakantumo lytinei ir tautinei įvairovei; tuo pačiu atskleisti gražiąsias įvairovės puses, patirtis, išgyvenimus. Parodyti įvairios visuomenės privalumus.	
7. Išsamūs tyrimai	Tarptautinių bei vietinių tyrimų duomenų analizė bei naujų tyrimų inicijavimas, siekiant išsiaiškinti kokių priemonių reikia imtis, norint pakeisti esamą situaciją.	
8. Skiriamos bei naudojamos lėšos priemonių kovoje su diskriminacija įgyvendinimui	Tinkamai, adekvačiai panaudojamos nacionalinės bei ES struktūrinės paramos lėšos.	
9. Diskriminavimo atvejų identifikavimo ir fiksavimo standartizavimas	Aiškų diskriminavimo požymių spektro išskleidimas bei jo fiksavimo būdų apibrėžimas, kuris padėtų aiškiau atpažinti diskriminavimo atvejus.	
10. Pilietinės visuomenės įgalinimas	Skatinti bendruomenių aktyvumą, įtraukti į sprendimų priėmimo procesus.	
11. Skatinti ir stiprinti visuomenėje žinomų asmenų (atlikėjų, sėkmingų išveivų) išitraukimą žmogui nuostatas	Turi būti skatinama žmogui pagarbi aplinka, siekiant įveikti įsišaknijusias stereotipines nuostatas ir nepasitikėjimą. Tam gali padėti visuomenei žinomų žmonių, kurie yra autoritetai, ypač jaunesnei visuomenės daliai, išreikšta pozicija.	
KOMENTARAI/ ARGUMENTAI:		

Dėkojame Jums už bendradarbiavimą antrajame Delfi apklausos cikle!